

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Herner János, Horváth Iván, Lengyel László, Margócsy István, Szilágyi Ákos, Török András.

»Csak épp a helyét nem találja.«

CS. GYÍMESI ÉVA

»valamit bele kell nyomni a nő kezébe«

CYPRIAN NORWID

»egyáltalán, kitör-e mostanában a III. világháború?«

GRIGORIJ POMERANC

Mcmxc Október

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA HUSZONKILENC FORINT

Mcmxc Október

MÁSODIK ÉVFOLYAM TIZEDIK SZÁM

Cs. Gyimesi Éva Hontalanok 3

Paul Kennedy Amerika 2000 küszöbén 5

Vajda Mihály A létező összeomlása 11

Rácz Péter *A soha* 17

Takács Ferenc Ördögcérna: transeundum est 19

Határ Győző *Tapsorkán* 29

Cyprian Norwid „Ad leones!” 31

Bratka László *Gamma per bé* 37

Faludi Ádám Két bagatell 39

Seamus Heaney *Új világok* 41

Grigorij Pomeranc A világ rózsája 43

Czesław Miłosz Vita a klasszicizmussal 49

Margócsy István Lőgyakorlat 50

Bán D. András Radomir király 56

Dippold Pál A bazális membrán javítása 62

Karátson Gábor Az egészből az angyalok (lettek volna) a legérdekesebbek 63

E számunkat Gedő Ilka képeivel illusztráltuk.

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: HERNER JÁNOS. OLVASÓSZERKESZTŐ: BARABÁS ANDRÁS. GAZDASÁGI VEZETŐ: ERÉNYI ÁGNES. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: PUSZTA DÓRA. LEVÉLCÍM: BUDAPEST 1396 POSTAFIÓK 464. KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: BUDAPEST XIII. VÁG UTCA 13. TELEFON: 140-9950 TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII., LEHEL ÚT 10/A SZÁM ALATT KÖZVETLENÜL, POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK Rt. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 348 FT, FÉL ÉVRE 174 FT, NEGYED ÉVRE 87 FT. A SZEDÉS A HVG FÉNYSZEDŐ RENDSZERÉN KÉSZÜLT, PLANTIN ÉS NICHOLAS COCHIN BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: ERDÉLYI ISTVÁN, FENYVESI LÁSZLÓ. SZEDTE MACHAN ESZTER ÉS KENEDI ANNA. NYOMTA A BORSODI NYOMDA MISKOLCON. FELELŐS VEZETŐ: HORVÁTH FERENC IGAZGATÓ. ISSN 0864-800X.

MEGJELENT AZ OSVÁT ERNŐ ALAPÍTVÁNY ÉS A DOVIN KFT. TÁMOGATÁSÁVAL.

Régebbi számaink korlátozott mennyiségben kaphatók a kiadóban.

PRADO

MADRID

A CORVINA KIADÓ AJÁNLATA

Az egykori királyi gyűjteményekből létrejött és 1819-ben megnyílt madridi Prado a világ egyik legjelentősebb múzeuma. Hatalmas spanyol anyaga mellett világviszonylatban is értékes az olasz, német-alföldi és a francia festmények együttese.

A kötet a *A világ múzeumai* sorozatban jelent meg.

ÁRA 465.- FT

Hontalanok

CS. GYÍMESI ÉVA

Lakatlan házak és elhagyott hazák korszaka ez a századvég. És hontalanok milliói élnek a földön: sem szülőföldjükön, sem a választott hazában nincsenek otthon.

Az erdélyi szászok ősi településein minden porta a védettség és a biztonság súlyos szimbóluma. Nem fakerítés, hanem magas téglavagy kőfal óvja a házat és az udvart nemcsak a rossz szándékúaktól, hanem a bámész kíváncsiaktól is. Robosztus templomaik, mint megannyi vár, terjeszkednek a vidék magaslatain. Hatszáz év alatt hangyaszorgalommal és szilárd hittel építették az embernek és az Istennek ezeket a hajlékait. Ma már többnyire csak a lelkész és a legöregebb emberek laknak itt. Híres orgonák, pompás harangok némulnak el örökre egy évtizeden belül. A szászok kivándoroltak – mert eladták őket – Németországba. Az anyaországba mentek, ahol nem számítanak idegennek, de ahol voltaképpen nincsenek gyökereik, s az irodalmi nyelvet is meg kell tanulniuk.

És hány bedeszkázott ablakú házat, elhanyagolt udvart és romos templomot lát az ember Erdélyben a Székelyföldön is. A fiatalok a városba költöztek, az elárult öregek sorra kihaltak, több generáció szülői háza süpped az elhagyott anyaföldbe. Dűledeznek a keresztek és a sírkövek is, elkorhadnak a kopjafák, a nevek olvashatatlanná lesznek. A falu egykori lakói szétszóródtak az országban és a nagyvilágban, mert az évszázadokig biztonságot nyújtó szülőföld számukra mostoha lett.

És mindez az elmúlt néhány évtized alatt történt.

Hosszú ideig azt hittük, csupán erdélyi sajátosság ez, a kisebbségi lét velejárója, tragikus, ámde érthető tünet egy olyan országban, ahol a szabadság és a létbiztonság egyaránt hiányzik. Az ember szívesen tetszeleg abban, hogy a saját baja a legsúlyosabb.

Holott ez az elvándorlási vagy menekülési láz egy általános kelet-európai hiánybetegség egyik heveny tünete volt. Ezt igazolták a tavalyi és az ideai menekültáradatok: a német, a cseh, az albán ugyanattól a hiánytól menekült vagy menekül. A kivándorló a szabadságot és a létbiztonságot kívánja elérni, nem tudni, melyik fontosabb. A befogadó országban véli megtalálni azt az otthont, amelyben mindkettő megvalósul. Magyarország, Ausztria, Finnország menekülttáborai ezrek és ezrek keresik most az önigazolást, hogy a hatóságok előtt indokolni tudják letelepedési kérelmüket.

Kelet-Európa menekültjei az utóbbi hónapokban mindentől elárastották a bevándorlási hivatalokat. Ők a szocializmus betegségének nyugatra kiterjedő társadalmi szövőd-

ményei. Általában fizikailag sem egészségesek. Az orvosi ellenőrzések kimutatták: a Finnországba került román állampolgárok között megdöbbentően magas a százaléka azoknak, akik a májgyulladás vírusát hordozzák, alultápláltak, roncsolt idegzetűek. Mit kezdjenek az ilyenekkel ott, ahol az egészség eszményét a társadalom komolyan veszi, s ahol viszonylag magas a munkanélküliek aránya? De hiába minden figyelmeztetés, hogy nehéz lesz beilleszkedni, hisz a finnekben is ébrednek már az idegengyűlölet, gondolják meg a döntést. A régebben letelepedett magyarok panaszozik: valójában még mindig nem fogadták be őket. A frissen menekült azonban csak azt hajtogatja, hogy otthon egyszerűen létezni sem lehet.

Svédország tele van vietnami, arab, török, chilei és más menekültekkel. A magyar is azonnal egy kategóriába kerül velük. A svédek mindenütt felismerik, megjegyzi őt, az idegent: a haján, az arcbőrin, a viselkedésén látszik, hogy nem idevaló. Ha hivatalosan megszerzi is a befogadást, valójában messze van attól, hogy a társadalom ne idegenként kezelje. Talán a gyermeke vagy az unokája mondhatja majd csak: itthon vagyok.

Ami a szabadságot illeti, abban az emigráns nem szenved hiányt, többnyire anyagilag is megtalálja a számításait. Munkájának, úgy tűnik, értelme van, a befogadó ország átlagos életszínvonalát viszonylag hamar eléri. Jól menő orvos, sikeres kutató, megbecsült mérnök. De ha nem végzett egyetemet, akkor is tisztességgel meg tud élni, sőt részvényeket is vásárolhat.

Csak épp a helyét nem találja. Ha leplezni próbálja is, apró gesztusai, elszólásai árulkodnak: a lélek gravitációs pontja még mindig ott van messze, az elhagyott szülőföldön. Az országból, mely hozzá mostoha volt, el tudott jönni, de a hontalanságtól nem menekült meg. Békétlenségét magával hozta a befogadó országba is.

A szabadság, a jólét, a társadalmi biztonság magasabb foka, úgy látszik, nem kárpótol az otthonosság elvesztett érzéséért. Felfoghatatlan titok ez. Mintha a létezés egyetlen esélyéhez szervesen hozzátartoznék az egyetlen, végérvényesen kijelölt haza: az adott történelmi téridő s a velejáró sors kegyetlensége. Megpróbálhatsz kilépni belőle, mint egy cipőből, amely szorít, de kiderül, hogy levetkőzhetetlen, és mindenüvé magaddal cipeled.

Pedig az elhagyott haza, úgymond, nem volt emberhez méltó, sokféle anyagi, szellemi, erkölcsi nyomorúsággal sújtott. De bármilyen sokáig távol élsz tőle, valahogy mégis a foglya maradsz. A lelkiismeret nem tud elszámolni a kifizetetlen adóssággal.

Mert a hazát is, akárcsak a létezését, mintha feladatul kapná az ember. Hogy ott és akkor, az adott körülmények közepette vagy azok ellenére valósítsa meg önmagában az emberi minőség értékeit.

Ebben az évszázadban milliók próbálnak szökni e feladat elől. A haza, mely mostohának bizonyul, olyan életfeladat elé állít, amelyet megoldani, úgy látszik, lehetetlen. Ami az emberiség történelmében oly sokáig lehetségesnek látszott, ma sokaknak nem sikerül. Hiányzik hozzá a szilárd érték tudat. A hit, hogy a boldogság nem a külső körülményektől függ. A hit, hogy a próbatételben megnyilatkozó erényeknél nincs szükség nagyobb elégtételre. Ma már az emberek többsége csak mosolyog ezen.

A menekültek otthon sehogysem tudtak kibékülni méltatlan helyzetükkel. Úgy hiszik, ők voltak a nonkonformisták. De most nem tudnak megbékélni, összhangba kerülni önmagukkal.

A maradók elfogadták a nekik rendelt hazát. Gyakran hontalannak érzik magukat benne. De többnyire békében élnek önmagukkal, mert megpróbálnak ragaszkodni az alapvető spirituális értékekhez. Közérzetük nem függ a külső körülményektől.

„Haza csak ott van, hol jog is van” – így szól Petőfi

szentenciája. A román szellemi elit egyik kimagasló képviselője, a filozófus Gabriel Liiceanu márciusban még ellenkezett ezzel a kemény kinyilatkoztatással. Azzal érvelt, hogy a zsarnokság a legjobbak szívében mindig képtelen volt kioltani a haza és a nép iránti szeretetet, a szenvedőkkel vállalt azonosulást. „Elátkozott hely, nekem hazám” – mondotta Ady is, és a nemzetéből kiiktatott Radnóti Miklós sem tudta megtagadni a mostohává lett szülőhazát. Mert a szeretet elvtelen. Csak Istent ismer. És elfogadja a szenvedést is.

De vajon mennyit bír el a szeretet? Ugyanaz a Gabriel Liiceanu a júniusi események nyomán Svájcba menekült. Vajon most hogyan gondolkodik mindezekről? Aki a hazaszeretet szószólója volt, és szülőföldjét mégis el kellett hagynia, annak a helyzete a legkényesebb. Hontalansága mellett most azt is érezheti, áruló lett.

„A huszadik században a legnagyobb kaland: megmaradni ott, ahol születünk.” Ezt is olyanvalaki írta, aki nem sokkal azután lemondott a „nagy kalandról”, és kivándorolt. De személyes választásától függetlenül, az aforizma igazságértéke megmaradt. Hiszen itthon maradni valóban olyan, mint egy esztelennek látszó, kockázatos, hazárd vállalkozás.

Amerika 2000 küszöbén

PAUL KENNEDY

Sok nehézséggel kell szembenéznie a múltat megérteni és leírni akaró történésznek, de nincs nehezebb annál, amikor egy esemény vagy kor „közhangulatát” próbálja meg visszaidézni. Vegyük például az 1914-es év Európáját. A diplomáciai lépések naprakész listáját vagy az egyes európai seregek és hadiflották erényeinek és gyengéinek összehasonlító elemzését elkészíteni viszonylag egyszerű feladat; az ipari termelés és a kereskedelmi kapcsolatok feltérképezése sem nagy gond. A történelem efféle kézzelfogható jelenségeihez megvannak a dokumentumok – nem tökéletesek persze, de a célnak rendszerint megfelelnek, következtetések levonására alkalmasak. Vagyis a történelemből tudhatjuk, hogy milyen volt az angol–német kereskedelem szerkezete 1914-ben, tudhatjuk, milyen levelezést folytatott a francia Külügyminisztérium.

De tudhatjuk-e több-kevesebb pontossággal, milyen „hangulatban” voltak az európai társadalmak az első világháború előestéjén? Ez már bonyolultabb kérdés. Nem mintha hiányoznának a dokumentumok (naplók, visszaemlékezések, rendőri jelentések, sajtóbeszámolók), hanem azért, mert a bizonyítékok ellentmondásosak, zavarba ejtők. A társadalom egyik rétege optimistán ítéli meg a jövőt, a másik mintha pesszimista volna. Az egyik befolyásos csoport a hadba szállás mellett tör lándzsát, a másik a

béke mellett érvel. Az egyik évben Norman Angell *The Great Illusion* című könyve a bestseller, amely a háború ostobaságát mutatja be; a következőben Bernhardt tábornoktól a *Germany and the Next War*, amely azt állítja, hogy az összeütközés szükségszerű és kívánatos. A kor képzőművészete, zenéje, irodalma is különféle érzéseket tükröz, a természettel való megbékéléstől a dühödttől a lázadásig, a megelégedettségtől az elkerülhetetlen végzet előérzetéig. Ráadásul sokan voltak olyanok, akik gyakran ingadoztak remény és elkeseredés, az aktív cselekvés és a fatalista beletörődés között – köztük politikai hatalmasságok is, mint Theodor von Bethmann-Hollweg német kancellár. Hiába hát a legkiválóbb történészek igyekezete is, hogy visszaidézzék 1914 légkörét: bizonytalanságban maradunk – és szükségképpen abban is kell maradnunk – afelel, milyen volt akkoriban „igazából”.

Ha ez igaz az elmúlt korokra, vajon nem ugyanilyen bizonytalanság és zűrzavar várja-e a jövő történetét, aki a század utolsó évtizedébe lépő Egyesült Államok közhangulatát próbálja meg leírni? Ez a történész először arra a következtetésre juthat, hogy 1990-ben a nemzetnek bőven volt oka optimizmusra. Aktív, jósvádájú az elnök, a közvéleménykutatások szerint sorra dönti a népszerűségi rekordokat. Az államadósság és a költségvetési hiány ellenére a gazdaság hét év óta folyamatosan növekszik. Nap mint nap új autók, új fogyasztási cikkek, új gépek jelennek meg. A technika, a tudomány és az orvoslás feltartóztatlan rendszerességgel hatol be eddig ismeretlen területekre. Külföldön is óriási jelentőségű fejlemények mennek végbe: a Szovjetunió súlyos nehézségekkel küzd, Kelet-Európában „kitört” a demokrácia, amely Dél-Afrikában és Latin-Amerikában is egyre erősíti állásait, a hidegháború lassan véget ér, a leszerelési tárgyalások tempója gyorsul. A történész följegyezheti, hogy a triumfálni vágyók meg a *Wall Street Journal* vezető újságírói mind elégedettek és jókedvűek.

Eddig rendben is volna, de hogyan fogja a jövő történésze összegezni ezt a nagy-nagy optimizmust az ellenkező előjelű bizonyítékokkal? Azokkal a jelekkel, melyek szerint a nemzetben egyidejűleg rengetegen szoronganak, úgy érzik, nem úgy mennek már a dolgok, mint régen (de legalábbis nem úgy, ahogy kellene), tartanak a jövőtől, aggodnak a társadalom rossz irányú fejlődése miatt – ahogy a *Newsweek* konzervatív cikkírója, George F. Will fogalmazott: „mardossa őket az egyre kellemetlenebb érzés, hogy Amerika eldurvul és másodrangú ország lesz” (1990. április 9., 78. o.). Azok a közvéleménykutatások, melyek

Paul Kennedy cikke (*Fin-de-Siècle America*) 1990. június 28-án jelent meg a *New York Review of Books*-ban. Az Amerika jövőjével, esetleges hanyatlásával vagy felemelkedésével illetve az ezzel kapcsolatos tengerentúli uralkodó eszmékkel foglalkozó írás középös része recenzió négy könyvről – ezt, mivel a tárgyalt munkák Magyarországon nem ismeretesek, s mert a bírálatot keretező tanulmányt sokkal érdekesebbnek tartottuk, kihagytuk. Egyébként Henry R. Nau: *The Myth of America's Decline: Leading the World Economy into the 1990s*. – Amerika hanyatlásának mítosza: a világgazdaság élén előre az 1990-es években (Oxford University Press, 1990.), Richard Rosecrance: *America's Economic Resurgence: A Bold New Strategy*. – Amerika gazdasági feltámadása: merész új stratégia (Harper and Row, 1990.), John Chancellor: *Peril and Promise: A Commentary on America*. – Végoeszély és remény: jegyzet Amerikáról (Harper and Row, 1990.), és Joseph S. Nye: *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*. – Vezetésre ítélve: Amerika hatalmának új természete (Basic Books, 1990.) című kötetéről van szó. A szerző szerint azok az olvasók, akik még csak hallani sem szeretnek Amerika hanyatlásáról, örömeiket lelik a négy munkában, a „hanyatláspártiak” viszont nem győzhetnek meg, a zavarban lévőket pedig nem találunk maguknak megfelelő kapaszodót. Paul Kennedy úgy látja: ennek egyik oka, hogy mind a négy könyvben bőven található prekonceptió szülte érvek, a másik, hogy az egymással mérkőző bizonyítékok gyakran különeműek, nem összemérhetők.

egyre népszerűbbnek mutatják Bush elnöki korszakát, az ország történetében először regisztráltak olyan nemzedéket, amely arra számít, hogy gyermekeire nem könnyebb, hanem nehezebb jövő vár.

Nem nehéz rámutatni az ország szerte elterjedt szorongás okaira. Ami a nemzetközi politikát illeti, a hidegháborús feszültség enyhülése leszállította a sokak által nagyra tartott hadi potenciál értékét. Ez nem csak a Pentagon és a hadiipar számára kellemetlen hír, hanem általános hatása is van: csökkenti egy olyan mérőszám jelentőségét, amely eddig az Egyesült Államok világelsőségét mutatta. Most pedig a Szovjetunióval való katonai rivalizálás egyszerűségét felváltja a sok bonyodalom, mint a japán technikai és ipari kihívás, a születőfélben levő Egyesült Európa és az alapvető globális környezeti vagy épp demográfiai változások, melyeket Amerika nemigen képes irányítani. Sok nemzeti érzelmű szerző és ellenzéki politikus dühöng az Egyesült Államok világpolitikai „marginalizálódása” miatt, s a vádat a Fehér Ház, bármennyire bosszantja is, nem tudja könnyen lesöpörni az asztalról.

Belpolitikai kérdésekkel kapcsolatban a szorongások mintha még súlyosabbak lennének. Hiába növekszik folyamatosan a gazdaság egésze, vannak erősen elmaradott körzetek; a kulcsfontosságú iparágak, mint a gépkocsigyártás, a japán verseny terheit nyögik; a pénzpiacot a súlyos adósság és egyéb bizonytalanságok réme fenyegeti; a tőzsdék és a valutapiac szüntelen változásai a befektetők nehézségeire és az ország költségvetésének sebezhetőségére utalnak. Még ijesztőbb, állítják sokan, az ország társadalmának általános züllése. Úgy tűnik, az amerikai kisiskolás mindenben gyengébb a többi fejlett társadalom gyerekeinél – matematikából, természettudományokból, idegen nyelvből, földrajzból –, sőt mintha magát a tanulást nézné le az ifjabb nemzedék (s a szélesebb értelemben vett tömegkultúra). Mert a fiatalokat nem érdekli semmi, csak a fogyasztás, a sport és a televíziós limonádé. A sajtó nap mint nap újabb történetekkel rukkol ki gyilkosságokról, lövöldözésekről, kábítószer-kereskedeletről. A naiv átlagpolgárt, aki „America No 1” matricával a szélvédőjén furikázik, ekképp figyelmeztetik (ismét csak George F. Will szavai):

Tizenkilenc országban kedvezőbb a csecsemőhalandósági mutató, mint az Egyesült Államokban. Japánban feleannyi csecsemő sem pusztul el, mint nálunk... A fővárosi továbbá a detroiti és baltimore-i számok közel járnak a harmadik világ adataihoz és magasabbak mint Jamaicában és Costa Ricában. Az amerikai fekete csecsemőhalandóság még a magyar és a lengyel adatnál is siralmasabb. Az amerikaiakat semmi sem igazgatja jobban Banglades-sel kapcsolatban mint az, hogy egy harlemi kisfiú várható élettartama rövidebb, mint egy bangladesi. (Uo.)

Ez a néhány tény nem kellemes olvasmány, s amikor fél évszázad múlva kiássa őket egy történész, ő is lehangolónak fogja találni, s nehezen tudja majd összeegyeztetni e nemzedék lelkesebb megnyilvánulásaival. Lehet, hogy a jövőbeli tudós arra a következtetésre jut majd, hogy a *fin-de-siècle* Amerikája nemzeti méretekben mutatta az akut személységphasadás tüneteit. [...]

Könnyebb lesz a dolga, ha a gazdasági tendenciákat és statisztikákat vizsgálja, mint amikor arra keresi a választ, mi szülte azt a vitát, amelyben az egyik fél hanyatlásról,

a másik az Egyesült Államok vezető szerepének fennmaradásáról, illetve a fölény megnyilvánulásának új formáiról beszél. Ha leszámítjuk a két szélsőséget: a hurraóptimista diadalénekeket illetve a „pusztulunk, veszünk” kultúrpeszsimizmusát, azt látjuk, hogy az ország hanyatlásáról vallott nézetek nem minőségi, hanem inkább fokozatbeli eltéréseket mutatnak. Markánsabban fogalmazva: egyes szerzők azt állítják, hogy az amerikai világalummal tároló „edény” félig üres, mások viszont azt, hogy félig tele van. Gyakorlatilag senki sem vitatja, hogy az Egyesült Államok világpolitikai helyzete 1945 óta megváltozott – bár a változás mértékéről és következményeiről megoszlanak a vélemények. Gyakorlatilag azt sem vitatja senki, hogy komoly aggodalomra ad okot az amerikai közoktatás, az ország technikai fejlettsége, belvárosainak állapota, pénzügyi rendszere, a fogyasztáshoz mérten csekély pénzmegtakarítás – bár ezúttal sincs egységes felfogás arról, milyen eszközökkel lehetne visszafordítani ezeket a tendenciákat. A „félig üres” iskola arra hajlik, hogy Amerika továbbra is veszíteni fog jelentőségéből. A „félig tele” iskola képviselői inkább úgy vélik, hogy a hanyatlás javarészt természetes volt, de a kedvezőtlen folyamat megállt, s bizonyos reformok bevezetése után remény van rá, hogy az ország hosszú távon stabilizálja jelenlegi szerepét a világban.

Miközben a két tábor folytatja vitáit a statisztikai adatok értelmezéséről, nem csak a vita pusztá meglétét tekinthetjük jelentős történelmi ténynek, hanem azt is, hogy e vita egyre dagad. Ennyi Amerika hanyatlását tárgyaló írás egyszerűen nem jelenhetett volna meg mondjuk az Eisenhower-korszakban, mert nem volt ennyi ok az aggodalomra. (Ide illik Chesterton megfigyelése, hogy az emberek csak akkor beszélnek az egészségükről, ha valami bajuk van.) Mert hiába állítják sokan, hogy az Egyesült Államok mai helyzetével nem analóg az 1900 körüli Angliáé, mégis a Reagan utáni időszak sokszor gyanúsán visszhangozza az edwardiánus kor aggodalmait a „nemzeti hatékonyság”-ról. S bizony az 1900-as évek kutatóját is zavarba ejtheti a határozottság és a szorongás illetve a kicsattanó önbizalom és a mélységes elkeseredés hangulatainak összekeveredése.

Ide kívánczik két megjegyzés a hanyatlást tagadók érveléséről. Először röviden az amerikaiak büszke etnocentriskusságáról, vagyis arról a vélekedésről, hogy bár ma kisebb az Egyesült Államok részesedése a világ termeléséből mint negyven évvel ezelőtt, azért az „amerikai eszme” ma is világszerte hódít, sőt tán népszerűbb mint valaha. Hogy ezt a jobboldal állítja, az legalábbis különös, főleg ha eszünkbe idézzük, hogy a konzervatívok hagyományosan jobban vonzódnak a keményvonalas – Bismarckkal szólva: „vérrel és vassal” való – hatalomgyakorláshoz, mint a megfoghatatlan „kulturához” és „eszmékhez”. Persze nyilvánvaló, hogy lelki vigaszra van szükségük, s ezért mondják: igaz, hogy már nem tudjuk lekörözni a világot, viszont mindenütt a mi rendszerünket szeretnék bevezetni. Ennek az érvelésnek az a fő hátulütője, hogy azok a demokratikus szabadságjogok, melyeket Kelet-Európa fokozatosan visszanyer, jöttányival sem amerikaibb annál, mint

amennyire franciák, norvégok vagy ausztrálok; mondhatni részei annak a gazdag nyugati kulturális örökségnek, amely a görögökkel kezdődött, s a *Magna Cartával*, a *Bill of Rights*szal, a parlamenti reformtörvényekkel és a felvilágosodás gondolatköreivel jutott el a huszadik századig. Jogos az örömről, hogy a lengyelek és a csehek végre szabadok, de ne csapjuk be magunkat, és ne higgyük, hogy ezzel az Egyesült Államok különleges előnyhöz jutott mondjuk az Európai Közösséggel vagy Japánnal szemben.

A másik baj a hanyatlást tagadó állításával az „amerikai eszme” viharos térhódításáról az, hogy riasztó kultúrgöngyöt takar, amely csak megnehezíti, hogy a külföld megértse, valójában milyen az Egyesült Államok. Lássunk erre egy különlegesen groteszk példát Michael Novak *What Became of the Ugly American? (Mi lett a csúf amerikaiból? Forbes, 1990. április 30. 120. o.)* című cikkéből:

Közép-Európában és Közép-Amerikában – sőt a Szovjetunióban is – minden jel arra mutat, hogy az egyszerű emberek és az értelmiségiek egyaránt a miénkhez hasonló rendszerben kívánnak élni. Mintha hirtelen beleszeretnek volna mindenbe, ami amerikai (...) Magasztos nemzet hagyományunk... korunkban a legvonzóbb (...)

Van-e sarka a világnak, amelyek ne éreznék az Egyesült Államok befolyását? (...) Ellenőrzött, kiegyensúlyozott hatalomgyakorlásban nyugodó állam, a személyiségi jogok tiszteletben tartása, folyamatosan megújuló szabad kapitalista gazdaság, nyitott és pluralista kultúra – az amerikai eszme hatása sohasem volt annyira erőteljes mint most, az azonnali és világméretű kommunikáció korszakában (...)

És Michael Novak szerint a diadalénekebe szűrődő egyetlen hamis hang a hanyatlást hirdető károgása, akik „megbocsáthatatlan módon ássák alá nemzetünk erkölcsi tartását” (uo.). (Ami azt illeti, a „megbocsáthatatlan” nem rossz. Vagy az egyik katolikusnak nem kötelessége, hogy megbocsásson a másiknak? Ezzel az érveléssel én is pellengérré állíthatnám Novak urat, amiért „megbocsáthatatlan” mértékig fokozta az amerikai kultúrgöngyöt és etnocentrikus önzést.)

A sors ironiája, hogy amikor éppen Novak úr filippikáján tűnődtem, szemem elé került egy másik cikk, melyet a *New Perspectives Quarterly* 1990-es tavaszi számába írt François Mitterrand elnök főtanácsadója, Jacques Attali. A cikk (*Lives on the Horizon: A New Order in the Making. – Élet a láthatáron, s létrehozásának új rendje*) ugyan világméretű tendenciákról szól, az amerikai állapotokról írott megjegyzések azonban nagyon is idevágóak:

Amerika viszonylagos hanyatlásának jelei megkérdőjelezhetetlenek és egy irányba mutatnak. Japán termelékenysége háromszor, Európáé kétszer olyan gyorsan növekszik mint az Egyesült Államoké. Hagyományos iparcikkek, melyek valaha az amerikai ipar erejét jelképezték (tévé, gépkocsi stb.), ma már nem vesznek részt az exportversengésben (...) Növekvő kereskedelmi deficit kíséri az Egyesült Államok világgazdasági szerepének zsugorodását (...) Az országban belül az államnak nincsenek forrásai, hogy finanszírozza a valaha nagyszerű közoktatási rendszert, az egészségügyet, a kábítószer-kereskedelem megfékezését vagy a bűntüldözést. Az infrastruktúra – különösen a kietli ország részben – teljesen elavult (...) Szegény Amerika sajnálhatja, hogy a gazdaság legelmeiből tevékenységétől a legbonyolultabbak máris másodhegedűsége vált Japán mögött. Az ország Japán magtára lett – mint Lengyelország volt Flandriáé a 17. században. Amerikában nagyobb területen aratnak éhes japán szájak számára, mint amekkora Japán egész termőterülete. A japánok megtakarított pénze már most ott van az amerikai közzolgalmati alkalmazottak fizetésében (az amerikai deficit finanszírozása révén). Az amerikai egyetemek teljes gözzel képezik fő gazdasági ellenfelük tudós szakembereit (...)

Valószínűtlen, hogy ezek a tendenciák megfordulnának, mert gyökerük az az alapvető kulturális ethosz, amely uralja a 20. század végi Amerikát: a jelenlétjesség kultusza. Az amerikai nemzet ma, úgy látszik, nosztalgikus, nekülözi az előrelátást, s hazája halványuló szerepe felett érzett keserűségben kifordult magából. Ez bármilyen gazdasági témájú disszertációnál világosabban magyarázza a mai Amerika gyengélkedését.

A Novak-féle kritikátlan, mindent rózsaszínben látó beszámolókat illetve az Attali-típusú kietlen, lehangoló kép között olyan hatalmas a különbség, hogy az szinte már humoros – leszámítva azt az aggasztó tény, hogy ekkora melléfogások létezhetnek egymás mellett. Ha érezzük is, hogy Attali túl pesszimista, fontosabb kérdés, hogy mennyien osztják vélekedését Európában, Ázsiában és másutt. S vajon hogy értük meg azok az amerikaiak, akik maguk is a Novak-féle kulturális szemellenzöt viselik, vagy legalábbis viszonylag ritkán találkoznak külföldiekkel? Mert közülük sokan idézik örömmel a tokiói kollégát, Szato Szeizaburót, aki szerint Japánban nincs vonzó világkultúra, s aki váltig állítja, hogy „A 20. század Amerika százada volt. A 21. század Amerika százada lesz.” De mintha egyik Szato-olvasó sem ismerné a különbséget a *tatamae* (’udvarias beszéd a hallgató szája íze szerint’) és a *honno* (’igazmondás’) között. Pedig ellenpéldának itt van Morita Akio és Isihara Sintaro könyve (*The Japan That Can Say No. – Az ellentmondani is képes Japán*. Kobunsa, 1989), amely tanúsítja, hogy egyre több japán ért egyet az amerikai politikát és kultúrát érő kritikákkal. De vajon hogy lesznek képesek az amerikai döntéshozók felfogni azt a végtelenül sokféle külhoni véleményt az Egyesült Államokról – és nem utolsósorban megítélni, mennyire széles (vagy szűk) körben terjedtek el Attali és Isihara urak nézetei –, ha továbbra is azt szajkózzák Novak stílusában, hogy övek „a világ legnépszerűbb társadalma”? Mindez a klasszikusok szavait juttatja eszünkbe, akik mindig figyelmeztettek rá, hogy a birodalmak bukásának legfőbb oka a *hübrisz*.

Második megjegyzésem a determinizmusra, vagy, mondjuk így, a „történelmi szükségszerűsége” vonatkozik. Sok szerző azt húzza alá a legerőteljesebben, hogy Amerika szabadon dönthet a jövőjéről, s hogy politikai akaraterejének döntő jelentősége van:

Az Amerika céljairól és politikájáról folyó vita – annak módja és megoldása – ez az ország hatalmának legfontosabb eleme a második világháború utáni világban (...) Amerika hanyatlása csak mítosz (...) amely nem vesz tudomást Amerika választási lehetőségeiről, hogy kövesse céljait és megújítsa hatalmát. (Henry R. Nau: *The Myth of America's Decline: Leading the World Economy into the 1990s. – Amerika hanyatlásának mítosza: a világgazdaság élén előre az 1990-es évekbe*. Oxford University Press, 1990.)

Az új világvégzetőség – akár a Kongresszusban, akár a végrehajtott hatalomban – gyökeresen megváltoztathatja az Egyesült Államokkal kapcsolatos véleményeket, és teljesen új közeget hozhat létre, amely üdvözlőné a változásokat; valamint nagyobb társadalmi összefogásra serkenthetne, hogy kihúzza az országot a csávából. (Richard Rosecrance: *America's Economic Resurgence: A Bold New Strategy. – Amerika gazdasági feltámadása: merész új stratégia*. Harper and Row, 1990.)

Amerika pillanatnyi gyengélkedése nem a történelmi árapály szeszélyének szükségszerű következménye. A bajok oka a tutyimutiság, az oda nem figyelés, s kijavításuk egyetlen titka a munka és az odaadás (...) A feladat áldozatokat és öszinte elkötelezettséget kíván, szilárd vezetést és nyílt beszédet, és szükség lesz néhány intézmény megújítására is. (John Chancellor: *Peril and Promise: A Commentary on America. – Végveszély és remény: jegyzet Amerikáról*. Harper and Row, 1990.)

A döntő kérdés, hogy lesz-e Amerikának olyan politikai vezetése és stratégiai előrelátása, hogy erőforrásait valóságos befolyássá alakítsa (...) Az Egyesült Államok marad a legnagyobb és leggazdagabb hatalom, s neki van a legtöbb lehetősége a jövőt alakítani. És egy demokráciában a döntés mindig a népé. (Joseph S. Nye: *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power. – Vezetésre ítélt: Amerika hatalmának új természete*. Basic Books, 1990.)

Amikor a szerzők „szabad akaratot”, „választási lehetőségeket”, „akaratot” meg „szilárd vezetést” emlegetnek, azt is tudunkra adják, hogy elutasítják a szükségszerű hanyatlás gondolatát, hogy nem hisznek olyan feltar-

tóztathatatlán erőkből, melyek óhatatlanul lezüllesztik az országot stb. stb.

Akórus érdekesen szól – az általa kifejezett lelkiállapot és egyéb okok miatt is –, de mintha célt tévesztene. Részben talán azért, mert az idézett szerzők egyike sem történész. Ha történészek volnának, valószínűleg tudomást vennének néhány összetartozó tényről. Például: idáig valamennyi olyan nagyhatalomban, ahol viták zajlottak a nemzet „hanyatlásáról” – például a 17. század eleji Spanyolországban vagy az edwardiánus Angliában –, széles körben érveltek azzal, hogy a hanyatlás nem szükségszerű, hogy kellő „előrelátással”, „akaraterevel”, „szilárd vezetéssel” stb. stb. az ország megállhatja a helyét s visszanyerheti régi befolyását. A mostani vitában az a legkomikusabb, hogy sokan, akik a „hanyatlás” szót hallani sem akarják, és váltig hangoztatják, hogy Amerika esetét össze sem lehet hasonlítani korábbi társadalmakéval, nem is tudnak róla, hogy ezekben a korábbi társadalmakban hajszára így érveltek. A brit birodalom bukása, hangsúlyozták 1900 körül az újjászületés hívei, korántsem szükségszerű. S úgy látszik, később sem tűnt szükségszerűnek, hiszen a jövő nyitottságában bizakodók érvelése a mai napig sem változott.

Természetesen a jövő éppoly nyitott Amerika számára 1990-ben, mint volt Angliának 1900-ban. S most lássuk a „szükségszerű” és az „elkerülhetetlen” kifejezések használatát. Már E. H. Carr megfigyelte, hogy

A történészek, akárcsak a közönséges halandók, gyakran a szónokiasság hibájába esnek, és egy-egy eseményt „szükségszerűnek” kiáltanak ki. Pedig pusztán annyit akarnak mondani, hogy a következtetések levonására alkalmas tényezők egybejárását döntő erejűnek érzik (...) A gyakorlatban azonban azt látjuk, hogy a történészek az eseményeket bekövetkezésük előtt nem tartják szükségszerűnek. Gyakran tárgyalkják egy esemény szereplőinek különböző cselekvési lehetőségeit, azon az alapon, hogy a lehetőségek nyitva voltak, aztán – helyesen – megindokolják, végül is miért inkább az történt, ami történt, s nem más. A történelemben semmi sem szükségszerű, hacsak nem formállogikai értelemben: ahhoz, hogy a dolgok másképp történtek legyen, a kiváltó okoknak is másmilyeneknek kellett volna lenniük. (E. H. Carr: *What is History? – Mi a történelem?* Penguin, 1964. 96. o.)

A fentiek értelmében 1900-ban a brit birodalom bukása lehetséges volt, de nem szükségszerű – hiszen még nem történt meg; szükségszerűséggé, *fait accompli*-vá csak 1947-ben vagy 1967-ben vált. Hasonlóképpen 1990-ben az Egyesült Államoknak nincs semmiféle „szükségszerű” jövője; lehet a sorsa további hanyatlás, de lehet, hogy megtartja pozícióit, sőt nincs kizárva, hogy javítson mostani helyzetén. Az igazi vita persze akörül zajlik, hogyan kell érteni Carrnál a „tényezők egybejárását”. A hanyatláspártiak feltehetőleg semmi jelét nem látják, hogy az Egyesült Államok meg fog birkózni a nehézségekkel, melyek jelenlegi helyzetébe taszították, míg az ellenpárt abban a lehetőségben bizakodik, hogy az ország politikusi és népe magukhoz térnek végre.

Az igazság azonban az, hogy senki sem tudja, mi lesz az eredmény, hiszen a jövőről csak egyetlen általánosító megállapítást tehetünk: azt, hogy a történelem nem áll meg. Ha a hanyatláspártiakat „deterministáknak” vagy „szükségszerűség-hívóknak” neveznék, hibásan használnák a szavakat, és félreértenék a történelem módszerét. (Hacsak valaki nem kezdené bizonygatni, hogy az Egyesült Államok

helyezete garantáltan tovább romlik, és ennek a hanyatlásnak az égvilágon semmi sem állhatja útját.) A történelemben – s e hasábkon is – *valószínűségekről* folyik a szó.

Ez visszavezet a kérdés politikai vonatkozásaihoz, jelesül ahhoz, hogy a washingtoni vezetők politikai lehetőségeikkel illetve politikai törekvéseikkel mennyire tudják keresztülvinni a reformokat. Ami a lehetőségeiket illeti, nyíltan fel kell tenni a kérdést: a sokat dicsőített, ám a 18. századba belemerevedett amerikai alkotmány, amelynek megalkotásakor az „ellenőrzött és kiegyensúlyozott” hatalomgyakorlás fontosabb szempont volt mint a hatékonyság, vajon nem gátolja-e – sőt manapság nem teszi-e egyenesen lehetetlenné – a népszerűtlen, de szükséges reformok bevezetését? Sok helyütt ezt egészen másképp intézik. Akár csodáljuk Mrs. Thatcher politikáját, akár nem, ha egyszer a konzervatív brit kormány (a maga alsóházi többségével) eldönti, hogy új adókat kell kivetni, hogy szűkíteni kell a kiváltságokat, hogy a közoktatásban emelni kell a vizsgakövetelményeket, hogy a külföldnek nyújtott segélyeket más országokba kell átírányítani, akkor ezeket az intézkedéseket meg fogják tenni. Később aztán kiszülhet, hogy az intézkedések nem túl hatékonyak, s lehet, hogy a kormánypártot a szavazók súlyosan megbüntetik a következő választáskor. De más országok alkotmánya (Franciaországé, Nyugat-Németországé, Ausztráliáé) legalább lehetővé teszi, hogy a kormány kormányozzon.

Amerikában bizony sokkal nehezebb bevezetni a népszerűtlen, de szükséges reformokat. Bármennyire vonzó is elméletben a hatalommegosztás, a gyakorlatban lelassítja, sőt néha megbénítja az országos politikát. A választási rendszer kétvétenként csaknem lehetetlenné teszi a döntéshozatalt (ugyan melyik párt merészelne előállni egy közel-keleti rendezési javaslattal vagy adóemelési tervvel, amikor közeleg az elnökválasztás éve?). Washington városában a politikusokat lobbizók, politikai aktivisták és más érdekcsoportok képviselői ostromolják, akik *per definitionem* elfogultak ezzel vagy azzal a reformmal szemben. S ebben a rendszerben a reformok és a jószándék hangját gyakran elnyomják a pillanatnyi csoportérdekek. A tömegkommunikáció nem szolgálja ki jól a választópolgárokat: állandóan leegyszerűsíti a bonyolult hazai vagy nemzetközi politikai kérdéseket. A legnagyobb televíziós hálózatok csekély műsoridőt szentelnek az efféle témákra, hiszen *raison d'être*-jük a haszonszerzés és a nézőszám növelésén alapszik, a tájékoztatás szempontja számukra csak másodlagos.

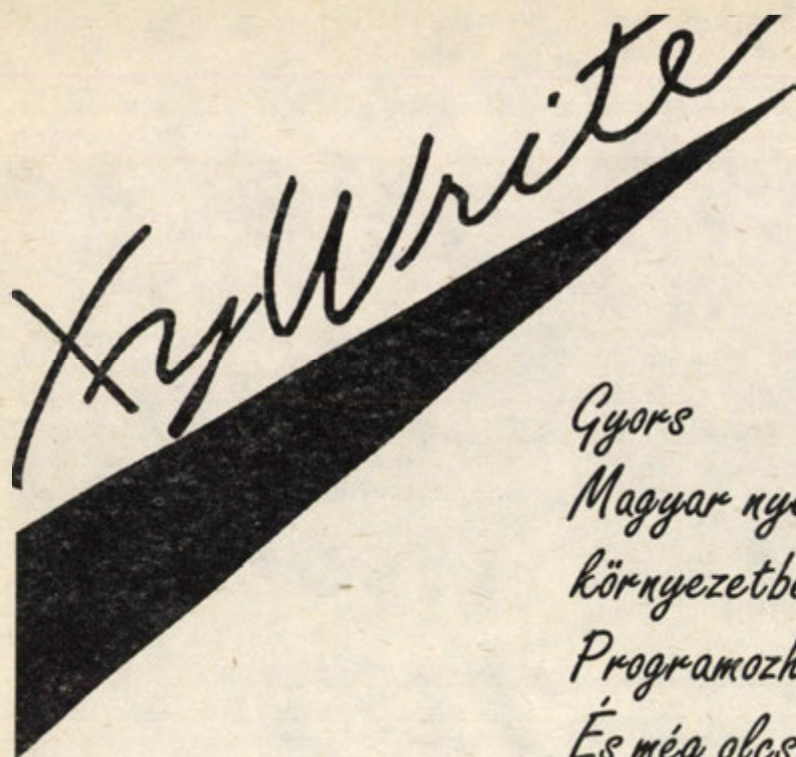
De ha a vita súlypontja nem a determinizmus vagy az Amerika sorsát meghatározó „tényezők (kedvező vagy kedvezőtlen) egybejártsága” körül van, akkor, úgy látszik, a hanyatláspártiak ellenzéke jobban ki kell hogy tegyen magáért. Ha csak jámbor reményeiknek adnak hangot, hogy több lesz a megtakarítás mint a kiadás, hogy az iskolaévet ötven nappal meghosszabbítják, hogy a szövetségi kiadások is csökkennek, azzal nem mennek sokra. Hiszen bárki megkérdézheti: ugyan mi a biztosíték arra, hogy akár ez a néhány változás bekövetkezik? Kevesen vallják be, hogy valószínűleg csak egy gazdasági válság sokkterá-

piája tudja az alapos reformok mellé állítani a politikát és a polgárokat, a legtöbb érvelő fegyvertárában csupán jelszavak vannak. Felhívások új célok kitűzésére, új látásmód elsajátítására, az akarat erő összpontosítására, a szilárd vezetés megerősítésére. S mindez szépen is hangzik (ki

volna bolond ellentmondani ilyen nemes törekvéseknek?), de, ha mégoly szándéktalanul is, túlságosan visszaköszön bennük a múlt.

FORDÍTOTTA BARABÁS ANDRÁS

*Gyors
Magyar nyelvű
környezetben működik
Programozható
És még olcsó is!*

Az XyWrite szövegszerkesztő a terjedelmes szövegeket író, sok témával dolgozó embernek készült. Az egyszerű levélírástól speciális feladatok megoldásáig (például tudományos dolgozatok, forgatókönyvek), sokféle igényhez alkalmazkodik. Ideálisan alkalmazható az elektronikus kiadványszerkesztésben, mert nincs olyan fényesedő rendszer, amely ne fogadna el XyWrite szöveget. Parancsai egyszerűek, logikusak, könnyen használhatók. Egy óra tanulás után már a kezdő is dolgozhat az XyWrite programmal. Egyetlen billentyű lenyomásával a felhasználóbarát help üzenet segíti a munka folytatását.

Az XyWrite gyors és hatékony, a szövegblokkok könnyedén mozgathatók, másolhatók. Egy pillanat alatt lefut a keresés és szócseré. Egyszerű billentyűzéssel ugrálhatunk a megjegyzések, lábjegyzetek között. Az ablaktechnika révén egyidejűleg akár kilenc szöveget is szerkeszthetünk. A többször használt szövegrészek tárolhatók és visszahívhatók, időt takarítva meg a felhasználó számára.

A képernyőn megjelenik az aláhúzás, kövér szedés, középre igazítás, új bekezdés. Sokat segít az automatikus elválasztás és a kivételszótár, a magyar helyesírás ellenőrzés fejlesztés alatt áll.

A programot forgalmazza:

**COMPUTER
MEDIA**

1011 Budapest, Iskola utca 8.

Telefon: 115-3061

Telefax: 115-5087

A létező összeomlása

VAJDA MIHÁLY

A szovjet típusú szocializmus veresége Európában

A szocializmusnak nevezett társadalmi-politikai rendszer Kelet- és Közép-Európában halott. Nem volt képes tartani a versenyt a nyugati világgal. Felbomlásának hihetetlenül gyors folyamatát azonban mégiscsak meg kell magyaráznunk. Még nincsen egészen kilenc éve, hogy az ellene irányuló utolsó elszigetelt nemzeti lázadás látszólag totális vereséget szenvedett. Az 1956-os össznemzeti magyar forradalom, majd a csehek és szlovákok 1968-as erőfeszítése után, hogy a diktatúrát valamiféle demokratikus szocializmussal váltsák fel, a lengyelek azzal próbálkoztak, hogy megteremtsék a civil társadalom autonómiáját anélkül, hogy a kommunista politikai rendszert mással helyettesítsék. Úgy hitték, hogy a szovjetek tolerálni fognak egy olyan forradalmat, amely önként korlátozza a maga céljait. Tévedtek. A korabeli szovjet vezetés, látszólag legalábbis, képtelen volt bármiféle kompromisszumra. És a maguk szempontjából igazuk is volt. A legkisebb engedmény is végzetes lehetett a rezsím szempontjából: *ereje mindenhatóságának magától értetődőségében rejlett*. Annak magától értetődő mivoltában, hogy mindenfajta engedelmességet észrevesz és megtorol, hogy alulról egyszerűen lehetetlen bármit is kezdeményezni. Abban a pillanatban, amikor a rezsím nem volt többé képes követni ezt az elvet, amint hajlandóságot mutatott arra, hogy tekintetbe vegye a társadalom igényeit, vége volt mágikus hatalmának. És minden látszat ellenére ez történt 1981-ben. A rendkívüli állapot Lengyelországban ugyanis egyfajta – be nem vallott – kompromisszum volt. A „normál” megoldás a szovjet beavatkozás lett volna, jobban mondva a Varsói Szerződés egyesített haderejének intervenciója. Minthogy azonban az oroszok nem voltak már képesek egy háború vagy polgárháború kockázatát vállalni Európa közepén, elfogadták a rendkívüli állapotot megoldásként, jóllehet tisztában kellett lenniük azzal, hogy a lengyel hadsereg nem fogja elnyomni a társadalmat azzal az erőszakkal és könyörtelenséggel, amely mindig is bizonyítéka volt a rendszer erejének. A rendkívüli állapot hiba volt. Azon a napon a rendszer elvesztette a maga identitását. Természetesen véletlen az egybeesés, de ugyancsak szimbolikus jelentőségű az a tény, hogy a *Beszélő* első száma a rendkívüli állapot

kihirdetésének napján, 1981. december 13-án jelent meg. Világossá vált, hogy a rendszer nem sérthetetlen, tehát nem örök. S ily módon elvesztette önbizalmát. Majdnem bizonyos vagyok benne, hogy egy Gorbacsovot csak ezért lehetett megválasztani a Szovjetunió első emberének. Ha Gorbacsov öt évvel ezelőtt nem volt is azonos mai önmagával, már akkor is olyan valaki kellett legyen, akit nem a rítusok, hanem a tények érdekeltek. Ilyen valaki csak veszélyt jelenthetett a még intakt rezsím számára. Csakhogy 1981. december 13-a után nem volt már más kiút, mint olyan vonalat követni, amely legalább *hasonlított valamiféle európai racionalitásra*. Gorbacsov európeér (orosz terminussal szólva nyugatos) volt már akkor is, s megválasztása azt mutatja, hogy valaminek történnie kellett. Azóta ugyancsak gyorsan követték egymást az események. S jóllehet még akkor sem hitt benne senki sem, hogy ez ily gyorsan bekövetkezik, az Afganisztánból való kivonulás után abszolút világosnak kell lennie: Európában legyőzték a szovjet típusú szocializmust. *Az európai típusú racionalizmus legyőzött egy másikat; e kettő logikáját kell elemeznünk és szembeállítanunk egymással, ha meg akarjuk érteni az összeomlás „jelentését”, annak az egész folyamatnak a jelentését, amely 1989 közép-európai forradalmaiban csúcspontot ért el.*

A mérsékelt szocializmus és a jóléti állam mint Marx víziójának megvalósulása

A szocializmus kétségtelenül európai eszme. Romantikus indíttatású társadalomkritika volt, az európai civilizáció legfőbb belső tendenciájának, a *dinamizmus és individualizmus* kibontakozásának kritikája. A szocialisták, miközben bírálták a dinamizmus következményeit, eredetileg nem tettek különbséget e következmények, valamint okuk, a társadalom dinamizmusának kibontakozása között. A kritika inkább a dinamizmusnak mint olyannak kibontakozása ellen indított támadást, nem pedig e dinamizmus negatív következményei ellen. A liberálisok elfogadták a dinamizmust, annak valamennyi következményével együtt, mondván, hogy a nemzetgazdaság totális kibontakozása gazdaggá teszi majd a nemzetet, és mintegy automatikus megszünteti a szegénységet. A szocialisták ezzel szemben dinamizmust és következményt egyaránt elvetettek.

Marx volt az első, aki kísérletet tett ok és okozat elválasztására. Ő végül is a modern dinamikus társadalom lelkes híve volt. Az ő szocializmusa semmiképpen sem volt a modernitás romantikus elutasítása. Mélyen meg volt győződve arról, hogy meg lehet őrizni a modern, dinamikus

Az előadás 1990. április 30-án New York-ban, a Baruch Colloquiumon hangzott el.

társadalmat, s ugyanakkor örökre el lehet távolítani annak szociálisan elfogadhatatlan következményeit. Marx végső soron maga is liberális volt; de a liberális közfelfogással ellentétben úgy gondolta, hogy a modern termelés kibontakozásának szociálisan tarthatatlan következményei nem fognak automatikusan eltűnni. Az volt a meggyőződése, hogy ez csak *tudatos tettek* eredménye lehet. Az volt a meggyőződése, hogy amikor a nemzet már gazdaggá vált, külső erőre, gazdaságon kívüli erőre lesz szükség, amely majd beleavatkozik a termelési folyamatba, és eltávolítja annak szociálisan romboló automatizmusait. *Neveléses lenne nem észrevenni, hogy igaza volt.* Nézetei, ahogy itt összefoglaltam őket, az úgynevezett szociális piacgazdaság és a ráépülő jóléti állam társadalmát előlegzik. Nincsen ugyanis olyan modern társadalom, amelyben a piac teljesen önszabályozó lenne. Ahogyan azt Polányi Károly megmutatta ragyogó *The Great Transformation*-jében a *laissez-faire*-társadalom megvalósíthatatlan utópiájának megvalósítása totálisan megsemmisítené a természetet, a munkaerőt, valamint a gazdasági egyensúly szervét, a pénzrendszert.

A korabeli liberálisokkal szemben Marxnak volt igaza. De nem látott két igen fontos mozzanatot. Először: azt hitte, hogy az önszabályozó piachá váló beavatkozás szükségképpen a gazdasági törvények felszámolását jelenti (amint azt később Lukács a *Történelem és osztálytudat*-ban megfogalmazta: ha a piacot szabályozni lehetne, nem lenne szükség szocializmusra, a szabályozott piac nem is piac már, hanem maga a szocializmus), és másodsor: szűklátókörű és egyoldalú államelmélete miatt szembe kellett helyezkednie azzal az elképzeléssel, hogy a beavatkozás szubjektuma az állam legyen. Kereste az átalakulás hordozóját, és azt abban az osztályban (pontosabban annak az osztálynak a mítoszában) találta meg, „amely nem osztálya a burzsoá társadalomnak”, azaz a proletariátusban. A proletárforradalomra vonatkozó egész mitikus elképzelése azon a tényen nyugodott, hogy liberalizmusa Poroszországban született, ahol az a gondolat, hogy létrejöhet egy semleges demokratikus állam, amely a döntőbíró szerepét játssza a szembenálló társadalmi erők között, egyszerűen nevetségesnek tűnt. Az állammal szembeni teljesen elutasító álláspontjához minden valószínűség szerint nagyban hozzájárult Hegellel való vitája. Talán nem is véletlen, hogy a proletariátusról, mint a társadalmi átalakulás motorjáról szóló gondolata először *Bevezetés Hegel államelméletéhez* című írásában jelent meg. Marxnak legrosszabb álmaiban sem jutott eszébe az a gondolat, hogy a proletariátus diktatúrája azt az állami állapotot fogja jelenteni, amely nemcsak hogy nem semleges, hanem teljesen ellenséges az egész társadalommal szemben.

Az úgynevezett revizionizmus (Eduard Bernstein, de már maga a késői Engels is) egyszerűen csak el kellett hogy dobja egyrészt Marx egyoldalú liberális elgondolását a gazdaságról mint abszolút önszabályozó rendszerről, másrészt teljesen negatív elgondolását az államról mint az uralkodó osztály elnyomó szervéről, és máris kész volt a mérsékelt szocializmusnak, mint a kibontakozó európai típusú dinamizmus negatív következményei kritikájának és mint egy olyan mozgalom bázisának a fogalma, amely oly módon kísérli meg megoldani a társadalmi konfliktu-

sokat, hogy ne kelljen felforgatnia a társadalmi-politikai rendszert a maga egészében, és megállítania a társadalmi dinamizmust. Lévén hogy nem abszurd úgy tekinteni a marxi szocializmusra mint egy dinamikus társadalomra, amely képes mindig újból és újból megoldani a társadalom állandó mozgásának eredményeként állandóan jelentkező legfőbb ellentmondásokat, nyugodtan állíthatjuk, hogy a szociáldemokrácia, és a hozzá hasonló mérsékelt szocialista mozgalmak megvalósították a marxi elképzeléseket. Ebben az értelemben a szocializmus nyilvánvalóan nem valamiféle új „társadalmi formáció”, hanem állandó mozgás, amely ellensúlyozza a társadalmi dinamizmus negatív következményeit. S miért is ne lehetne így értelmezni Marxnak azt az állítását, hogy a kommunizmus nem állapot, hanem mozgás?

Orosz és nyugati radikális szocializmus. Azonosak voltak?

Ugyanakkor teljesen abszurd volna nem látni, hogy a radikális szocializmus is jogosan hivatkozik Marxra. Marx mint filozófus biztosan valamifajta radikális megoldás híve volt, de itt nem ez a lényeges. „Elméletileg szinte minden nagy gondolkodónál bizonyítható, hogy hajlik a zsarnokira (Kant a nagy kivétel)” – ahogy Hannah Arendt megállapította. A lényeges az, hogy Marx nem tudta világosan megkülönböztetni a mérsékelt és a radikális felfogást. Azt hiszem, teljesen értelmes dolog azt állítani, hogy Marx céljai önmagukban nem voltak radikálisak (nyolcórás munkaidő, társadalombiztosítás, egészségügyi ellátás stb.). Csakhogy nem volt képes elhinni, hogy e célok az egész kapitalista világ radikális átalakítása nélkül is megvalósíthatók lennének, lévén, hogy Marx, a filozófus, a kapitalista világot zárt rendszernek tekintette. És ami éppoly lényeges, azt sem látta, hogy módszerének radikalizmusa nem egyeztethető össze semmifajta társadalmi dinamizmussal.

Ennek ellenére a marxi filozófiai radikalizmus nem volt azonos a későbbi, a századforduló táján jelentkező romantikus antikapitalista, illetve antimodernista kultúrkritika radikalizmusával. Hiszen Marx, újból hangsúlyozom, *a modernitás fanatikusa* volt még akkor is, ha koncepciója romantikus-forradalmi radikalizmusa miatt antimodernista módon is értelmezhető. Még *differenciálatlan koncepciójából* igen különböző intellektuális-politikai irányokban lehetett elindulni, mely irányzatoknak az volt az egyetlen közös vonásuk, hogy a modern társadalom szociális ellentmondásait *politikai eszközökkel* kívánták megoldani. A szakítás a mérsékelt és a radikális trendek között nem elméleti elemzések, hanem történelmi események eredménye volt. Az első világháború diszkreditálta ugyanis a mérsékelt szocializmust mint koncepciót és mint mozgalmat egyaránt. A szörnyű háború sokak szemében annak bizonyítékává lett, hogy a *radikális* változás elkerülhetetlen. S a szocialisták elkötelezettsége a nemzet ügye mellett a háború kitörésekor az említettek szemében további igazolása volt a reformista megoldásokkal szembeni növekvő ellenszenvüknek.

Született egy olyan radikális marxista mozgalom, amely már azt hangsúlyozta, hogy egyetlen lényegi problémát és

ellentmondást sem lehet megoldani a fennálló társadalom keretei között. Itt azonban már nemcsak a társadalmi operáció módszere, hanem a *FENNÁLLÓ* tagadása is radikális volt. A radikalizmus most már nemcsak az egyetlen lehetséges hatékony eszköznek tekintett, mint Marx esetében, hanem magának a negációnak szubsztanciális mozzanatává lett; a radikalizmus céljá vált.

Persze a kommunizmus, mint a szocializmus radikális változata, ismét csak nagyon különböző trendek és nézetek keveréke volt. S bár azok, akik az I. világháború tapasztalatai nyomán váltak radikális szocialistákká, akiknek szemében a radikalizmus eszköz maradt, s nem vált céljá, Közép- és Nyugat-Európában semmiképp sem voltak kisebbségben a mozgalmon belül, mégsem ők határozták meg a mozgalom jellegét. Szocializmusképük ugyanis továbbra is hordozta az említett belső ellentmondás terhé, azt, hogy képtelenek voltak elképzelni egy olyan társadalmat, amelyben létezik a tőke és a bérmunka kapcsolata, s a társadalom mégis képes olyan mechanizmusokat kialakítani, melyeknek segítségével a türethetetlen szociális ellentmondások megoldhatók. Lukácsnak teljes mértékben igaza volt, amikor azt mondta, hogy Rosa Luxemburg volt az igazi ortodox marxista. Az ő nézeteit ugyanis ugyanazok az ellentmondások jellemezték, mint Marxét.

Az a két alapvető tendencia, amely kialakította a radikális szocialista, azaz a kommunista mozgalom jellegét, az orosz *bolsevizmus* volt egyrészt, mely nélkül kommunizmus mint tömegmozgalom, s így mint társadalmi-politikai rezsim nem lett volna lehetséges, s a romantikus antimodernista *nyugati értelmiségiek* kis csoportja másrésztől.

Persze a bolsevizmus minden volt, csak nem antimodernista; nagyon is határozott törekvés volt Oroszország lehető leggyorsabb modernizálására. Sőt a bolsevikok dinamikus társadalmat akartak teremteni, csak hogy –, s ez az a pont, ahol az orosz bolsevizmus találkozhatott az európai romantikus radikalizmussal – beszégettek azzal is, ami az európai dinamikus társadalmat mozgásban tartotta: az individualizmussal, az európai típusú civilizáció másik fő vonásával. Sikereik titka éppen ebben az ellentmondásban rejlett. Sem a *zapanjyikok* (nyugatosak) sem a *szlavofilek* nem voltak képesek e hatalmas féleurópai ország problémáira elfogadható megoldással szolgálni. Az a megoldás, melyet a *zapanjyikok* ajánlottak (közöttük a legkülönfélébb szocialisták is, leszámítva a bolsevikokat), nevezetesen a modernizáció európai útja, azt jelentette volna, hogy látni kell Oroszország elmaradottságát, a Nyugatra mint eszményre kell tekinteni, mint olyan világra, amely főként van Oroszországgal szemben, s arra kell kísérletet tenni, hogy az oroszok az európaiak útját járva igazi európaiakká legyenek. Ezt a megoldást Oroszországban sokan megaláznak találták. A szlavofil megoldás viszont, hogy ugyanis Oroszországot külön, szent világnak kell tekinteni, melynek az a küldetése, hogy megváltsa a romlott Európát, vagy legalábbis egy nagy pánszláv birodalom keretei között a szlávokat, nagyon vonzó lett volna az oroszok számára; de nem voltak képesek nem belátni, hogy Oroszország, ha megőrizte is szellemi magasabb rendűségét, abban a materiális állapotában, melyben leledzett, s melyet a világháború napnál világosabban tárt a világ elé, képtelen lett

volna betölteni fennkölt küldetését. A bolsevik formula, az ország modernizálása sajátos, nem nyugati úton, (amely, ha kezdetben nem is kifejezetten orosz, de határozottan nem nyugat-európai), az orosz intellektuális kultúra két fő áramlata között közvetített. Az az államcsíny, amelyet évtizedeken keresztül nagy októberi szocialista forradalomnak neveztek, megmagyarázható Leninnek és társainak taktikai zsenijével. Az viszont, hogy ez a kis csoport meg tudta nyerni az évekig tartó polgárháborút, s létre tudta hozni, majd évtizedekig meg tudta tartani a maga igen erős hatalmát, ezt csak a bolsevikok említett közvetítő szerepével magyarázhatjuk. Ők úgy fogtak hozzá az ország modernizálásához, hogy közben nem alázkodtak meg a Nyugat előtt, sőt állandó harcban álltak a Nyugattal. A szovjet hatalom a teljesen elmaradt Oroszországból, Európa szégyenéből a világ második legnagyobb ipari és katonai hatalmát hozta létre, kiterjesztette a Birodalom hatalmát fél Európára, s számos országra szerte a világon. *Nem kapitalista, azaz nem nyugati, nem európai modernizálás – ez volt a szovjet szocializmus „jelentése”*. Ha belülről nézünk erre a történetre, akkor terror, szegénység és a mindennapi élet hihetetlen nehézségei ellenére is „minden rendben volt” mindaddig, amíg fel nem merült a kétség aziránt, hogy vajon a gazdaságával, amely a kikényszerített modernizációra épül, képes lesz-e Oroszország hosszú távon is versenyben maradni a nyugati világgal. Lépésről lépésre világosabbá vált, hogy a szovjet típusú szocializmus társadalmi-gazdasági szerkezete nem alkalmas a második ipari forradalom végbevitelére. Annak a kikényszerített dinamizmusnak ugyanis, amely nem képes az egyéni kezdeményezést, az alkotó gondolatokat elősegíteni, megvannak a maga nagyon is kemény határai. Minthogy a rezsim egyedüli legitimitációja az a képessége volt, hogy megtartsa Oroszországot orosznak, de a Nyugattal szemben mégis versenyképesé tegye, az ország növekvő lemaradása szükségképpen a bolsevizmus történetének is a végét jelentette.

Azok az európai értelmiségiek, akik a kommunista mozgalom tagjaivá és híveivé lettek, s mintegy közvetítették az orosz radikális szocialista eszmét a Nyugat felé, a fenti történetnek csak az egyik oldalát akarták látni. Maga az intellektuális irányzat sokkal régebbi volt, mint a kommunista mozgalom. Eredetileg *filozófiai kritika* volt, az „elidegenedett világ” filozófiai kritikája, s semmi köze sem volt semmifajta szocializmushoz. Az akkori idők szocialista mozgalma fent elemzett differenciálatlan formájában nem az egész civilizáció kritikája volt, hanem pusztán arra irányuló törekvés, hogy felszámolják egy társadalmi formáció ellentmondásait és állítólag elfogadhatatlan társadalmi következményeit; a mozgalomnak ez a vonása minden volt, csak nem vonzó ezen antikapitalista, pontosabban antimodernista kultúrkritikusok szemében. A szocialista mozgalom, a szociáldemokrácia az ő szemükben egyszerűen része volt a bűnös világnak, hiszen az volt az alaptörekvése, hogy a munkásosztály is részt kapjon a nemzetek gazdagságából, nem pedig az, hogy egy olyan elidegenedésmentes világot teremtsen, amelynek *primus movense a kultúra*. A szocializmus a „filozófusok” szemében csak a maga kommunista-radikális formájában vált vonzóvá, mint a *vollendete Sündhaftigkeit* világának teljes tagadása. Az esetek túlnyomó többségében

ségében e totalitárius mozgalom orosz jellege fontos szerepet töltött be a kommunizmusnak filozófiai kritikusok általi megítélésében. Lukács és Bloch esetében ezt kifejezetten könnyű bizonyítani. Jóval azelőtt, hogy kommunistává lettek volna, már Oroszországról álmództak, arról a világról, amelyet nem rontott meg még az egoizmus és a profitéhség. Az, hogy a tiszta emberi spiritualitásnak ez a világa olyan mozgalmat szült, amely meg akarja váltani a világot, egyértelmű bizonyítéka volt számukra választásuk helyességének. Az ilyen kommunista értelmiségi soha nem jutott el oda, hogy már képes lett volna észrevenni: az orosz kommunizmus küldetése, megváltó szerepe gyakorlatilag soha nem volt más, mint az orosz expanzív törekvések ideologikus burka. A „sztalinizmusban” valamifajta bürokratikus „torzulást” láttak, nem pedig az orosz radikális szocializmus beteljesülését. Érdekes belepillantani Lukács Leninről szóló könyvébe, hogy láthassuk azt a folyamatot, miként formálja át Lukács az orosz kommunizmus jelentését.

Az orosz kommunizmus és a nyugati radikális marxizmus egyedüli közös mozzanata az volt, hogy mindkettő elvetette az európai civilizáció alapvető vonását: individualizmusát, s harcot indítottak ellene. Ám az orosz kommunizmus olyan társadalmi talajra épült, amelyen az individualizmus lényegében még egyáltalában nem bontakozott ki. A nyugati intellektuális kommunizmus ezzel szemben a fejlett individualizmust akarta elnyomni mint az elidegenedés, a dekadencia és a *Kulturlosigkeit* legfőbb forrását. Nekik sem volt semmifajta kifogásuk a terror ellen. Minden nehézség nélkül el tudták fogadni, hogy a kommunista rezsim Oroszországban létrejöttének pillanatától fogva elnyomó terrorra épült; elfogadták ezt a tényt, amely viszont teljesen elfogadhatatlan volt az orosz avantgardista értelmiség számára, akik a kommunizmus segítségével valamiféle európai modernitást szerettek volna megvalósulva látni Oroszországban. Ma már egyértelmű, hogy kezdetben a terror a „reakció” erőin kívül valóban többnyire csak azon csíraformában létező erők ellen irányult, amelyek képesek lettek volna bármit is önállóan kezdeményezni az élet bármely területén, s így valamifajta spontán társadalmi dinamizmust kialakítani. De legalább ilyen világos az is, hogy a harmincas évek elejével kezdődő újabb tömegterrorhullámnak már más volt az értelme: ennek az volt a célja, hogy *megteremtsen* egy dinamizmust, amely szükségképpen nem volt jelen abban a világban, amelyben előzőleg az individuális kezdeményezésnek még az igen gyenge csírái is erőszakkal elfojtották. Ezt a változást az európai kommunisták nem vették észre. Így módon azután *azt a terrort, amelynek az volt a funkciója, hogy helyettesítse az individuális-partikuláris konkurenciát, az európai kommunisták a „burzsoá világ maradványának”, az individualizmusnak az elnyomására szolgáló szükségszerű eszköznek tekintették.*

A bolsevizmus titkának lelepleződése Közép-Európában

Miután a második világháborút követően fél Európát bekebelezték a Birodalomba, sajátos helyzet jött létre: ugyanaz a terror, melyet a kommunista rezsim arra hasz-

nált Oroszországban, hogyha igazi társadalmi mozgást létrehozni nem is képes, legalább extenzíve fejlesztesse a termelőerőket, kizárólagosan romboló funkciót töltött be egy olyan világban, amely Oroszországhoz hasonlítva viszonylag fejlett volt. Kelet-Közép-Európában a terror tönkretette azokat az erőket, amelyek képesek lettek volna mozgásban tartani és fejleszteni ezeknek az országoknak a gazdaságát, s tette ezt azért, hogy azután jóval kevésbé effektív módon, magának a terrornak a segítségével „továbbfejlessze” a gazdaságot. *Az egész rezsim abszurditása először Közép-Európában mutatkozott meg világosan.* Nem véletlen, hogy elsőknek a magyarok, a csehek és szlovákok, a lengyelek lázadtak fel ellene.

Oroszország sorsa, bármilyen abszurd volt is, nem volt képes napfényre hozni a radikális szocialista eszme teljes belső ellentmondását: az ellentmondást aközött a törekvés között, hogy létrehozzon egyfajta dinamikus társadalmi termelést, amely képes kielégíteni a létező szükségleteket és újakat is teremteni, s ama másik törekvés között, hogy ezzel egyidejűleg megsemmisítse az európai civilizációs formának azt a mozgatórugóját, amely mozgásban képes tartani a dinamikus társadalmi termelést. *Addig, amíg a szocialista társadalom csak Oroszországban létezett, mindig könnyű volt valamit felhozni a védelmében, nevezetesen Oroszország elmaradottságát.* Hiszen individualizmus és egyéni kezdeményezés Oroszországban, ha egyáltalán, akkor csak csíra formában létezett. Az a „kísérlet”, hogy ugyanezt a társadalmi formációt olyan talajon teremtsék meg, amelyen az individualizmus a megelőző történelemben már kibontakozott, világosan bizonyította, hogy *a szocializmus mint olyan, még ha Oroszországban képes volt is betölteni az ipari társadalom valamilyen, a modernitásra emlékeztető világ megteremtésének funkcióját, nem rendelkezhet azzal a történelmi küldetéssel, hogy megteremtse az ellentmondásoktól mentes modernitás világát.* A rezsim drámai összeomlása Közép-Európában az elmúlt év során, az a magától értetődés, amellyel Közép-Európa fejlettebb népei Nyugat-Európa útján kívánnak járni, s habozás nélkül feladják a szocialista eszmét annak minden formájában, mindez csak a látványos végeredménye egy már egyértelműen világos történetnek. Azok a népek, melyeknek körében az európai típusú individualizmus már kibontakozott, mindenképpen elvetik a szocializmust, azt a társadalmat, amelyben a totalitás fontosabb mint a különös és az individuális.

A szocializmus és az európai hagyomány

A szocializmus totális összeomlását természetesen megmagyarázhatnánk a szocialista eszme, pontosabban a marxizmus felmásságával is, nevezetesen azzal a ténnyel, hogy mindig lelkesítette az európai típusú társadalmi dinamizmus, meg ha el is vetette az ahhoz vezető attitűdöt. Hogy megválaszoljam a fenti gondolatmenetemen kapcsolatos kételyt, elvontabb formában kell felvetnem a kérdést. Vajon lehetséges-e teljes mértékben elutasítani és politikai eszközökkel elnyomni az európai civilizáció valamennyi meghatározó vonását ott, ahol ez a civilizáció már teljesen kibontakozott? Amikor a kérdést ilyen formában teszem fel, akkor persze zárójelbe teszek egy másikat, amelynek

fontosságát abszurd lenne tagadni, vajon egy nem dinamikus társadalom képes lenne-e kielégíteni egyet is azon *szükségletek* közül, amelyek a szocializmus mint eszme és mint mozgalom megszületéséhez vezettek?

De legelőször is még egy másik kérdést kell feltennem: Mit jelent egyáltalában Európa? Európa fogalmának természetesen semmi köze sincsen a földrajzhoz. Az Európát illető kérdés egy sajátos szellemi beállítódásra és az életformák sajátos keretére vonatkozik. Edmund Husserl írta: „Szellemi értelemben nyilvánvalóan Európához tartoznak az angol domíniumok, az Egyesült Államok stb. is, nem tartoznak viszont oda a vásári menaszériák eszkimói, indiánjai vagy a cigányok, akik állandóan keresztül-kasul csavarognak Európán.” A kérdés már csak azért is fontos, mert semmiképpen sem áll fenn többé az a magától értetődés, amellyel a 19. században Európát az emberiség legmagasabb *fejlettségi szintjével* azonosították. Amikor Marx azt állította, hogy az antik görög világ volt „az emberiség normális gyerekkora”, csak saját korának átlagos meggyőződését fejezte ki. Ma már hajlamosak vagyunk inkább azt állítani, hogy a görög világ, és az az európai történelem, amely vele kezdődött el, inkább kivétel, de semmiképpen sem a norma az emberi szocialitáson belül, jóllehet nincsen kizárva, hogy Európa alárendeli magának vagy a szó szoros értelmében véve kiirtja Földünkön a kultúra valamennyi egyéb formáját.

A nem európai norma egyfajta statikus társadalom. A statikusság természetesen nem azt jelenti, hogy egy normális nem európai társadalomban sosem következtek be változások. De ezek, még ha nem is külső erők (természet vagy más társadalmak) okozták őket, nemcsak lassúak voltak, hanem, és ez a fő, nem szándékolta. Senki fejében sem fordult meg az a gondolat, hogy megváltoztassa a társadalmat. Az európai típusú civilizáció *igazi specifikuma az az állandó törekvése, hogy meghaladja, tőkéletesítse önmagát, s ezt sajátos úton haladva tege: kiterjesztve hatalmát környezetete felett, beleértve az utóbbiba a természetet is.* Ez az egyetlen civilizációs forma, amelynek az a célja, hogy kiterjessze az ember hatalmát. Európában a modern idők egész filozófiai antropológiája úgy tekint az európai civilizációnak erre a vonására, mint az ember univerzális sajátosságára. Hobbesnak az az állítása, hogy az ember „természetből fogva szereti a szabadságot és a mások feletti uralmat”, éppoly világosan fejezi ki civilizációnknak ezt a jellegét, mint Nietzsche meghatározása az életről mint hatalomra törő akaratról. S a romantika, midőn visszavágyódott a középkorba, nem vette észre, hogy a keresztény kultúra mélystruktúrája ugyanaz volt már, mint az újkori szekuláris kultúráé. A huszadik századi fenomenológia két nagy alakjának, Max Schelernek és Martin Heideggernek az európai kultúrát és civilizációt illető kritikája mélyebbre ás le, mint a dinamizmus és a mögötte rejlő konkurenciaharc felületi romantikus kritikája. Scheler és Heidegger egy rövid korszak után, melyben a bírált civilizáción belül szerettek volna olyan politikai erőkre találni, melyek képesek lennének újjalakítani ezt a civilizációt (Scheler lelkesedése 1915-ben, Heidegger rövid náci elkötelezettsége), megértették, hogy nincsenek és nem is lehetnek olyan hatalmak, amelyek megváltoztathatnák e civilizáció alap-

vető karakterét, minthogy e civilizáció alapvető nehézségei abból adódnak, hogy a hatalom köré szerveződik. Nagyon jellemző, hogy Scheler halála előtt, a húszas évek közepén, az egyetlen volt a látszatra egyformán romantikus kultúrkritikusok között, aki nem korának egyik vagy másik szélsőséges-totalitárius mozgalma mellett állt ki, melyek egyre inkább uralták a német világot, hanem a liberális demokrácia hívéül szegődött, s jóllehet Heidegger soha nem lett demokratává, a harmincas évek második felét követően kialakult rezignációja, melyet utolsó interjújában úgy öntött szavakba, hogy „már csak egy Isten menthet meg bennünket”, ugyancsak azt az új és végső meggyőződését tükrözte, hogy *az európai ember problémáira nincs és nem is lehetséges politikai megoldás; s minthogy ma már ténynek tűnik, hogy az emberiségnek mint olyannak a sorsát az európai civilizáció határozta meg és fogja meghatározni, nem lehetséges politikai megoldás az emberiség problémáira általában sem.*

Scheler és Heidegger egyaránt a dualizmust tekinti az európai kultúra fő vonásának. E dualizmus a szubjektum és az objektum elválasztásában, valamint a szubjektumnak, az embernek abban a törekvésében rejlik, hogy, Heideggerrel szólva, „a létezők urává” legyen. Heidegger ennek a „metafizikai” kultúrának az eredetét a Platón és Arisztotelész filozófiájával bekövetkezett fordulatra vezeti vissza, Scheler pedig az európai, az ő terminológiájában éppen „antimetafizikus” kultúrát a kinyilatkoztatásra épülő vallás és a pozitív tudományok szilárd szövetségével magyarázza. Egy olyanfajta kultúrkritika, amely arra figyelmeztet bennünket, hogy ez a fajta kultúra és a ráépülő civilizáció szükségképpen katasztrófába torkollik, semmiképpen sem megalapozatlan. Ugyanakkor az a törekvés, hogy a civilizációnak e belső tendenciáját politikai eszközökkel elnyomják, illetve hogy erőszakot alkalmazva megváltoztassák antropológiai bázisát, nemcsak hogy bukásra van ítélve, hanem olyan következményekhez vezet, amelyek majdhogynem az ellentétét képezik a szándékoltaknak. A végeredmény közhely: az elnyomás és az erőszak nem alkalmas eszközök arra, hogy megszüntessük az elnyomást és az erőszakot. Nem véletlenül, hanem szükségszerűen lett a radikális szocialista vállalkozás végeredménye a természeti környezet még nagyobb fokú tönkretétele, mint a versenyre épülő világban, az egyének egymástól való totális elszigeteltsége, az „elidegenedés” nem véletlenül jutott olyan fokra, amely ismeretlen az egyén szabadságára épülő világban. Az elnyomás és a terror itt megtapasztalt mértéke lehetetlen a hatalom megosztására épülő társadalomban, az anyagi termelés totális dezorganizációja pedig nagyon hasonlít ahhoz, ahogyan a korlátozatlan liberális utópia megvalósulásának következményeit szoktuk elképzelni.

Nyitott kérdés, hogy vajon az európai ember képes-e bármit is tanulni a szocializmus történetéből. Úgy tűnik, Európát egyesíti az a nézet, hogy semmifajta elnyomó eszköz sem alkalmas arra, hogy úrrá legyünk annak a kultúrának a némelykor igen negatív és veszélyes következményein, amely nekifeszül a létezők összességének, s azok urává kíván lenni. Ha a minimumra akarjuk korlátozni expanzív civilizációnk inherens veszélyeit, akkor nem az az önellentmondásos törekvés a járható út, hogy hatalom segítségével törjük le az erőszakot, hanem a hatalmak

kölcsönös korlátozása. Politikailag fogalmazva ez azt jelenti, hogy csak a szociális problémákra érzékeny liberális demokrácia képes rá, hogy azokat a célokat szolgálja, melyeket eredetileg a szocialista gondolat akart megvalósítani. Annak a szocialista államnak a helyére, amely minden lehető és lehetetlen eszközzel az új ember kovácsa kívánt lenni, olyan intézményrendszert kell állítanunk, amely jóllehet nem képes a társadalmi ellentmondásokat általában kiküszöbölni, de eléggé rugalmas ahhoz, hogy újból és újból, a lehető legkevesebb erőszakot alkalmazva oldja meg az újonnan keletkezőket. Hadd említsem meg ebben az összefüggésben Norbert Elias nevét, aki úgy látja, hogy a különböző embercsoportok egyre növekvő kölcsönös függősége egyben a hatalom

korlátozását és az erőszak csökkenését jelenti. Ez a belátás evidenciává vált a világnak azon részén, ahol nem olyan régen az emberi lélek szocialista mérnökei az európai ember természetét akarták megváltoztatni. A kérdés csak az, hogy vajon a totalitárius hatalom által teljesen tönkretett társadalmak képesek lesznek-e rekonstruálni és újjáéleszteni önmagukat. És mindenekelőtt, hogy vajon a minden eddiginél mélyebben frusztrált orosz társadalom, látván, hogy az áldozatok hiábavalóak voltak, látván, hogy Oroszország maradt, ami volt, Európa szégyene, képes lesz-e létrehozni olyan magatartásformákat, melyek arrafelé mindig is ismeretlenek voltak. Nem hiszem, hogy korunk ezen egyik legégetőbb kérdésére elméleti választ lehetne adni.

Rácz Péter

A SOHA

Lőnek.

De kik lőnek és kinek?

Ágyúzás az ősz miatt?

Vagy az ősz van e véget

nem érő dörgés végett?

Röplapok a nyárról lehulló

sárga levlapok. Zizegnek:

ugrál köztük a szóbéka.

De zörgetve lábbal ki olvassa

a rajtuk lévő üzenetet, és kinek?

A soha és mindig határán

ki hallja ezt a zajt (és kinek)?

és főleg mi e mai forradalomban a mindig

és mi a címmé avanzsált

soha?

FILMVILÁG

Filmművészeti folyóirat

A szeptemberi szám tartalmából

A szabadság csele

– *Jancsó Miklós, Szilágyi Ákos, Kovács
András Bálint, Bikácsy Gergely és
Schubert Gusztáv esszéi a tabukról*

Faulkner kalandja

De Gaulle tábornokkal

A kegyetlenkedés esztétikája

– *Kovács István a Kihallgatás című
filmről*

John Waters piszkos gyönyörűsége

– *Sneé Péter írása*

Ördögcérna: transeundum est

TAKÁCS FERENC

vm

pedig ma nem megy ágyba előbb mint én hiába szöszmötöl hiába kapdos a barkójába hogysis a pájeszába hajnalig míg meghajnallik itt marad hol is hogy jövök én ide hová a hat a hét fenébe is Toponárra persze Toponárra Mózes muzsikás mancsosaihoz toponár toponár messze ide a határ nem bizony de hát ő is látja minden hiába ez az éjszaka már a körülmetéletleneké egyetlen metéletlené aki el nem menne akárhány sékelért magyar éjszaka jön rá hasad rá a magyar hajnal magyar! hajnal hasad na itt van végre hasogat az újabb általaggal hogysis mondják errefelé palack persze palack jó lesz puciknak a gyomrom cíhájába palack ez is szó palack barack tarack fujj de rímel de sarkol most meg hová csoszog a tehetetlen keservével fel a hogysis a héjba a hiúba hiába üresébe ez is ciha héj haj a házon hogysis mondta pallás nem látok mi ez viszket megint kegyetlenül a rühes a lapos guta a rühes szentségit nem látok na ez meg kiféle miféle honnanféle miért ül ide miért rázza a vállam

– Ébredj ... na ... mi lesz már!

ébredjek minek ébredjek nem is alszom hajnal nem még setét rongyok miért ül ide miféle a világosság majdcsak nna oda eljutni hogyan nem a lovon a szárnyas lovon felparipázni vagy felmongolfirozni az is ciha héj haj ááá! hát nem levegőg a futurum historia hegynek se hegy hogyan hát a fantázia a a a képzelődés halott állat nélküle a vers halott állat nélküle az ember tejóuramisten ez onnét jön honnét is a ló a mongolfir az hozza honnét belőlem vagy onnét odaatról odafentről

– Na ... figyelj már... Nyisd ki a szemed. Vagy csukd be ... jó szorosan. Akkor jobban látsz.

csukjam csukom igaz most látom egyre jobban látom a gyomrom hasogat a ciha poharat hoz hol a gazda még odafent tölt magának nem is kérni ihat e szabad e persze iszen azt műveli amit én gondolok képelek hogysis dehát itt van kinyitom a szemem még most is itt van hol Toponáron odaveri az enyémhez veri csendíti kondítja cserrenti koccintja hol Toponáron dehogysis absurdum hol van Toponár én hol vagyok mi mi hol vagyunk mihály azt mondja a másik neve nna hitted volna ő van énbennem én vagyok őbenne hol vagyunk látom e vagy csupán láttatom látni

– Egyszerű egyébként. Apró metafikciós trükk ... a képz ... hogysis mondjátok ... imaginatio, Einbildungskraft nem stimmel? nna ... fantázia ... képzelő...

– ... képzelődés ... úgy mondjuk. Mármost én úgy mondom ... böff ... képzelődés ...

– Nahát ... a képzelődés, amikor számot vet a maga képzelődés-voltával; ez a trükk. Mint mikor meghal valaki metaforában.

Vagy mikor a poéta a maga karakterével önmagára hagyatja a karaktere pénzét ... így valahogy.

voltával holtával holtával dicsérd a karaktert nem is rossz tud ez mindent dehát miért is ne iszen én meg őt tudom bajszos ez is zöld és hideg a szeme a meta az orra az aztán meteor orra orrabukott metafora fujj de inni azt szeret az általagból palackból tökkolop na az enyém se kicsi viszontag milyen is göcsörtösebb ez az göcsörtösebb mi ez az egész létez é a szemem káprázik nyitva csukva ugyanúgy *blendung* ez az képráz nem káprázat ez még nem volt játszik velem tünemény na ezt idiomának játszik velem a káprázat

– Játék persze ... ha tetszik, egyikünk sincs, ha tetszik mindketten vagyunk. Ahogy tetszik.

quod libet jól megfordította mint Hadik a lovát a berlini menaszériában a huszárjai az oroszlánt bökdösték a kardjuk begyivel fincogtatták a bűdös bestiát aztán megsütötték ökörnek tehénnek hol ez a kocsmáros vagy ő sincs illetve ő is van ahogy tetszik hát persze tetszik öneki tetszik hogy ide phantáziált Patakról vagy leszek talám itt magamtól is hol is Toponár akkor tud tudok rólam előre mindent de hát hogyan is tudhatna mindent még élek nem dehát hogyan is tudható minden úgy ahogy volt úgy ahogy lesz két három századokkal odább hol van már a keservit veszendő az élet nem megtartható előlünk mint egy palack bor elfoly

– ... Elfojtódás. Iskolában tanítják.

kérdezzem vagy képzeljem egyugyanaz ha játék metahistória jámbor magyar kérdeztem képzeltem énekeltem úgy is tudom minek is kérdezném képzelném énekelném

– A ... ő? Akinek ... az egyik szeme ... böff ... sír, a másik meg üres? ... a tífusz megürítette?

– ... hm ... szeretjük. Iskola van róla elnevezve. (Volt szerencsém beléje járhatni.) És övé lett a nemzeti himnus.

nevetni én rajtam is nevetni méltóztassák út szélén hevertem vakaróztam magamat piszkáltam mindenki láttára mocskoltam az Olympiára menőket bőséggel egy kehes lóra sem elég bőséggel jaj viszket megint szorít na úgyse hallja úgy sincsitt úgysevagyunk és ha hallja majd szagolja túlkorra minek jött ide

– *Bolondozol? Jók ... böff ... jókedv? ... meg bőség? Aszott pucájú szósikároló ... elfojtódás ... az a durrogató lika ... az volt ... böff ... elfojtódva. Beleszorult a spiritus. Sírt volna kifelé az üres szemén de nem volt meg hozzá ... az ... ápturája. Vagyis ... túl apartra ... sikerítette a láz ... höhöhö az ápturáját. Ti hogy mondjátok ... ott ...?*

– *Rés ... résnek mondjuk. Minden kontex ... minden ususban.*

paraszt voltam neki lettem neki kufertes sásliliom paraszt befogta az orrát mint a tanítója a másik ferenc az is jókedv és makacsság bőséggel mázolások szennyek fertelmek söt söt söt fertelmek hát így se jó úgy se jó nna galamb repül felette csillag megpecsételtetett megpicsáltattatott a más asszonya de viszket megesznek a nádas házban kriska kriska kriskazinci sasnak körme keselyű csőre konc és cibere egybegyült istenek fujj elszédültek befogták orrukat

– *Se könnye, se fingja ... tudod mért? Mert az ápturát ... a másikat ... tudod ... a rést ... a szendébbiket ... a modesty ápturáját ... értesz ánglusul? ... böff nna, hát azt az ... azt a rést ... hát azt sohase szagolta. És mertha ... elől nem, hát hátul se. De fentse ... jön ...*

– ... *anális fixáció ...*

áció náció ázsió indus egyiptus füstös képű náció ténsúr ténsúr jaj mostnagyon fáj jaj! nagyon rugdal két lábbal a veszett úristenit füstös dalmokok Pindár nemfejér arcú hegedűseink hát miért ha másként nem borért jóltartásért arany idő amint peng aszerint legalább hallja valaki ha a betű bűdös nekik trink trink trink ez nem fing ó bezzeg fizethette foglárát nekem van elég fizetetlen is az enyémekeket ki fizette ki fizeti én nem kértem hogy fogjon széphalom az szép szőrös bevehetni bevehetni nász a nász

– *Ahaha ... hogy betapadt neki, beragadt ... mint csikós süvegébe a mocskok ... érted ezt ... mi ... te ... Fixáció jó ... nagyon jó. Ilyenekkel beszéltek el ... böff az életet ... abban a szép, új ... világban?*

– *Igyekszünk. Jobb híján...*

gyászos de legalább magyarul a gyomrom szörnyű követ vidulj enni kéne páflekkel vagy mit hol a gazda persze disznóhoz ez nem nyúl tilalmas én persze nyúltam mindenhez lanthoz téhenhez herreg is a tudóm tőle magyarul mégsem leszek mégsem lettem Osszián hogy feltaláljanak hogy kibogarásszanak nemfejér toponár tüsszentek ne hallja hogy jön a lélek belőlem alfelől is úgyis meghallja békerülnek leülnek szánkáitok nyomát lantolva kísérem táncotok táncuk táncotok táncom táncom táncotok széjjel szórott szerencsémnek támasztékja ossz Osszián

– *Cúirt An Mheon-Oiche ...*

– ... *Kurtán ... van is ... micsoda ...?*

– *Az éjféli bíróság. Egy irlandi vers. Kelta nyelven.*

– ... *Kelta...? ... mikor ... írták? és ... miről?*

– *Nagyon régen ... Vagyishát alig néhány éve. Merriman. Egyidősek vagytok. Brian Merriman. Furcsa egy verszet. Arról, hogy az asszonyok perbe fogják a férfiakat, amiért mind pártában kénytelen elsorvadni. És szerelem nélkül megvénülni ...*

merrimen éjféli a vidám a furcsa verszetet jó jó jó a szemem repülni inkább oda a lovon nem bíróság konc és cibere inkább háborúság én meg ott húzom a nótát azaz azaz nótára kótára teszem sok szép halom bevetlen bevetetlen perelni inkább herélni höhöhöz hozzá a nemfejér nem inkább ezek innét úgy ahogy én húzom együtt húzzuk mindig együtt húztuk együtt árultuk a keservit a coincidenciánk nem konc csak cibere a koncot csak versben sohase kívülé majd rámhagyatom hogy is mondta majd rámhagyatom a karakteremmel haha szép kis konc derék konc

– *Engem persze már nem perelhetnek. Túl vagyok rajta.*

– *Túl ... vagy rajta? Hogyan? ... miért?*

– *Mert megadta az ég. És ettől lett a rét hímetlen.*

ágtól a levél házasság viszket vakarni kellene vakarni hazugság nna annak se jó tetélen akinek nem viszket akinek nem szorít akinek nem dobol nem rugdal álság ahhh házasság hazugság tetélen álság kifene írta ezt hymen híven hímetlen hol hallottam hol olvastam brrr ez a keserves borrr ekéje szánt hogy issza ez hogy bírja ez magát vakarja ez is ekéje kéje szántott halom kisült mező véres nyakatlan mező

– ... *iskola, utca, tér. És a fesszengő kétely.*

kétely sekély kétely könnyű volt nekik hivatalból fundusból dehát persze vendégek voltak vendégek mindig ott ahol mindig voltak csak más volt a portéka más volt a muzsika híven hívetlen hív jobbágyok a paraszt létez é lét ezé ekéje létezése kéje sekély e szép halom zöld mező vérrrel vágott hatszor vágott hatszor hat sarokra húzott mező közepében hetedikként életem vakarhatatlan pecsétje galamb repül csillag hát őket is kivakárták viszketek viszketek kivakárták aztán elkapták hová hová elcsapták kicsapták magamból úgy kivakarni hogy közben nem elkaparni kelevény ég szív belülről zabál fakadhatatlanul pallost belé minek bűdöset inkább az orra alá kordulót freccsenőt hogy eldobjon ijedtében orrának szemének ne higgyen röhögéstől helyettem féljen pofája bőre égjen égjen

hasad hasogat mi van mi lesz itt van még nem ment el miért nem mit akar tőlem mit akarok tőle követ szörnyű követ hogy fogom én ezt kifizetni idehagyom kaputrokom pugillárisom kiegyenlítém csokona hol van ide csokona egyelőre tengeren túl óceánuson egyenlőre a

mongolfir a villámhárító fi hol hol is adelphi egyenlők szerető testvérek oda testvér
 teste vére elcsapták az elektromos masina a mongolfir a villámhárító és a nyaktülő szépen
 sorba szedve hajnal hasad a nyakától a feje a rajnától a lajtáig véres testek
 szélteben hosszában oda vissza krónikája hentesek táblája testvér véres szablya szabja
 szabad szabad szabad nekem is elterülnöm kiterülnöm világosság világító csontok
 hajnala

– ... sírom lesz? ... van?

– *Hogyne. Debrecenben. Kicsit elhanyagolt ... bűrök miegymás. De van. Szép, nagy sírkő. Illetve vas. (Ezen már nem múltott.)*

van odavan esem esem a síp szól a síp a boszorkány az erdő holnap május zöldvár
 a halom mons veneris a síp a tánc a táncom fújják fújom fújnam fújom bármi
 nóta erre kíváncsi ezt akarja tudni mennék hová tovább vendégségbe villámhárítónak
 lovon hová aki nem lakik lakol romalei seholye hazájok szigeten egyedül búzát
 szemel kecskét számol ánglus szívre tanítsd a világot nádas házba szorult a világ
 a a polgár az ember kecskebőrben bakugrál bor bornyomózsák bornyomózsákvarró
 hájvarró bocskorfűző tú viszket viszketek kinek viszketek szúr esem menni a
 tábla ablaktábla szuszog vele csisszcsossz ne hangos reszel a zsebem a nna
 hol vagy mennyi menni megvan odavan

– ... majd én. Hagyd.

felemel felhúz megráz minék rongyok setét rongyok kinek ezeknek
 úgysem értenék érte érte vagyok voltam na hiszen megérte szép alak esem megint fogni
 fogjatok foglyotok fizetetlen fakadhatatlan hajnal igen kihúzom a hat sort ki nem a négyet
 az utolsó négyet ez is azt mondta húzzam ki a küszöb az ajtót az udvar az út a fa a
 fa a fa a fa kérge a gyökere miért van itt miért van hogy van hogyhogy van nem tűnik ha
 akarom ha behunyam nem tűnik a fa gesztenye a fa a fa nem bírom

inogagyomromnnnnna indul

mossszssstttkkiffellllébellllbbellllóóóóólem jaj! a fára a

gggyökkkkgyökeréééjre jaj

jobb jobb jobb nem jaj jobb jobb jobb jobb lépünk

most egybe karba mi ez megint dőlök dőlök hát nem tart meg dől velem arcom az égnek együtt dőlünk hátam a sárban
 ó mellettem hajnal csillag hasad az ingem rongyos kaputrokom hasad hajnal

mv

MAI MAGYAR PRÓZA. kedd 10–12. félem. 24/a szoba.

– dolgozatomban dolgozatomnak a tárgya tulajdonképpen szövegelemzés egy viszonylag rövid
 alig pár oldalas szöveg elemzése tüzetes elemzése tulajdonképpen amit az angolamerikai az
 angolszász irodalomtudományban closereadingnek neveznek elnézést kérek nem volt időm végső
 formában legépelni úgyhogy a jegyzeteimből a feljegyzéseimből beszélek szóval closereading a
 closereadinget magyarul nagyon nehéz szinte lehetetlen visszaadni még leginkább szorosolvasás-
 nak fordíthatjuk vagy esetleg közelolvasásnak vagy ilyesmi és ez a dolgozatomban tárgya tulajdon-
 képpen

– egy viszonylag rövid szöveg tehát nemrég jelent meg mindenki beszél róla és nekem leg-
 alábbis nagyon tetszett nem is tudom miért de éppen ezt próbálom majd kifejteni a closereading
 módszere segítségével hogy mért tetszett ami az úgynevezett újkritikában jelentkezett először a
 nyúkriticismusban de más is használhatja

– ketten vannak benne mármint a szövegben amely részben monologizáló jellegű részben
 pedig párbeszéd karakterű és már ebből is jól kiviláglik hogy szerzője józanul megválogatva
 ugyan de bátran merít a modern nyugati próza írásművészeti vívmányainak a tárházából de ez a
 merítés nála sohasem szolgál másolás a külsődleges a a formális uszályába kerülés azaz egyszóval
 nem dekadens hanem modern illetve nem modern hanem korszerű és valós és így izigvérig mai

– a szöveg stilisztikai realizációjának szerves illetve integráns része az a bámulatosan hatásos
 játszi könnyedség aminek a szöveg a szerző na szóval a szöveg szerzője a a a nem találom
 elnézést összekeveredtek a papírok ja igen megvan a könnyedség amivel a szerző a szöveg

szerezője kakhhh kakh hhhhapccci bocsánat az influenza nincs véletlenül egy papírzsebkendő kösz a retikulómban hagytam a retikült meg otthon szóval a szerző szövege az úgynevezett inter-punkciót kezeli vagyis a központozást illetve a monológos ízében a monológos részekben teljesen elhanyagolja azaz úgy kezeli hogy paradox módon nem kezeli persze mindig kérdés az ilyen esetekben hogy van e valós azaz a szövegből a tartalomból sőt egyenesen a minden irodalmi szöveg létehez szervesen hozzátartozó homogén médiumból ez az egynemű akármi hogyis kell mondani közeg a lukácsgyörgynél a lukácsgyörgynél aki lukácsista marxista és nem closereadinges nyúkriticista mint tudjuk szóval a belőle fakadó maradéktalan indokoltsága és én ezen sokat gondolkodtam hogy vane ilyen indokoltsága vagy nincs neki de őszintén bevallom hogy nem tudtam eldönteni és azt szeretném hogy a felolvasás után a tanárúr meg ti szóval hogy mi együtt ezt megvitassuk és eldöntsük az óra hátralévő részében

– és különben vettem magamnak a bátorságot és megkerestem a szerzőt nehéz volt pedig nálunk tanít de képtelenség megtalálni mert sohasincs bent mindig otthon van sohasincs a szobájában ahol mindenféle szakállas izék tanárok ülnek nem tudom mivan azon a tanszéken senkinek sem tellik egy rendes nadrágra meg borotvára dehát ez nem tartozik a szemináriumra elnézést igazán nem az időt akarom húzni szóval végül megtaláltam és nagyon kedvesen fogadott és azt mondta hogy most sajnos nem ér rá mert valami ír költő a tanszék vendége és neki kell elhoznia a kijózanítóból ahová tegnap bevitték mert a szent micsoda a szent patrik napja volt ami nekik valami nagy ízé és most nem akarják elengedni mert elhagyta az útlevelét és nincs papírja bocsánat tényleg azt hiszitek azt fogja hinni a tanárúr hogy az időt húzom pedig csak azt akarom érzékeltetni hogy milyen nyílt és segítőkész ember a szerző szóval azt mondta hogy holnap vagyis másnap menjek fel hozzá és akkor majd a rendelkezésemre áll és a címét is megmondta meg hogy hogy jutok oda

– igazából ezt tényleg nem időhúzás hanem a dolgozat szerves része mert még nem mondtam az elején hogy a dolgozat csak részben szövegelemzés részben viszont személyes benyomásaimat is beleveszem a szerzőről akinek bepillantok a műhelyébe szóval egyidejűleg törekszek objektív és szubjektív megközelítésre melynek során egyegy személyes árnyalással is ki akarom egészíteni és teljessé tenni a closereadingt aminek mint tudjuk az a durva nagy hibája eredeti formájában hogy fogja magát és zárójelbe teszi a szerző személyiségét eltekint tőle a femone feneme fenomenológiai akármi a husszerl a tanárúr mondta multkor igen a redukció köszönöm a redukció jegyében én viszont nem akarom a szerzőt zárójelbe tenni és a szöveget minden történeti társadalmi és életrajzi kontextusából kiszakítva elvontan szemlélni mert szerintem így még elolvasni sem lehet a szöveget nemhogy szorosán meg közelről

– de előbb nézzük meg a szövegnek a műfaji problémáját ami voltaképpen a szerzőnek meg az olvasónak a közös elvárásrendszere hogy a szerző tudja hogy mit vár el tőle az olvasó és aztán kielégíti vagy nem és az olvasó is tudja hogy a szerző tudja hogy ő tudja és így ha nem lennének a szónak bántó erkölcsi felhangjai és konnotációi legszívesebben azt mondanám hogy így egyfajta cinkosság tételeződik szerző és olvasója között na de viszont ennek a szövegnek az esetében épp az a baj hogy ez a műfaji cinkosság ez a szükségképpen értéktételezett reláció csak nagyon nehezen tételeződik és van nyilván olyan olvasó akinek a számára egyáltalában nem tételeződik nem tudom hogy nektek mind tételeződött e a tanárúrnak persze biztosan tételeződött szóval ez a baj ami voltaképpen nem is baj sőt hiszen az a bizonyos komplexitás a nehézség amit mi teljes joggal kérünk számon az igazán mély és modern műalkotástól voltaképpen éppen abban gyökeredzik illetve éppen abból fakad hogy ez a cinkosság sohasem valami zavartalan és felhőtlen viszony de valahol azért mégiscsak tételeződnie kell mert ha egyáltalában nem tud tételeződni ott már voltaképpen nem is beszélhetünk műalkotásról

– és éppen ezt mondta a szerző is amikor elmentem a lakására egy nagy bűdös lakótelepi házban lakik a kapun nem lehet bejutni a lépcsőház tele eldobált zalahussal meg csövesekkel a liftben részeket verekednek hánynak dehát ez csak annyiban tartozik ide hogy a szerző mint mondta szeret a peremen élni a dolgok érdes és nyers peremén azt mondta valahogy úgy mint a józsefattila szeretett de nem egészen abban az értelemben na aztán leültetett és beszélt a cinkosságról a zavart cinkosságról szerző és olvasó pontosabban szöveg és olvasó között ami tételeződik és azt mondta még hogy nehéz kenyér és ő most ennek a műnek még mindig a hogyis mondta posztkoitális trissz trissz micsoda trisztesszében van ez egy francia szó olyan amilyeneket

a baudelaire meg ezek szerettek használni azok is ittak mondta a szerző mint az író költő akit közben sikerült kihozni a kijózanítóból és nagy eredmény hogy még mindig józan és az útlevelét is leadta valaki a békávénál de hát az írónak szüksége van az ilyen mesterséges paradicsomokra mint a kijózanító különösen ha magyar de úgy látszik akkor is ha ír na szóval a cinkosság és amit most mondok az részben amit a szerző mondott el nekem egy kávé mellett a heverőjén ülve részben pedig amire magamtól jöttem rá a closereading útján részben pedig amit a kettőből szintetizáltam és azt hiszem nem is sikertelenül de hát ezt majd ti meg a tanárúr tudják elbírálni

– hccci bocsánat már megint ez az átkozott influenza a végén még a tanárúr is megkapja tőlem hogy itt ülök és tüsszögök és mindenkit megfertőzők gondoltam is hogy beüzenek és nem jövök be mert beteg vagyok de hát nem akartam hogy itt maradjon az óra meg a csoport meg a tanárúr dolgozat nélkül télvíz idején hehe ez vicc volt hiszen nincs is tél úgyhogy bejöttem de lehet hogy nem is bírom majd végigmondani mert lázam van de azért megpróbálom és folytatom szóval azt mondta a szerző hogy ez egy egyensúlyozó mutató a borotva élén ja igen neki úgylátszik van borotvája nem úgy mint a többieknek a tanszékükön meg nadrágja is olyan amilyen szóval a borotva élén három lehetőség között és ez nagyon érdekes mert van olyan szerző aki mindig pontosan akarja tételezni a cinkosságot és bele akar találni az elvárásba mint például a régi szerzők és többnyire sikerül is nekik de olyan is van aki nagyon akarja aztán mégsem sikerül neki sohasem mint például ilyen volt nálunk a csokonai a szerencsétlen marha így mondta nem szívesen idézem de hát így mondta nem is azt mondta hogy marha hanem durvább szót használt na aztán van olyan szerző is és ilyen a modern szerző aki mindent megtesz hogy ne találjon bele mármint az elvárásokba sőt direkt úgy csinálja hogy az olvasó azt higgye hogy neki itt most beletaláltak az elvárásaiba de aztán a szöveg teker ezen egyet és kiderül hogy mégse és ilyen írók a modern írók főleg a nyugatiak például a beckett aki egyébként szintén író mint a költő a kijózanítóból és aztán ittvan a harmadik lehetőség ahogyan ő próbálja csinálni ahol az olvasásnak tulajdonképpen értelme és eredménye éppen ennek a cinkosságnak a lassú fáradságos kinkeserves létrejötté amelynek révén az olvasó mintegy magában ismétli és éli meg a szöveg létrejöttének a folyamatát illetve aktusát és így a mű inkább működés azaz energieja és nem ergon energieja i-vel kell írni én ezt az egészet szószerint felírtam erre a papírra mert egy szót sem értettem belőle úgyhogy itt van a papíron amit a szerzőtől kaptam mármint a papírt amire görög betűkkel is felírta a szerző merthogy görögül van és talán majd a tanárúr kisüti hogy mit akart mondani evvel ja és még azt is mondta hogy ez posztmodern dolog és most ezt kell csinálni mert ez van soron történetileg ha török ha szakad

– innen most visszakapcsolnék magához a szöveghez hogy a konkrét elemzés közegében pontosítsam a megállapításaimat és rögtön felhívnam a figyelmet arra ami első pillantásra is szembeütő csak előbb megint elnézést kifújom az orr az orr az orromat bocsánat teljesen gusztustalan lehetek ebben az állapotban de hát az óra mégiscsak óra arra bejön az ember különösen amikor ő a soros a dolgozattal

– a szerző módszerének mintegy az értékrendező centrumába enged bepillantást például ez a párbeszédés rész a közepén ahol kiviláglik hogy egy bizonyos brian merriman nevű író költőről és cuírt an mhean-oichi című elbeszélő költeményéről történik említés amit én nem tudok kiejteni mármint a címet és a szerző azt mondta hogy ne is fáradjak vele úgyhogy inkább felírom ide a táblára na ez a részlet azért érdekes mert első olvasásra az olvasónak az a természetes gyanúja támad mint ahogy nekem is az támadt először hogy valójában a szerzőt és a művet is voltaképpen a szerző mármint az általunk épp elemzett és előttünk fekvő mű szerzője találta ki azaz ez egy ontológiai státusát tekintve fiktív mű-elem amely ténynek álcázza magát s mint ilyen kétszeresen tehát paradox módon az mivel a mű amiben megjelenik maga is eleve fiktív de ezt már a szerző fogalmazta így a heverőjén ahová közbe lefeküdt nekem csak a gyanúm volt meg de a terminológiám hozzá akkor még nem

– és még az is lényeges hogy a szöveg kísérleti eszközei között alapvető fontosságú szerepet játszik a századunk új utakat törő művészetének a kánonjában ma már klasszikusszámba menő eszköz az úgynevezett allúziótechnika amikor a szerző más régen élt szerzők műveinek az elemeit szövi bele a maga szövegébe részben parafrázis részben adaptáció részben egyenes de textuálisan illetve tipográfiaiban jelöletlenül maradó repetíció formájában és ezt nem azért csinálja mintha magától már nem tudna semmi jót kitalálni és azért sem hogy aztán vakarhassa a fejét a hülye

olvasó szóval ez nem keresztretjtvény hanem allúziótechnika és ez az elemzett szövegben igen prominens és megvalósítását tekintve többrétű mégis minden szálában egybefonódó rendszert alkot különösen olyan szavakban mint *magyar* meg *bőség* meg *hasad* meg *jókedv* és sorolhatnám a példákat szinte a végtelenségig de sajnos a rendelkezésemre álló idő nagyon szűkreszabott és lassan lejár és különben is egyre megy felfelé a lázam és anyám is mondta hogy tiszta őrület ágyban kéne maradnom és ő még nem látott olyan irodalomórát ami megérne egy szövődményes influenzát vagy tüdőgyulladást

– felfel ugrált a heverőről rántott egyet a nadrágján mindenféle könyvekhez kapdosott a polcon hát van neki mihez kapdosni alig fértünk be a szobába a rengeteg könyvtől

– és aztán kiderült hogy a merriman az élő személy volt és az elbeszélő költeményt is megírta a szerző mutatta nekem modern kritikai kiadásban sajnos írül van írva érdekes lenne magyarul olvasni és én a magam részéről remélem hogy ezt az adósságot is előbb utóbb törleszteni fogják műfordítóink de ez megint csak érintőlegesen tartozik ide mert a lényeg az hogy éppen ez a lényeg tudnillik az hogy az olvasó olyan információ birtokába jusson aminek az ontológiai státusát éppen az információ referáltjának távolisága szokatlansága vagy praktikus ellenőrizhetetlensége folytán képtelen megnyugtatóan tisztázni a maga számára azaz nem tudja hogy az ír költőt és a versét most vajon a szerző találta ki vagy tényleg léteztek e mármint ők ketten a szerző és a mű és evvel az ilyen műelem mintegy emblémaként utal (*egy*) általában minden fiktív műalkotásnak és (*kettő*) ezenbelül különösen az őt tartalmazó fiktív műalkotásnak az önnön fikticitásával és/vagy az önnön fikticitásával kapcsolatos ontológiai státus-dilemmájára így mondta ezt megint felírtam egy másik darab papírra tessék nem én találtam ki egész álló délután ilyeneket mondott már amikor beszélt de közben azért nagyon jó volt őt emberközlelől látni és én is azért tartom szükségesnek ezeket a látszólagos kitérőket hogy nektek is meg a tanárúrnak is emberközlebe hozzam a szerzőt

– egyébként és most felviszek egy személyes árnyalást a képre nem tudom hogy van a szerzőnek egyáltalán ideje írni egész délután csengett a telefon állandóan fel kellett ugrálnia és a saját szavába vágnia többek között telefonált az ír költő nem a merriman mert az már régen meghalt hanem a kijózanító vendég hogy ő már megint részeg és hogy mindig beviszik itt magyarországon az embert a kijózanítóba ha részeg vagy csupán egyes elszigetelt esetekben mert ezt neki feltétlenül tudnia kell és különben is mit csináljon kösse a nyakába az útlevelét vagy varrja be a bőre alá ha kimegy az utcára részegen merthogy most éppen oda készül és ebből is látszik hogy milyen előzékeny ember a szerző külföldiekkel türelmes és udvarias és írásának is tulajdonképpen alapvető és lényegi érzelmi hangfekvése a szeretet a múlt az irodalom a magyarság és az emberiség szeretete iránt

– aztán itt vannak a szövegben ezek a motívumok amik jól el vannak dugva benne deha sokszor elolvassa az ember akkor összeállnak és kisül belőlük valami például a *nemfejér a mózes a muzsika a portéka a seholve hazájok* nyelvi elemek mentén valahol valami összeáll és kérdeztem is a szerzőt aki éppen letette a telefont amibe előzőleg olyanokat mondott bele hogy semmi baj puncika ez egy nagy szembesülés avval az alapvető létezővel hogy az ember nem csak eszik hanem néha őt is eszik és teljesen ártalmatlan a dolog mert bekened egyszer bekened kétszer üvege két forint aztán már meg is döglöttek és ő tulajdonképpen sajnálja őket hogy így kell nyomorultul elpusztulniuk a petróleum mérges gőzében azt viszont ne mondd hogy tőlem kaptad én kaptam tetőled szóval megkérdeztem tőle hogy mivé állnak ezek össze és először hirtelen nem tudta ő sem de aztán eszébe jutott ja a zsidók meg a cigányok

– s hogy folytassam a szubjektív árnyalást még azt is el szeretném mondani hogy telefonált továbbá egy műkritikus egy grafikus egy főtítkárr egy anyanyelvi lektor egy szociológus egy maszkmesternő egy tanársegéd egy adjunktus egy docens meg egy másik adjunktus felesége hogy micsináljon micsináljon megint részeg berakta az összes gyerekeit a kocsiba és most a sztrádán szlalomozik el kéne vinni pszichológushoz hogy ne igyon annyit állandóan ja a docens nem volt részeg de az nem érdekes mert egyébként se iszik sohase de a többi mind részeg volt részben még tegnapelőttről úgy látszik ez a szentpatrik valami veszedelmes dolog részben már aznapról de volt olyan is aki folytatólagosan és ezt mind elmondta nekem a szerző merthogy kétségbe van esve és állandóan azon spekulál hogyan segítsen a barátain akik mind isznak mint a gödény meg gyógyszerert is szednek alá töménynek hullik a hajuk lyukad a foguk eszi őket a gomba ellentétben ővele aki nem iszik csak ritkán és akkor is csak jót márkás italokat

és hogy én aki ezektől a dolgoktól még viszonylag érintetlen vagyok mit tanácsolnék neki friss szemmel

– a zsidók meg a cigányok pontosabban a zsidó nagyzéval meg a cigány nagycével azaz szimbolikusan felfogva alapvető szerephez jut a szöveg motivikus megszervezettségében vörös fonálként húzódik végig a textúrán pontosabban szövődik bele a textúrába ezt onnan tudom hogy a szerző megerősítette amikor felvettem ezt az értelmezési stratégiát bár a trükk éppen az mondta hogy sehol sincs egyik sem csakúgy mirniksz dirniksz megnevezve az olvasónak kell kemény kinkeserves hosszú munkával realizálnia jelenlétüket a szövegben na szóval a zsidó meg a cigány az egyik a realitétprincíp a másik meg a lusztprincíp főleg itt magyarországon és különösen a kultúrfejlődés anális fázisának a beálltától számítva a nagy történelmi elfojtódás koraújkori pillanatától kezdve merthogy a magyar ember magától nem képes egyikre sem mivelhogy két hülyeség közibe szorult fajta s ennyiben mondta a szerző egy érzékletes egyben kognitív hasonlatot alkalmazva a szendvics pregnánsan kelet-közép európai válfaját testesíti meg történelmi érvénnyel mivelhogy két papírvékonyra szelt ígéret között egy nagy darab elkent lószar sajnálom így mondta lószar kötelességemnek érzem hogy pontosan idézzem a tanárúr biztos megérti és éppen ezért folytatta a realitétprincípre meg a lusztprincípre a magyarok mindig az elnyomott kisebbségeket alkalmazták antropológikus bináris szimbolikus funkcióban akiket aztán ezért jól meg is utáltak miközben azonosultak velük de hát én ezt már végképp nem értettem pedig azt is elárulta hogy a frajdból van kiszípkázva a java része meg még valami hozzá a frommból és régebből a makszéberből és ujabbról a lévistrószból és csak akkor kezdtem érteni egy kicsit nem is azt amit mondott hanem az indulati mögöttesét amikor hanyattdőlt megint a heverőn és többször a plafon felé sóhajtott hogy lusztprincíp lusztprincíp és akkor én úgy éreztem hogy segíteni kell a szerzőnek a nagy bajában mert még nem tudtam hogy félig meddig szépirodalmi idézet az egész jelenet amit rendezett nekem erre csak később hívták fel a figyelmemet de akkor már muszáj volt neki ledőlnie egy kicsit a nátha miatt a másik szobában merthogy nagyon kezdett tüszőgni ja tényleg most már tudom hogy kitől kaptam az influenzámat

– de felcsengettek a kaputelefonon amibe ordítani kell úgyhogy hallottam hogy a szerző hites törvényes feleségét keresi valaki és a szerző visszaordított hogy már nem lakik itt jó féléve elköltözött köszöni jól van dolgozik magányra vágyik de sohasem sikerül az ilyenek miatt akik mindig macerálják valamivel evvel avval üldözik nem hagyják délután aludni és nini tényleg jutott eszembe pedig milyen rend van az egész lakásban gondos asszonyi kéz nyomát viseli minden csak az előszobában van leszaggatva a tapéta a falról a macska mondta a szerző amikor megkérdeztem a két mellső öt-öt összesen tíz körmével de már elköltözött most akarom kikötni a láthatást hetenként kéthetenként elvinném a cukrászdába a vidámparkba kit kérdeztem a macskát válaszolta és kacsintott hozzá hogy értésemre adja ez most ezegyszer vicc volt nem kell komolyan venni de én ebből mást is megértettem ugyanis világossá vált előttem a szerelmi téma funkciója a szövegben a kemény férfias vidámság leplével takaródzó bánat a cinikus nemtörődömség páncélja mélyén meg meg rebbenő sebzett érzékenység mely egy fájdalmas gordonkahúr halk és tétova deszkantjával indázza körül a vezérszólamot és ebből is látszik hogy a closereading önmagában nem csupán öncsonkító rövidlátó áltudományos megközelítésmód hanem egyenesen a műegész teljessége az intenzív totalitás a nembeli lényeg ellen elkövetett rosszhiszemű merénylet mert a műre igenis kihatással van a szerző személyes érzelmvilága még a végső megformálást is befolyásolhatja mikropoétikailag és ezért a tanulásért külön hálás vagyok a szerzőnek mert erre sohasem jöttem volna rá hiába mondta mindig a tanárúr ha nem töltök el egy délutánt a szerző társaságában

– aztán egy újabb darab papírt hozatott velem az íróasztalról amire lediktált nekem néhány kulcsfogalmat az ágyban olyanokat hogy *hermeneutika* meg hogy *dekonstrukció* de hozzátette hogy ezeket nem kell dogmatikusan értelmezni ja itt van a papír *metafikció* meg az hogy *önreflexivitás* szóval nem kell dogmatikusan értelmezni amikor alkalmazni fogom őket az ő írására mert ez csak szellemi narcisszizmushoz vezet és a végén még azt a látszatot kelti hogy ő egy önfertőző szolipszista köldöknéző ami nem is igaz

– itt van ez a hatszor húzott mező vagy micsoda és benne hetedikként a beszélő pontosabban belsőleg monologizáló műszemély élete hát evvel volt a legtöbb bajom és őszintén meg kell mondanom hogy még most sem világos előttem a szignifikációja az biztos hogy valami embléma

enigmatikus embléma mely a szöveg egyéb relációival és aspektusaival képzett analógiái révén kap értelmet de nem tudtam rájönni hogy mik ezek az analógiák elnézést hadd nyelek le néhány maripent köszönöm megpróbálkoztam mindennel még a fonetikai statisztikai poétikával is össze vissza számoltam a magánhangzókat a mássalhangzókat hátha az arányuk lesz hat a héthez vagy a két szám valamelyik többszöröse esetleg a legkisebb közös többszöröse de így se jött ki semmi érdemleges csak az időmet vesztegettem úgyhogy megkérdeztem a szerzőt hogy mi ez az egész amire ő egy darabig nagyon csúnyán nézett rám az ágyból majd egy hatalmasat görcsöset konvulzívát tüszentetett beleivott a limonádéba amit én hoztam neki a konyhából és azt hörögte agyondohányzott náthás hangján hogy az *ilyen* modern szöveg mint az övé rekurzív olvasást követel és egy kézmozdulattal mutatta is hogy milyen az ilyen szöveg de ezt nem tudom reprodukálni a ti meg a tanárúr számára mivel egyrészt nagyon illetlen mozdulat volt másrészt nekem nincsen meg az ami a szerzőnek megvan és amit a szóbanforgó kézmozdulat folyamán megmarokolhatnék megrázhatnék a tanárúr biztos érti mire gondolok úgyhogy ennyiben voltam kénytelen maradni evvel az enigmatikus műelemmel és talán majd az óra hátralévő részében sikerül közösen valamit összehoznunk róla

– de visszakanyarodnék a szöveg belső formájához a kettős jelenléthez mint strukturáló elvhez amelyben én egy komplex paradox oszcilláló szerkesztésmód vagy építkezés egy ideális modell kezenyomát vélem felfedezni továbbá az a perspektíva-ambivalencia érhető tetten benne ami úgy tűnik a modern tudatosságnak hovatovább kikerülhetetlen szerves velejárója a szinesztézia dadogása nehezen forgó nyelve noha jogosultságának aranyfedezetét a szerzőnek mindig az egyéni teremtés örökúj egyszeri és megismételhetetlen lázában kell anyagától tapasztalatától élményvilágától elcsikarnia és a megvalósítás véglegességével szavatolnia

– a végkifejletben egy pillanatra felvillan a fa stilisztikailag és tipográfiaailag egyaránt kiemelt nyomatékositott képe aminek a felvillanása a szövegösszefüggés alapján maradéktalanul érthető és jogos viszont gyanúm támadt hogy miért éppen gesztenye ez a fa afféle kulőrlokálként funkcionál a szövegben vagy esetleg van valami felfejthető öntörvényű mögöttes jelentése annak hogy a fa pont gesztenye és nem tölgy szil bükk kőris hogy csak a tölgyet a szilt a bükköt és a kőrist említsem vagy makk ja igaz az tényleg nem lehet a tölgynek van makkja jó hogy mondja a tanárúr teljesen kihagy a náthás fejem úgyhogy meg is kérdeztem a szerzőt amikor már öltözködött mert menni készült az ír költőért akit közben a tűzoltók leszedtek a turulmadárról ahonnan előzőleg kikiáltotta az egyesült ír – magyar tanácsköztársaságot mire megállt a keze az utcai nadrágja cipzáráján ugyanis két nadrágja van neki egyik otthonra tág és buggyos szörnyűség a másik az utcára az feszes csak kopott szóval megállt a keze és néhány szóban megsemmisítő kritikának vetette alá a bölcsészkar irodalomoktatást ahol értelmes csinos hallgatóknak még azt sem magyarázzák el tisztességesen hogy mi az az anszó meg mi az a purszó és ez már egyenesen undorító émelyítő sőt direkt hányinger mondta és miközben az ajtó zárjával szöszmötölt az orrát törölte igen szomorúan azt dűnnyögte a bajsza alatt hogy mőszijörolöbonmasszom mőszijörolöbonmasszom orrhangon dűnnyögte azaz nazálisan mert már teljesen náthás volt és ez megint franciául van talán valaki érti mert én nem és különben is mit beszél ennyit franciául ha nem a francia tanszéken van és nem tudom hogy ez a megsemmisítő kritika mennyiben jogosult hiszen mirőlunk van szó és így a gesztenyefával sem mentem sokra

– bocsánat hogy megint az orromat fújom meg vakarózom egy kicsit úgylátszik ez egy újfajta influenza a bőrre is rámeleg állandóan viszketek már napok óta még arra is kíváncsi voltam hogy ki hatott a szerzőre és volt egy két ötletem erre vonatkozólag de ő azt mondta hogy amiből ő merít építkezik az részben amúgyis közkinccs úgyhogy értelmetlen volna nevekhez kötni részben meg ő maga találja ki amit pedig úgyis csak az ő nevéhez lehet kötni de mivel már perdefinícióm avovó az ő nevéhez van kötve ezért tautológia lenne még egyszer hozzákötni és őt magát megnevezni hogy ki hatott rá erről már a lépcsőházban beszélt együtt mentünk le hat emeletet a zalahus meg a csövesek között mert a liftbe nem lehetett bejutni a verekedők a hányók miatt és még mondott egy két mai magyar szerzőt is egyet különösen de megtiltotta hogy beleírjam a dolgozatba hogy kit úgyhogy nem is mondhatom el mert hhhhapci ebből sértődés támadna ellenségei rátörnének hülyeségekkel állatságokkal zargatnák írának pimasz értetlen tökkelütött elemzéseket róla hhhhhhhapci hát ezt nem lehet kibírni bocsánat úgyhogy nem is mondom el

– aztán kiértünk a kettős megállóhoz ahol felrakott egy buszra ő meg ott maradt mert neki a másik busz volt jó és búcsúzóul még azt is mondta hogy milyen jó volt megismerkedni velem és hogy az ír költővel is meg kéne ismerkednem majd még azt is elárulta hogy a szöveg önmagában is megáll de tulajdonképpen részlet egy készülő nagyobb regény része amelynek a kontextusában sok minden ami most még homályos benne majd megvilágosodik és most azon dolgozik hogy minél inkább világossá váljék minden az olvasó számára és boldog hogy felvilágosítással szolgálhatott nekem és én vagyok az első aki igazán tud a készülő regényről és nagyon örülne ha elhoznám a dolgozatot róla amikor kész és megmutatnám

– és szerintem ez olyan szerző szövege akire hhhhhcci már megint elnézést nem látok a rengeteg takonytól a könnytől szóval akire feltétlenül oda kell figyelni a jövőben de már ma is én legalábbis igen sokat kaptam tőle és nagyon helyes a tanárúrtól hogy a modern magyar próza-szemináriumon helyet biztosít az ilyeneknek végre nemcsak mindig a zsigmond a józsijenő a dezső a lászló a lajos a tibor az andorendre a gyula hanem a

v
m m
v

Tükör, málló falon*

LEGÚJABB PRÓZAI TERMÉSÜNKRŐL
SZALAVÁRY VENDEL

[...] jelent meg *MAI MAGYAR PRÓZA. kedd 10 – 12. félem. 24/a szoba.* című, jó értelemben vett feltűnést és tartalmas olvasói izgalmakat keltő írása.

[...] mint ahogy már az alap gondolat is szellemes ötlet: egy elképzelt – és természetesen nem létező – szövegről és e szöveg ugyancsak elképzelt szerzőjéről írni novellát. Az argentin Jorge Luis Borges nálunk még mindig sajnos csupán kevésbé ismert neve és munkássága ötlék fel bennünk az elbeszélés olvastán, s nem is annyira ihletforrásként, mint inkább hasznos kortársi világirodalmi párhuzamként. És kitűnő, már-már igazi telitalálat az elbeszélés keretének a megválasztása is: egy bölcsészkar irodalmi szemináriumra készült dolgozat, pontosabban ennek a csupán felében-harmadában elkészült dolgozatnak a felolvasása. (E felolvasás keretére, időpontjára és helyére utal egyébként a novella első pillantásra talányos címe.)

[...] hamarosan ráeszmélünk: valójában szatírárt olvasunk. Mert ezen a szinten vérbeli intellektuális szatíra az elbeszélés, mégpedig az olvasásról, a befogadásról, a legáltalánosabb értelemben vett irodalomismeretről. Hiszen a szemináriumi dolgozat – mely mindenféle irodalomról való szólás átfogó jelképévé nő a szerző kezén – csupán félreérteni képes ott, ahol értenie kellene, absztruz terminológiával ostromolja a szöveget, amikor pedig a befogadás primér élményének kellene átadnia magát, azaz egyszerűen teleszívni tüdejét az élő irodalom vérpezsdítő és ózondús

levegőjével. És ebből a szempontból lényegtelen, hogy dolgozatfelolvasónk – akinek sznobériából, félműveltségéből, konvencionális „bölcsészlány”-attribútumokból, szemtelenségéből és (ezúttal a szó szoros értelmében:) *lázás* stréberségből összeálló portréja maga is remeklés – hol a szcientista nyugati irodalomtudomány félreértett vagy legjobb esetben is rosszul megemésztett módszereivel igyekszik tárgyát körüljárni, hol pedig a hagyományosabb magyar impresszionista kritika, a jelzőkkel-hasonlatokkal történő élmény-megérzékeltetés segítségével próbál a műalkotáshoz és szerzőjéhez közel férkőzni. Akár próbát is tehetünk: vajon mi és mennyi szüremlik át, mennyi jut el hozzánk a „dolgozat” és „felolvasása” révén a dolgozat tárgyát képező – fiktív, elképzelt – műszövegből? Valljuk be, vajmi kevés; – amivel a novella közvetve saját munkánk, minden irodalommal foglalkozó kritikus, kutató és tanár működésének a veszélyeire is figyelmeztet; a csapdára, mely mindannyiunk útjában lesekdedik, amikor a magunk sajátos eszközeivel számot igyekszünk adni a mindenkori mű-élményről.

[...] először talán idegenkedve fogadjuk, de végül is hitelesnek fogadjuk el a novellabeli „szerző” bizarr alakját, ezt a szélsőségesen ezoterikus intellektualizmusból és legalább ennyire szélsőségesen testi-altesti, flaszterizű lumpenségből kikevert figurát, ellentéteknek ezt a komikusan groteszk ötvözetét; elfogadjuk, mert életbeli mására – másaira! – ismerünk benne.

*Eredetileg megjelent: 2000, MCMXC október, 27. oldal.)

A Z E X L I B R I S K F T

2000 HANGLEMEZ- BOLTJA

vesz és elad

JAZZ, KLASSZIKUS, NÉPZENEI ÉS PRÓZAI
HANGLEMEZEKET,
CD-KET, ILLETVE
78-AS GRAMOFONLEMEZEKET.

BUDAPEST, VI. NAGYMEZŐ UTCA 52.

TELEFON: 112-1028.

NYITVATARTÁS

HÉTFŐTŐL CSÜTÖRTÖKIG 12-18.

PÉNTEKEN 12-16.30.

Határ Győző

TAPSORKÁN

„dimmi se mai fu fatto alcuna cosa?” (Leonardo)

*lám már mindenki szeret engem
– én csak én nem szeretem magam
nem fogadhatnának melegebben
ebben a nagy nagyon-nagy teremben
s meg is teszem amint mondva van:*

*a pódium hátságán haránt botorkálva
a székemig középbe bicegek
s a hangom halottas fátyolába
emberkrónikámat bebugyolálva
szóvaltartom a népeket*

*fényárban itt a szegyenpadon ülve
száz mentetetőzés – szabadkozás!
mi mást is tudhatna ott az elme
s mindenha irgalomért esdekelne –
ez: csudálatos? ez: halfogás?*

*valamíg életutamat mesélem
hogy hányszor kaptam gurulatot
a kacagóorkán elforog vélem
s csillárok tapsok szédületében
tíz-húsz évvel odébbugrálगतok*

*mi volt ez? élet? vagy csak előleg
mit a teremtés rámtékozolt?
még hátraintek az integetőnek
de hogy könnyűnek találtattam – félek
ez már a felnyíló ez már a bazalt-*

*kripta mibe visszakövülőben
ígérettemmel haj! beváttatlanul
lobog a kormoló távol időben
az a nagy belül-körülérő ében-
feketesség s már a hullámra hull –*

*mit szeretnek rajtam ily kevésért?
kifeslő szegyenem így legyen örök?!*
*egy más tapsorkán kísértete kísért:
a doblogolást az éljen dörrenését
hallom – hajlongok s megsemmisülök*

(1989 02 05)

B U D A P E S T I K Ö N Y V S Z E M L E

BIBLIOSZA

KRITIKAI IRASOK

A TARSADALOMTUDOMANYOK

KÖREBOL

LASZLÓ RUTH ÉS PERCZEL ISTVÁN -
SÁRKÁNY MIHÁLY -
SZIL PÉTER -

SZENTE ZOLTÁN -
PÓCS ÉVA -

GYANI GÁBOR -
FEHÉR MÁRTA -

NIEDERMÜLLER PÉTER -
NAGY ANDRÁS -

VÁGI GÁBOR -
SINKÓ KATALIN -

LEO STRAUSS -

VITA HAMVAS BÉLÁRÓL

VITA NIEDERMÜLLER PÉTERREL

MÉG EGYSZER A PORNOGRÁFIÁRÓL

KIS JÁNOS JOGELMÉLETÉRŐL

A MÁGIA-IRODALOMRÓL

AZ AKADÉMIAI KISLEXIKONRÓL

A SEPSISZENTGYÖRGYI FILOZÓFUS-KÖRRŐL

A CSÍKSZEREDAI ANTROPOLÓGUS MUNKACSOPORT

A VILÁGKIÁLLÍTÁS RÓL

A TELEPÜLÉSFEJLESZTÉS RÓL

A MUNKÁCSY-KÉRDÉS RÓL

A BÖLCSELET SZOCIOLÓGIAJÁRÓL

M E G J E L E N I K

1990 ŐSZ

N E G Y E D É V E N T E

„Ad leones!”

CYPRIAN NORWID

Egyáltalán nem volt sem kevésbé ígéretes tehetség, sem keveset kibíró szervezet, az a vörös szakállú szobrász, aki a munkaidő lejártakor csaknem minden este megjelent hatalmas kirgiz származású nőtény agara kíséretében a Caffé Grecóban.

Már az állat megválasztása is, amely csodásan kirajzolódó izmaiban egyesítette a szépséget és az erőt, kedvező benyomást tett a figyelmes szemlélőre e személy szellemi rangját illetően, akinek épp ez és nem másfajta jószág nyerte meg a tetszését. Mert ha Jomini tábornok azt állítja, hogy a ló s nem pedig a lovas „a jó vágta záloga”, akkor lélektanilag még indokoltabb azt állítani, hogy ha valaki épp ilyen és nem másmilyen ebet választ, az harsányan vall a választást végző egyén érzelmeiről és elméjéről. Mivelhogy egészen más kutyára esik a választása a mészárosnak mint a vadásznak vagy az előkelő úrhölgynek.

Csudaszép volt a vörös szakállú szobrász kutyája, amint lassú léptekkel haladt gazdája előtt, nyitott pofájában fehér agyaraira omló amarantszín nyelvvel, amely olyan volt, mint egy bíbor virág üde levele. Lassan lépkedett, fenséges tapintattal senkit meg nem taszítva, de amikor az utcakölykök szándékosan útját állták, felnézett gazdájára, s abban a szempillantásban, akár a tökéletes rugó, helyből felpattanva átszökkent az egész had felett, majd komótosan folytatta útját, míg mögötte, még mindig nem értve, hogy mi történt, rémülettől dermedten tápáskodtak fel a földről a kis csirkefogók. Ha úgy adódott, épp így átszökkent egynéhány üveg poharakkal megrakott kávéházi asztalka felett is, eközben semmit fel nem borítva, majd újra visszatérve előbbi természetes, lassú mozgásához, folytatta útját, nem várva tetszésnyilvánításra, mintegy abban a hiszemben, hogy az ott ülő vendégek közül ezt bárki meg tudná csinálni.

Épp ezért mind igen nagyra becsülték azt a pompás agarat!

A „mind” itt azt jelenti: egy társaság és két (görög) kórus – egy saját szavait mondó-kiegészítő és egy gesztikuláló kórus. A vörös szakállú szobrász társasága a biliárdasztal négy sarkának egyikét jelentette, s leginkább a szépirodalmi-politikai újság szerkesztőjéből, a külföldieknek énekórákat adó deli énekesből, a tehetséges festőből valamint a *turista* fiatalemberből állt; ez utóbbit szülei – ahogy maga mondta – a „dolgozóalkotott nézeteinek kialakítása” végett indították útra. A fiatalember elválaszthatatlan volt (ilyen értelemben) a házitanítótól, úgyhogy általában egymást keresték a városban, mindenütt a másik felől kérdezősködve, s csak este találkoztak a Caffé Grecóban.

Mindezekről és a még személyesebb részletekről is jószerével akaratlanul tudomást szerezhetett az ember. Ugyanis itt a társadalom erkölcsi légkörének bizonyos áttetszősége és a jellemek megállapodottsága következményeképpen (ez ama két dolog, amelyet az északi városok és emberek alig ismernek) még az oly idegennel, aki csak egyszer tért be a kávéházba, is megese, hogy könnyűszerrel felismerhette nemcsak azt, hogy ki mily jellegű munkákat végez és milyen javadalmakban részesül, hanem azt is, hogy az adott pillanatban éppen mi foglalkoztatja.

Az oly figura, mint a szerkesztő, természetszerűleg ismert volt külsődleges jegyei alapján; további kiismerését mindenképpen megkönnyítette fürge tekintete, készséges megnyilatkozásai, könnyed és gáláns, szapora gesztusai, bár a szavakat illetően fukarabb volt, valamint a bíborosokéhoz hasonló fakó esernyője, és végül, ha megszólalt, a stílusáról is felismerhető volt a toll embere. Ha valaki látott már rejtett masinéria által mozgatott üvegfürókat, amelyek a megtévesztésig utánozzák a csobogó forrásvizet, ha látott ily csodás üveg-pálcikákat virágokkal és zöld növényzettel körülvett gipszoroslánok pofájában, és ha felfigyelt rá, hogy egyetlen virág, egyetlen levélke sem érzi ott a vízcseppek közeledtét, sem hűvösségét és elevenségét – az

Az elbeszélés, melyet a nagy lengyel költő élete utolsó évében, 1883-ban írt, csak 1901-ben jelent meg. A művészet, a keresztény eszme és a pénz viszonyát bonyolult jelképrendszerben megjelenítő írást azóta kisebb könyvtárnyi szakirodalom próbálta meg kiegészíteni-kibetűzni. Közreadását nemcsak esztétikai értéke, hanem szinte napi politikai időszerűsége is indokolja.

Forrás: Cyprian Norwid: *Pisma towarzyskie* 6. Varsó, 1971. 133–143. o.

tökéletes képet alkothat a szerkesztő stílusáról, ékesszólásáról. De ugyan mi foglalkoztatja őt jelenleg?... mert íme, valami kivételes alkalomból a megszokottnál is gondosabban öltözve és szokatlan órában toppan be pár pillanatra a kávéházba.

Az énekes alakjában, amint felöltöjté a karjára avagy a fél vállára vetette, s túlzottan formás bajusza alatt dúdolgatott, kezében egy kottatekerccsel, szintén nem volt semmi kibetűzhetetlen.

Kevésbé határozott típus volt a házitanító (kit a reábízott ifjú keresett); ürge beszédű, noha nem szép kiejtésű, mivelhogy selypített kissé és fröcsögött a nyála, ha elragadta a hév. Sokkal közérthetőbb és világosabb lett volna, ha nincs a „tudományos” melléknév, amelyet módfelett sűrűn használt. Merészen írásra is adta a fejét, ugyanis valaki, nem épp a legdiszkrétebb fajtából, vagy tán jó szemé volt az illetőnek, aki egy évvel korábban látogatóban lévén nála, egy fehér papírlapra kiszórt dohányból sodort cigarettát magának, egy cím, egy kézirat első két szavát betűzte ki: *Szem-pillantás...* de még tegnap is, ugyanott, hasonló körülmények közepette, semmi többet nem sikerült elolvasnia. Mindenesetre annyi tudvalévő volt, hogy a *Szem-pillantás*on munkálkodik, de ami egy ilyen minden tekintetben tudományos ember esetében még különösebbnek hatott, az az volt, hogy amikor az általa sután útjára küldött biliárdgolyó letért a kiszemelt pályáról, nyomban egész testsúlyával az óhajtott irányba billent, lába, lábfeje és tekintete mozgásával igyekezett más pályára készíteni a biliárdgolyót... ami éppoly meddő dolog, mint amennyire tudománytalan, mivel ellentmond a gravitáció törvényeinek.

A vörös szakállú, fekete bársonyban járó szobrászról, aki e pillanatban oly mozdulatlanul ül, mint egy régi velencei arcmás, és távol tartja magát a biliárdasztal körüli küzdelmekről, versengésektől – tudvalévő, hogy egész álló nap amúgy is fölöttébb sokat kell mozognia nagy munkája közben, amelyet nagyobb lelkesedéssel végez, semhogy ezek után még estelente szórakozásból is fárasssa magát. Am hogy némi fogalmunk legyen a művész készülő művéről, ahhoz az igen nagyrabecsült Rómában nem szükségeltetik a művész meghitt baráti köréhez tartozni. A Spanyol lépcső voltaképpen csak pár lépésnyire van a Caffé Grecótól: ez a széles lépcsősor két szárnyra osztódva kapaszkodik fel a Monte Pincióra, s olyan, mintha egy hatalmas, mesebeli madár készülne felröppenni az utca kövezetéről, arra várva csupán, hogy tollain összegyülekezzenek az emberek...

Ez a tér és ez a lépcsősor egyben a sziesztázó vagy elfoglaltságukra váró festőmodellek fórumaként is szolgált, elegendő volt kissé közelebb húzódni e szobrász, festő és mókázó népséghez, hogy bármely művésztől megtudjuk, min munkálkodik éppen. Itt azt is nagyon jól tudták, hogy a szobrász hatalmas szoborcsoport elkészítésébe fogott, hogy e mű az emberiség belső tragédiáját visszhangozza majd, hogy a kompozíció euripidészi hangulatot áraszt, s Domitianus idejéből való két keresztényt ábrázol, kiket az oroszánok elé vetettek; ezek a részletek a terjedő mendemondák révén olyannyira ismertek voltak már, hogy előfordult, egy-egy bennfentes kolléga nem is nevéen szólította a szobrászt, hanem csak így: „*Ad leones!*”

Ezt a szobrász is megfelelő módon fogadta, széles karimájú kalapját megbillentette az egyik oldalon, ugyanakkor a jobb kezével beszédes mozdulatot tett: mintha egy maréknyi mintázó agyagot csapott volna a készülő szoborhoz, úgy, hogy még az agár is megtorpant, gyorsan felpillantva gazdájára: mit is óhaj?

A művész épp hogy világra jönni készülő, születőfélben lévő alkotása valamiféle mágikus *szimbólummá* lett... Ha a kávéházban a politikai élet valamely tragikus eseményéről szóló hírt olvastak az újságban, nem egyszer a szobrász felé fordultak, kellő nyomatékkal így szólván: „*Ad leones!*” Amire ő válaszképpen bal szemével cinkos kétértelműséggel kacintott.

Mégis, e szokás látszólagos hóbortossága ellenére szép az (s az északi hűvös tájakon ez ismeretlen), hogy a közönség jóindulata mily módon és mennyire járul hozzá a műalkotás kiegészítéséhez és életre jöttéhez. Mert boldog, aki józanul tudja meghallgatni, megérteni és elfogadni a művének szóló megannyi ovációt!

Mivelhogy évek óta bevett szokásom volt, hogy a Görög Kávéházat adjam meg állandó címként, ahol leveleim átvehettem, ezért most, amikor eléggé korai órában tértem be a kávéházba, igencsak elcsodálkoztam, hogy a szobrászt és a szerkesztőt már ott találom. Szándékomban volt elkerülni őket, mert úgy láttam, igencsak belemerültek ügyeik tárgyalásába, ám ekkor az élém küldött agár arra kényszerített, hogy odamenjek a gazdájához és annak barátjához. Közelebb érve, amikor szóbeli meghívást kaptam, hogy egy jelzett napon és órában legyek ott a mester műtermében, így szóltam:

– Nem vagyok oly tájékozatlan, hogy úgy képzeljem, már az elkészült művet óhajtja megmutatni!... Hanem úgy gondolom, talán oly érdekes alkotói periódushoz érkezett, amikor a művész nagyjából felvázolta és kellőképp rögzítette már gondolatait, habár nem ok nélkül tartják úgy, hogy a művésznek mindvégig meg kell őriznie annak lehetőségét, hogy kompozícióját teljességgel megváltoztathassa, s hogy az most épp ilyen, és éppenséggel ezért van benne mozgás, lendület, élet...

A szerkesztő sietve támogatta és boncolgatni kezdte az elmondottakat, ceruzájával szorgosan jegyezgetve, mindazonáltal figyelemmel követte a párbeszédet, utána merő udvariasságból, a szobrásszal egyetemben rögvest megtudakolta, nem kívánám-e én is elmondani, min dolgozom éppen?

– A művészetek terén végzett szerény ténykedésem nem engedi, hogy bármivel is eldicsekedjem – feleltem. – Ám az őszinte szóra őszinteséggel válaszolok, bevallván, hogy ez idő tájt igen foglalkoztat két fej megmintázása... Ha azt mondom: „két fej”, az ugyanakkor mindazt jelenti, ami kiegészítésükül a mozgásukhoz tartozik, noha a kompozíció lényegét jószerével ez a két fej tartalmazza. A feladat ugyanis a következő: az egyiknek az égre kell emelnie a szemét, a másik ugyanakkor fölfelé kell hogy nézzen, tán a mennyezetre, tán arra a kampóra, amelyre a kör alakú gyertyatartót akasztják. Ennek is, annak is fölfelé fordul a szeme... Nem titkolom, ez a munka nemegyszer ugyancsak elgyötört engem!

A szobrász erős tenyerébe támasztotta a homlokát, s erre a lábánál heverő agár fölemelkedett, és kutató pillantással kereste gazdája tekintetét. A szerkesztő ceruzájával vonalakat húzogatt az asztal márványlapjára – én pedig, mindkettőjüktől szívélyesen búcsút véve, távoztam, az ajtóban csak egy pillanatra feltartóztatva az ifjú turistától, aki házitanítója felől érdeklődött.

Alig tettem azonban néhány lépést, amikor a Spanyol lépcsőn a házitanítóval találkoztam, aki felvilágosított, hogy a legkevésbé se tekintsem kivételes kitüntetésnek azt, hogy a szobrász meghívott a műtermébe, mert ugyanígy odavárnak minden ismeróst és ismert embert, a célból, hogy a szoborcsoport erkölcsi jelentését és az alakok jellemző jegyeit véglegesen megállapítsák. Annál is inkább, mivel a szerkesztő befolyásával olyan hathatósan támogatta a szépséges tárgyat, hogy egy nagy amerikai hírnap tudósítója késznek mutatkozik megrendelni a szobrásznál az említett szoborcsoportot, meg akarja vásárolni és át küldeni Amerikába, ha mind a kompozíció, mind a kivitelezése megfelel a vásárló kívánalmainak és elképzelésének.

Amikoron érkezett a szobrászműterem látogatásának napja, ott találtam magam sok ismerős körében, szemtől szemben a lenyűgöző látvánnyal.

Noha a nagy terem négy sarka táján a rendetlenség és az érintetlen porréteg fantasztikus keretet biztosított az egésznek, ám a tökéletes gipszalakokra telepedett por csak emeli, s még jobban kidomborítja a mives szobor harmóniáját. Azt a rendetlenséget, amely magától értődő a szemnek, nem is annyira rendetlenségnek, talán inkább drámának kellene neveznünk. A helyi fény központjában, a műterem közepén terpeszkedett a nagy, nedves agyagtömb, a megkezdett szoborcsoport, amelyről a művész a vizes vászon burkot bontogatta éppen.

Munkáját sűrűn kísérték elragadtatott felkiáltások: „*bravó! bravó!*”... ahányszor csak a lefejtett vászondarab láttatni engedett az agyagból hol egy találoan megformált vállat, hol egy csípőt, hol a ruha redőzetének főbb vonalait. A férfialak nagyon szép testet ígért, a leányalak drámai mozdulatot; mindkét figura a kereszt jelét mutatta fel, *pro Christó* képpen; az oroszlán, amely majd dermedten áll az emberalakok lábánál, még csak tagolatlan tömb volt, mint valami szerszám, ami a figyelmet még inkább a szoborcsoport immár kidolgozottabb alakjaira irányította.

– *Ad leones! Ad leones!* – kiáltotta az ifjú turista.

És a műterem legsötétebb sarkába sietve, az ajtó közelébe, az egyik nagy, dionüszoszi figura mögül elővezetett egy fiúcskát, vállán asztalkendővel és egy kosár borral, amely miután elfogyott, a tapsok még lelkesebbek lettek.

Maga a szobrász, ahogy az dukált is, az egész világot harcra hívó hangot ütött meg...

A házitanító a földön sorakozó mellszobrok közül rámutatva a legközelebbire, így szólt:

– Ez itt, úgy vélem: Domitianus!...

– Uraságod nem téved – válaszolta erre a szobrász, és egy rúgással eltüntette az imperátor orrát, mire az agár, amely eddig úgy feküdt ott a közelben, mint egy bronzba öntött griff, fölemelkedett, megszagolta a letört gipszdarabkákat, majd visszatérve előbbi helyére, újra elhelyezkedett az iménti monumentális pózba és nyugalomba.

A deli énekes hatásosan magára kanyarította köpönyegét, s pompás baritonján először dúdolni kezdett, majd teljes tüdőből rázendített:

Reszkess, lator tirannus pára,
Jutalmad napja érkezik,
Fejre száll a vérnek ára...
Rontsunk, rontsunk
e vérszomjúkra,

szabdadjuk halmokra!

– *taramta tata rata...*

Reszkess, lator tirannus pára.

Mire az ifjú turista és a festő is csatlakozott:

ramta tarata tata!

Reszkess, lator tirannus pára...

Eme lelkesülés után lélektanilag szükségszerű lecsendesülés következett, amelyet csak a festő közbevetett megjegyzése háborgatott, aki így szólt:

– Ez idő tájt nekem is sikerült alkotnom valamit, ami elégedetté tehet, de meg kell kérdeznem művelt emberektől, mi is az? mi bontakozik ki belőle?... mert lehetne talán *Kleopátra*?... vagy talán a *Mennybemenetel*.

Amikor a csend teljes lett, s valamennyien nyugodtan elhelyezkedtek, a szerkesztő ekképpen fordult, leginkább a szobrászhoz, mindazonáltal a vendégekhez is:

– Közülünk itt senki másra sem gondol – avagy némi megfontolás után nem fog gondolni –, minthogy a mester, zseniális barátunk művének jövője biztosított legyen. Mivelhogy, szó, ami szó, a kiadás és a ráfordítás nemcsak hogy nem elenyésző, de a továbbiakban még növekedni is fog...

Itt valamennyien, ki így, ki úgy, fejükkel helyeslően bólogatva, hallgatták a folytatást.

– Nos, szerencsés módon ebben az ügyben a gazdag hírlapíró, a nagy amerikai lap tudósítója lehetne a mecénás, sőt már-már az is. Csakhogy milyen hitvallású is az illető? (minthogy Amerikában több tucat vallás létezik), azt mi nem tudhatjuk, de tán bölcs dolog volna, talán még esztétikailag is, ha a figurák kezéből kivennénk a keresztet? Mi szükség erre az élettelen jelképre, aminek érzete amúgyis áthatja a mű egészét, ami miatt tegyük föl, Mózes-hitű vásárló e szoborcsoportot nem helyezheti el háza előtt a kertjében, s eláll a vásárlástól...

A szobrász olyasféle megjegyzést tett, hogy ezek a keresztet a hosszanti vonalak ívét kellőképpen megtörik, de széles puszpáng mintázóját babrálgatva, figyelmesen végignézett valamennyiünkön, mintha valami közös érzést keresne, s mivel én álltam a legközelebb, így hát hozzám fordult kérdő mozdulattal.

– Ami engem illet – szoltam –, véleményem az, hogy a keresztet markoló kéz megformálása ismereteim szerint a legnehezebb koreográfiai és szobrászi feladat: AZ UJJ MEGÉRINTI A SZIMBÓLUMOT – ez nem lehet sem ügyes, sem rafinált, sem suta – sem fenyegető, sem jelentéktelen – sem könnyed, sem nehézkes – sem egyszerű, sem mesterkelt... sem szép vagy nem szép!... Ennél nehezebb feladatot nem ismerek! És a művész, aki ezt megoldja, bármily kompozíciót képes elkészíteni...

Így beszéltem, nem ügyelve arra, hogy e megjegyzésem éppenséggel nem azt a hatást váltja ki, ami szándékomban állt, ugyanis a szerkesztő és a festő szinte egyszerre kiáltott fel: „Akkor egy nehézséggel kevesebb!”... – a szobrász pedig félhangosan megismételve ugyanezt, felpattant a szobor mellé állított lépcsőre, így a szoborcsoporttal egy magasságba került, és a mintázókéssel kettőt suhintva, eltávolította a keresztet a férfialak kezéből – majd amikor a nőalak keze fölött visszafogta az ütést, a házitanító kiáltott fel:

– Ha a vonalvezetés megtörése végett valamit bele kell nyomni a nő kezébe, akkor itt hadd jegyezzem meg, úgyszólván tudományosan, hogy a szemiták – s tőlük azután a keresztények – átvették azt a még a kaldeusoktól és egyiptomiaktól származtatható szokást, amely szerint a fontosnak tartott vagy fontos dolgot bejelentő személyt kulccsal a kezében ábrázolták (ennek nyomait megtaláljuk a Szentírásban is: Szent Péter kulcsai vagy a *Jelenések könyve*).

A szobrász, aki e beszéd alatt félbeszakadt mozdulattal várt, a mintázófával ekkor lecsapott a másik keresztre, és néhány gyakorlott mozdulattal nagyjából megformálta a kulcsot.

Mindez valahogy bűvöletben történt, az érzékelés az érzelmek általános nyomása révén, és tökéletesen hiányzott az érvelő tiltakozás. Amikor azonban a szobrász lelépett a lépcsőről, a szerkesztő felé tartva, hirtelen így kiált fel:

– Akkor viszont az egész keresztény jelenetnek így módon és ilyen okokból meg kell változnia?!

A szerkesztő, mintegy tanúként szólítva maga mellé a házitanítót, mosolyogva és türelmetlenül így szólt:

– Hát történelmi mű ez a szoborcsoport? ... Domitianus avagy Néro idején játszódik a jelenet? X. vértanú és Y. vértanú arcmása netán?... Ugye, hogy nem! – itt nem a személyek a fontosak, hanem a dráma.

Mindehhez a házitanító még hozzáteszi:

– Egyetlen tudományos szem-pillantás megmagyarázhat mindent: elképzelhető, hogy ezek az alakok egyáltalán nem oroszlánok elé vetett keresztények, ábrázolhatja-e szoborcsoport éppenhogy a küzdelmet,

éppen hogy az önfeláldozást, éppen hogy a hősi magatartást! Éppen hogy ez az, amit a művész annyira keresett e műben, amit kidomborított és amit a közönség vár...

A kissé köpködő szónok megtörölte a száját, a szobrász pedig mindkettőjükkel kezét szorította, mivel hogy az énekes, az ifjú turista és a festő, kik általában kerültek mindennemű vitát (mely dolog hiábavalóan terheli az ember agyát), már ennek előtte halkán és udvariasan kisurrantak a műteremből.

Az agár, amely szokásához híven a távozókat szertartásosan kikísérte, odakinn a folyosón hirtelen ezüstös csengésű ugatással jelzett... A szobrász intett a szerkesztőnek és nekünk, hogy a kutya hangjából kiolvassa, miről van szó...

Ezenközben nyílt az ajtó, s belépett rajta egy közepes termetű férfiú, lapos, szürke kalapban, frissen vasalt szürke öltönyben, igen választékos fehér sállal és mellénnyel, amely alól egy vastag aranyláncon apró kulcsocskák és drágakő fityegők terültek a hasára. Az amerikai volt, az Egyesült Államok nevezetes hírlapjának tudósítója.

Kollegiálisan üdvözölte a szerkesztőt, meghajlással köszöntötték egymást a szobrásszal, majd miután egy mozdulattal felénk is eleget tett az udvariasság követelményeinek, egyenesen a szoborcsoporthoz ment, egy ideig nézte mélyen ülő szürke szemével, kalapját hátratulva homlokából, és vöröses szakállát simogatva, amely a leborotvált bajusz mellett még dúsabbnak hatott.

– Szeretném, ha részletes magyarázattal szolgálnának a szoborkompozícióról – mondta a szerkesztőnek és a szobrásznak, aki nyomban hátrébb húzódott egy fél lépéssel, hogy ne kelljen elsőként megszólalnia.

– Ez egy... (ahogyan már említettem volt) – mondta a szerkesztő – emelkedett pillanat az emberi életből... a férfialak a tetterőt jeleníti meg, amellyel a munkáját végzi... a nőalak annak ígéretét, hogy részt kíván venni ő is...

– A nő – szakítja félbe az amerikai – úgy vélem, egy kulcsot tart a kezében, emitt lent pedig – és itt az oroszlan szánt agyagtömbre mutatott – egy koffert látok... a nő tehát a Takarékoságot jelképezi?... A férfialak ereje jól ki van domborítva, s szépnek ígérkezik! – Úgy vélem, hogy a koffer mellett helye volna még földművelő és kézműves szerszámoknak is... Így, ahogyan most van, ez az alsó tömb jobban hasonlít valamely alvó állathoz, semmint egy ládához!...

A szobrász, odalépve a szoborhoz, kijelölte egy sarló formáját és egy bőrdöng két oldalát, ezek után az amerikai még egyszer körbejárva az egész együttest, így kiált fel:

– Régen nem találkoztam világosabban kidomborított és szebb gondolattal... E szoborcsoport értelmese és egyúttal közérthetően jeleníti meg a KAPITALIZÁCIÓT... Tekintve a munka jelenlegi állását, remélem, megfelelő lesz, ha a szerkesztő kolléga szíveskedik felírni a vizitkártyámra...

És itt átnyújtotta vizitkártyáját a szerkesztőnek, aki buzgón készülődött az íráshoz, míg ő folytatta:

– a következőket:

*Isaak Edgar Midlebank jr., a nagyrabecsült*** szobrászművészől ezennel megrendeli a Kapitalizációt ábrázoló szobrot, folt nélküli, hibátlan fehér márványból elkészítve, amely árban nem haladhatja meg sokkal a 15 000 dollárt.*

– Ez így megfelel önnek? – kérdezte az amerikai, mire a szobrász is átnyújtotta a maga vizitkártyáját a szerkesztőnek, aki ráírta:

*Nevezett*** szobrász vállalja, hogy eleget téve Isaak Midlebank (jr) nagyságos úr megrendelésének, elkészít egy szoborcsoportot (Kapitalizáció címmel), lehetőség szerint folt nélküli, hibátlan fehér márványból, amelynek ára nem sokkal haladhatja meg a 75 000 lírát.*

Ezek után az amerikai monokliján keresztül figyelmesen elolvasta mindkét írást, és megkérte még, hogy írják hozzá a kifejejtett dátumot, s amikor ennek eleget tettek, kicserélte a vizitkártyákat, mondván:

– Minden rendben van és szabályszerű!... fogadja leghőbb gratulációm a talentumához – itt a kezét nyújtotta –, meg az oly szép agarához!... Mily csodálatos állat! Mily szép fajta!... Bizton állítom, hogy még egy ilyen szép eb, ilyen szép fajta nincs az egész városban!

Ezt mondván meghajolt és elindult az ajtó felé.

A szobrász egyik kezével ügyesen sietve egy vizes rongyot dobott a Kapitalizációra, a másikkal felkapta a kalapját, és sietett a szerkesztő és a házitanító után, kik körüludvarolták a távozó vendéget, akit szerény fogat várt, hogy alkalmasint elvigye őt valahová máshová.

A szívem nehéz volt, a lelkemet megalázták... tán a szél vagy valami jajszó, Jób hangnemében, azt suttogetta a fülembe: „Lám, e joggal átkozott világon minden, ami szüzen átszellemült gondolatban fogant, így kél el hat dollárért!... (30 EZÜSTÉRT!)...”

És bármiképpen is feltettem magamban, hogy semmit sem mondok, semmit nem fűzök hozzá, semmit nem ismételk, mégis, mivel ennek teljes erkölcsi súlyát nem tudtam magamra vállalni, így szóltam a szerkesztőhöz:

– Mégiscsak mily messze vannak az oroszlánok elé vetett hívők és a hitvallás a Kapitalizációtól!

Ő ugyanakkor, megigazítva hajlékony szemüvegét, esernyője hegyével rajzolgatni kezdett valamit a kövezeten, és föl se pillanatva, így ríposztzott:

– A redakció nem telefon. Napról napra mi is hasonlóképpen cselekszünk csaknem minden gondolattal és minden érzéssel... A REDAKCIÓ – REDUKCIÓ...

– Úgy, mint ahogyan a lelkiismeret – az lelkiismeret – válaszoltam.

FORDÍTOTTA CSERVENITS JOLÁN

Bratka László

GAMMA PER BÉ

Kérem szépen, kérem szépen, mondaná a nyúl, az én érdeklődésem kivonulásának meg bevonulásának inaim citerázása szolgáltat udvari zenét; utyan kérem, mondaná a róka, ha nem spirituálisan, és nem tétetik fel a hat tyúknyakról meg lúdnyakról a kérdés, akkor részemről utyan kérem; hát kérem, hörrenne az oroszlán – ha a képzeletemből kibontott selyemréten összehívnom a bedöglött bomba ügyében az erdei közgyűlést. Ez gyáva, ez félművelt, ugyanakkor ravasz, meg a túl magas hivatalba került dzsentri frusztrált reakciói! – mondathatnám erre a kirándulók legjobbjaiból magamhoz delegált küldöttséggel. No de uraim, mondanám erre, hallgattassék meg mindkét fél, a demokráciával élni és nem visszaélni kell! Kompromisszumos megoldás kellene! mondja a kirándulók legjobbjaiból magamhoz delegált küldöttség, valahol középúton. Hm, mondom, hm, a gamma per bés megoldás? Jó, mondják olyan pofával, mint akinek örökké nyelni kell, de jobb nem szólni. Hát akkor Kovács úr, három vállpitypangos fundár minőségében megszervezi a körkörös védelmet! De Pistikére vigyázzanak ám, mondom, mert ha nem tartja rajta az ember a tudata fókuszát azon a cefrésedő szerelemgyümölcsön... de erre jobb nem is gondolni. Egy pillanatra hagytam őket félrenézni és meglett a baj. Tüzet rakott a bomba alá. De szörnyülködésre semmi ok, hisz a gamma per bé. Gamma per bé. Beszélhet persze az ember ezeknek a vastagnyakú kálomistáknak! A kirándulók testi mivoltáról persze le kell mondanunk, de a lényük átlesz a szomszéd nényibe. Kilencvenöt éves, ki-bejárkálnak hozzá, a képzeletében, a negyven éve halott szülei, a testvérei, hat emberre főz, terít, talányos képpel a bajuszkás ügyvédbojtár – negyvenöt után leállamosították –, is ott fújja a kanapén trabukója füstjét. Pohárcsengés, vidám kiáltások – megjött a Magdus! Megjött a Magdus! –, aztán riadtan elcsendesednek; most talán a Lenin-fiúk léptétől döng az utca, az admirális vonul be csattogó patájú lován, vagy mérges döngicséléssel feltűnik a látóhatár peremén, és észveszejtő bögéssel az ég tetejére kúszik a Liberátorok darázsraja.

ESÉLY

TÁRSADALOM - ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI FOLYÓIRAT

A negyedik szám tartalmából

David Donnison: Szociálpolitika egalitáriánus megközelítésben

Ferge Zsuzsa: Vitázó megjegyzések Kornai János Rőpiratáról

Kiss Károly: Jólét állam nélkül?

Gyekiczky Tamás: Az Aktiv Munkaerőpiaci Politika társadalmi

– szociológiai problémái

Talyigás Katalin – Hegyesi Gábor: Alapkő letétel (Az induló szociális munkás képzésről)

Szerkesztőség: 1085 Budapest, Kun Béla tér 2. Tel.: 177-3397

Előfizethető a szerkesztőségben és a postán

AKI FANYAR, VELÜNK TART!

Sajátos íz a

MAGYAR NARANCS

*Kéthetente szerdán megjelenő politikai-kulturális lap.
Friss, szellemes, aktuális, irónikus.*

HÓCIPÓ

**SZATIRIKUS
KÉTHETILAP**

Két bagatell

FALUDI ADÁM

UFO – KUTATÁSI MÉRFÖLDKŐ

Kék Róka. Rókázó. Zoo. Ahol annyi magányos utazót hányatott már a Sors.

Nem szorgalmaztam tovább a bennem zajló kémiai folyamatokat.

– Jó reggelt este!

Kiléptem az utcára és nyomban belevesztem a ködbe.

Alighogy eltűntem szem elől, hemzsegni kezdett bennem az egész földkerekség. Európa. EU – fória. Sweet, soft 'n Lazy. Mintha egy szürke szamárbán botorkálna az ember. A november ókonzervatív ajánlatokkal hozakodott elő lépésenként, miközben lassan és gyanútlanul zuhantam a vattagyár ismeretlen középpontja felé.

Schol egy egyenes, schol egy körvonal.

Elkéstél szentatyám; a közvilágításnak már nem adhatod fel az utolsó kenetet.

A belső fény is lengetni való zsebkendőt keres: Pá.

Még éppen időben vettem észre a lapostányért. Ott homálylott két emelet magasságban előttem, barátságos, oszcilloszkóp-zöld színben, mozdulatlanul.

Legalább két méteres lehetett. Vagy több.

A bizsergés nyomban abbahagyta az emigrálást, de én ennél is többre vágytam.

Ahogy közeledtem a lapostányérhoz, eltűnt a párja is. Épp ez hiányzott neki. Egy árnyalattal halványabban derengő újabb lapostányér, ráborítva az előzőre.

Észmegállító. Schol semmi, a ködben eláznak a hangok, csak bennem szól ez meg az, a fény mínusz tíz lux, itt meg két tányér spenót foszforeszkál a zölderdőben pár lépésnyire tőlem.

No igen. Semmi kétség. Ez egy UFO. Egy UFO, amelyiknek hunyorog a vitamindús teteje.

Nem tudtam nem felismerni. Bár az UFO-kban egyáltalán nem hittem, de nagyjából ilyen formában tudtam nemlétezőnek képzelni őket. Logikus.

Félig hangosan, félig suttogva és kellő óvatossággal közöltem magammal:

– Ez itt egy UFO.

Saját hangomat hallva kissé meginogtam, de ezt írhatjuk a kémia számlájára is. Most épültek be szerveszetembe az alkohol alig titkos téglái.

Még jobban előrébbóvatokodtam.

– Lehet, hogy tényleg?

Erről haladéktalanul meg kellett bizonyosodnom.

Hamarosan rátaláltam a megfelelő méretű kőre. A lábammal tapogattam ki, közben szemmel tartottam a tányérokat, bár eszük ágában sem volt meglógni. Nemhogy meglógni, megmozdulni sem.

Kézbevettem a követ; aztán ami belefért.

Egetverő csőrömpölés odafent.

Az UFO meg sem rezsent, csak egy ordenáré férfihang bömbölt bele néhány pillanattal később a ködbe:

– A kúrva anyádat!

Persze, gondolhattam volna, hogy magyarok.

MIÉRT NEM KAP A HARKÁLY AGYRÁZKÓDÁST?

Művérttaggal találkozáskor ne tegyünk olyatén megjegyzéseket, mint például: „Engem nem olyan fából faragtak” stb.

Ez rossz modorra enged következtetni.

Akárcsak az, ha a villamosszékben ülve azt mondjuk a papnak, hogy fogja meg a kezünket, mert félünk.

Tanuljunk meg viselkedni! Ennyi eltöltött év után!

Elrepült felettem egy mezőgazdasági repülőgép, és jól beborított műtrágyával. Lehet, hogy mégsem az a leghelyesebb, ha toronyiránt haladok a céloom felé. Ha arra haladok egyáltalán.

A mezőgazdasági repülőgép megfordult, és jött visszafelé. Hízott fácánkakasnak tűnt, de hiába gyökerezett földbe a lábam, a duplacsővűt nem hoztam magammal.

Megint jól beborított műtrágyával.

Rögtön tudtam, hogy mit kell tennem. Aztán szinte ugyanabban a pillanatban el is felejtettem. Ez az egyik irigylésre méltó tulajdonságom. Nem hagyok gondolkodási időt magamnak. Így nem csinálhatok olyasmit, amit később meg kellene bánnom.

Belebámultam a csillagokba, amelyek a szemem előtt keringtek az előbbi drasztikus beavatkozás nyomán, és kiolvastam belőlük a sorsomat.

„Aki tavasszal hegyez, mire jön az ősz, becsavarodik.” Ezt olvastam. Megártott a műtrágya.

Alighogy csalódtam magamban, a távolban feltűnt egy templomtorony. Ismeretlen eredetű bűz igyekezett levenni a lábamról, de ezért nem okolhattam a völgyben nyiladozni kezdő estikéket.

Átküzdöttem magamat az erdősávon, megálltam a szélén, hogy a falu kevéske házát leltárba vehessem.

Miért nem kapnak agyrazzkódást a harkályok?

Nekitámaszkodtam az egyik akácölelte hengeres építménynek, hogy pihenjek is közben. Szórakozottan betűzgettem vállam felett a feliratot:

DÖGKÜT SZÉLSŐBÁRÁND VÖRÖS HAJNAU TERMELŐSZÖVETKEZET

Nem szenvedhetett humorhiányban, aki a hajnalból hajnau-t kreált. Rögtön a szívembe zártam.

Tehát itt vagyok. Mindegy. A gyors siker nem a kenyerem. Az estikék erőszakos illatukkal vonzottak maguk felé.

Sötétedett.

A faluban az idegeneknek kijáró faji megkülönböztetéssel fogadtak. Éreztem, hogy bármelyik pillanatban elérkezhet az ideje annak, hogy az ügyeletes ítéletvégrehajtó odajöjjön hozzám és megkérdezze:

– Ugyan, mondja már az idegen Úr, önmaga szerint ki találta fel az inggombot?

Ha netalán más kérdéssel hozakodna elő, akkor is ugyanazt válaszolnám:

– Truman.

Helyes válasz öt pofon, helytelen válasz öt pofon, döntetlen esetén kétszer tizenöt hosszabbítás, ha ez sem segít, jönnek a közismert rúgások.

Egy korsó sört emelek le a pultról óvatosan és a legjobbkor. A zuhanórepülést gyakorló Bombus terrestris (más néven földi poszméh) valósággal belerobban az italomba.

Nem tartottam tiszteletben a légifolyosóját.

Röhögni kezdenek a Trumanok. Cafatokban lóg rajtuk a káröröm, szemükből patakzik az inggomb.

Helyes. Már csak azt kell eldöntennem, melyiknek nincs építőtáborban a középiskolás leánygyermeke.

Ma este ott fogok aludni.

Seamus Heaney

ÚJ VILÁGOK

*A költészettől elhagyott országban
Úgy klappol minden, mint a bankok üvegajtaja.*

*Nagy ott a nyugalom.
Az épen hagyott templomok délben jó hűvösek*

*Jólét zümmög a kávéházak teraszán
A nap-táplálta vén csatornák mentén.*

*Jóllakottság van a levegőben,
Olyan állandó és sallangtalan:*

*Az eltelt utas vissza-visszajár,
Hálás, hogy kiváltsága fölött szemet hunynak.*

*A költészettől elhagyott országban
Pezsdítő nyelven, mint az uszodáik*

*Sok költő van, és mind leszögezi:
Költészete új világokat teremt.*

FORDÍTOTTA NÁDASDY ÁDÁM

ALAPÍTVÁNY

középsúlyos értelmi fogyatékos
gyermekek fejlesztésére, az élet-
be való beilleszkedésükhöz.

Számlaszám:

MHB 222-16739. Cím:

„*Humano modo*” Budapest, 1073

Dohány utca 65.

Telefon: 122-56-53.

A világ rózsája

GRIGORIJ POMERANC

A megjósolható dolgok szövete nem teríti be a történelem egészét: amikor tehát a jövőről beszélünk, mindenképpen előre kell bocsátanunk, mi az, amit megjövendölhetünk, és mi az, amit nem. A személytől függő mozzanatok például egyáltalán nem jelezhetők előre, hiszen Mohamed nélkül nem születhetett volna meg az iszlám, a mongol hódításokra nem kerülhetett volna sor Dzsingisz kán nélkül, s a hitlerizmus sem bontakozhatott volna ki, ha Hitler nem jut uralomra. Törvényszerűnek tekinthetjük, hogy a világvallások Krisztus születése körül keletkeztek, azt viszont már semmiképpen sem, hogy éppen mely vallások és milyen formában alakultak ki elsőként. Nyugaton a kereszténység helyett akár a neoplatonizmus is elterjedhetett volna, ha például Mária fia már gyermekkorában meghal véletlenül valamilyen betegségben.

De vegyük sorra előbb a törvényszerűségeket. Az elmúlt ezer év alatt számos kumulatív folyamat indult el: a természetszemlélet racionálissá válása, a kultúra differenciálódása, a társadalom tagozódása, a termelő (és romboló) erők növekedése, a nagyarányú népesedés. Mindezek a folyamatok alapjaiban rendítették meg a társadalom egységét és az ember önazonosságát. Az így előállott válságból azonban csak akkor lábalhatunk ki, ha újjáértékeljük értékeinket, újjáteremtjük az egységes világ tapasztalatát és új szimbólumrendszerekben értelmezzük újra az ember önnön belső világához és a másik emberhez fűződő viszonyát. A teória és a teória fogságában élő ember egyre kevésbé tud mit kezdeni a racionális úton megoldható feladatokkal. Változnak a mítoszok is: Dante pokolra küldi Odüsszeust, Odüsszeusz és Prométheusz átadja helyét a szenteknek, amíg csak meg nem indul posztthumusz rehabilitációjuk. Homéroszt újra tanítják az iskolákban, a görög pluralizmuson alapuló filozófia lassan kiszorítja a skolasztikát, tovább folytatódik a tudat – szofisták által elindított – demitologizálása, a tudomány csodákat művel... Ám egy-két évszázad múltán a haladást újabb válság akasztja meg s újból felvetődik a kérdés: hogyan juthatunk túl rajta? Hogyan oldhatjuk meg azt a feladatot, amelyet annak idején a buddhizmus és a kereszténység vállalt magára?

Grigorij Pomeranc: *Buducseje mirousztrojsztvo i ruzskaja igyeja*. Megjelent a *Vek XX i mir* 1990/2. számában.

*A börtönben letöltött tíz év után Andrejev valóban mindössze két évet élt, 1957-től 1959-ig (a szerző megjegyzése).

Fenyegető látomások

Danyil Andrejev (1906-1959), a költő és gondolkodó, akit olykor „orosz Svedenborg”-nak vagy „orosz Danté”-nak is neveznek, plasztikus és mélyenszántó fejtegetésekben tekintette át ezt a feladatot *A világ rózsája* című nagy gonddal rejtegetett művében: „Két nagy sorscsapás ejtett halálos sebet rajtam is: a világháború és a személyi kultusz zsarnoksága. Mindkét sorscsapás apokaliptikus élményt jelentett számunkra: a Világot uraló Gonosz hatalma és a Fény erőivel folytatott örök harca nyilatkozott meg benne... Nagyon beteg vagyok, napjaim meg vannak számlálva.* Ha a könyv elvész vagy elpusztul, már nem lesz időm, hogy mindent újraírjak. De ha akár csak néhány emberhez is eljut, szavakba foglalt eszméim meg kell hogy foganjanak szívükben. Vajon sor kerülhet-e még erre a III. világháború előtt, egyáltalán, kitör-e mostanában a III. világháború? Jó lenne bízni benne, hogy könyvem mindennek ellenére fönmarad, hiszen olyan kérdésekre próbál választ adni, amelyek még a jövőben is foglalkoztatni fogják az embereket: a háború és az államrend ügye még jóideig nem pusztá elméleti probléma lesz számunkra. Egy bizonyos: a háború az ember fizikai létét, az abszolút zsarnokság pedig szellemi létét fenyegeti, s e két veszélyforrásnál rettenetesebb víziót sem ész, sem képzelet, sem költői látomás nem rajzolhat elénk.”

Andrejev halála óta harminc év telt el. Ez idő alatt számos új probléma vetődött fel, számos megoldási javaslat született, de igazából egyik sem jelent kiutat a zsákutcából: joggal vetették el mindet egymás után.

Különös járvány üti fel manapság itt is, ott is a fejét: az emberek időnként elveszítik az álpróféták elleni immunitásukat. Bizonyos történelmi folyamatok kizökkentik őket életmódjuk megszokott kerékvágásából: szorongának, gyámoltalannak, elveszettnek érzik magukat. Az egyre növekvő hisztéria következtében akár a szakadékbba is követnék a tébolyult bárányt, s csak néhány országban képesek arra, hogy az eszméket és vezéreket kritikus szemmel fogadják, s ahol belátják, hogy az utópia nem több, mint intellektuális játék. A nyugati történelem azt mutatja, hogy ez az immunitás csak nagyon lassan alakul ki, ám közben egy-egy nagy társadalmi robbanás okozta földcsuszamlás pillanatok alatt maga alá temetheti a nyugati tudományos gondolkodás szellemében nevelkedett réteget.

A katasztrófa másik feltétele a karizmatikus vezér megjelenése. A karizmatikus vezér mindig tudja, mit kell tennie, s meg van győződve róla, hogy neki mindent szabad. Szabad folyást enged a milliókban felgyülemlt s általa megtestesített agresszivitásnak, miközben egyetlen célt tűz ki az emberek elé: megsemmisíteni az ellenséget.

Ez a cél jelenti a katasztrófa harmadik feltételét. Ennek nevében vívják háborújukat, legyen az nemzeti felszabadító vagy polgárháború, s a hozzá vezető út végpontján áll az Ellenség. Ez a cél olykor gyakorlatilag el sem érhető, hiszen nem több, mint pusztá eszme, ám egy ilyen, néptömegeket magával ragadó eszmére ettől függetlenül is mindenképpen szükség van. Iránban például az iszlám fundamentalizmus töltötte be ezt a szerepet, de elképzelhető olyan mozgalom (és totalitárius rendszer is), amelynek jelszava az ökológiai egyensúly, a kábítószér- és háborúellenesség. Miközben persze ezen eszméket megvalósítják, dül a kannibalizmus, anélkül, hogy ezt külön célként meghirdetnék.

Jómagam összetettebbnek látom a kérdést, mint Danyil Andrejev: nem tartom valószínűnek, hogy épp az egyetemes zsarnokság és a kollektív öngyilkosság között kellene választanunk. A zsarnokság természetesen rendkívül erősen megnöveli a háborús veszélyt és könnyen robbanást idézhet elő: egyedül csak abban reménykedhetünk, hogy a tömeghisztéria keltésére hajlamos szuperhatalmak már túlestek ezen a járványon, és kezdenek magukra eszmélni. A nagyhatalmak szolidaritásán múlik, hogy az Ázsia és Afrika fejletlen vidékein kirobbanó konfliktusok nem gátolják-e a világban végbemenő integrációs folyamatokat. Egyelőre persze még így is kérdéses, miként fog ez az integráció végbemenni, s melyik modellé lesz a végső győzelem.

Integráció egy heterogén világban

Integráció mind ez idáig csak regionális szövetségek keretein belül jött létre (keresztény világ, iszlám világ, dél-ázsiai buddhizmus, távol-keleti konfucianus buddhizmus), miközben ezek mindegyikében sajátos etnikai viszonyrendszerek alakultak ki.

A világrend fölépítésének kínai receptje szerint az etnikai különbségek a birodalom alsó társadalmi régióiban lassan felszívódnának, minek következtében az írástudó rétegek egyetlen, az élő nyelvtől független hieroglifa-kultúrában olvadnának össze. A faji különbségeknek egy művelt kínai nem tulajdonít jelentőséget. Évszázadok szellemi tapasztalata alapján arra a következtetésre jutottak, hogy a kultúra minden törzsi különbséget felőröl.

A hindu gondolkodás az etnikai különbségeket olyan szubetnikai jegyeknek tekinti, amelyekből mintegy külön kaszt jön létre az egységes vallási és kasztrendszeren belül. Ez a rendszer semmit nem vet el, viszont mindent beolvaszt a maga kissé kusza hierarchiájába. Egy erős csoport például előkelő származást vásárolt, és ezzel bekerült a ksatriják varnájába, míg a gyengék az érinthetlenség közé jutottak. A középkori iszlám eredetileg nem csak egy egységes vallási-jogi és politikai reformot akart végrehajtani, hanem

az arab kultúrát is ki akarta terjeszteni. Az irániak azonban hamar megszerezték az elsőbbséget a kultúra terén, a törökök a hadászatban jutottak vezető szerephez, minek következtében a kalifátusok romjain egymással szembenálló birodalmak alakultak ki, amelyek mindegyike igényt tartott arra, hogy ő legyen az igaz hit és univerzalitás birtokosa. A középkori Nyugat beérte az egyházi élet és az egyházi latin egységével, ennek köszönhetően az összes többi történelmi erő szabadon fejlődhetett. Így alakulhatott ki a városi és az udvari kultúra, illetve később a nemzeti kultúra.

Az új, nemzeti érintkezési forma nem középkori eredetű: a görög-római antikvitásban gyökerezik. Az első civilizációk olyannyira meg akarták őrizni különállásukat, hogy semmiféle szellemi érintkezést nem akartak folytatni senkivel: sem tanulni, sem tanítani nem akartak. Az indiai s különösképp a kínai civilizáció vállalja ezt a „pedagógiai missziót”, ám az egyenjogúságon alapuló kontaktus eszméje csak a görögök és rómaiak korában, tehát abban az „új” ókorban született, amelyik a több ezer éves közel-keleti kultúrákhoz képest már valóban „újnak” tetszik.

Indiában és Kínában azok a civilizációk alkották a „világ” magvát, amelyeknek nem volt erős szellemi vetélytársuk, és így, fokozatosan terjeszkedve, nagy területeket hódíthattak meg. Az etnikai és az univerzális elv nem különült el egymástól: a domináns etnosz és a szubökömené magva egybeesett. Az önállóságukat megőrző utódkultúrák egymástól földrajzilag elválasztott szigeteken, félszigeteken helyezkedtek el, de nem alkottak különálló világot: az egységes gigantikus centrum mindvégig uralta a perifériát.

Az archaikus zártságból kiszabaduló önálló koalíció csak a földközi-tengeri utódkultúrákból alakult ki. Az új ókor világához kizárólag csak „átadó” civilizációk tartoztak, de a görögök és a rómaiak között már egyenjogúságon alapuló kontaktus jött létre. Plutarkhosz *Párhuzamos életrajzait* például itt is, ott is szívesen forgatják, míg Kínában ilyesmi csak a 20. század óta képzelhető el, Indiában pedig legfeljebb a 16. század, Akbar uralkodása óta.

A nagy ázsiai civilizációk körülbelül a 17. századig számos tekintetben megelőzték Európát, a Földközi tenger északi vidéke azonban szerkezetileg, fejlődési típusát tekintve már 2000 évvel az előtt magasabb szintet ért el, s ez a pluralisztikus rendszer az ezeréves barbárság ellenére is kibontakoztathatta a maga lehetőségeit.

A nyugati dinamizmus azonban negatívan, stabilitáshiányként, a szellemi értékek széteséséeként is felfogható. A Nyugat-Római Birodalom nem véletlenül omlott össze, miközben Indiát és Kínát nem érték ekkora csapások. A modern világ globális katasztrófa szélén áll, mégpedig azoknak a romboló erőknek a következtében, amelyek éppenséggel Nyugatról, nem pedig Keletről származnak. A westernizálás a Nyugat válságát az egész világra kiterjesztette. A kolonializmus következtében meg kellett tanulni – Spengler szavaival élve –, mi a „civilizáció”, ez azonban nem azt jelentette, hogy az igazi kultúra, a szellem kulturája is győzelmet

aratott: az iszlám még Afrikában is háttérbe szorítja a keresztény kultúrát; Indiában, Kínában pedig végképp alig értek el valamit a misszionáriusok.

A 19. század abban az illúzióban élt, hogy a Nyugat által kínált fejlődési alternatíva az összes történelmi rejtélyt megoldja, s az ázsiai és afrikai országoknak csak az lesz a dolguk, hogy csatlakozzanak a már kialakult nyugati világhoz, amiképp azt Japán is tette. Japán példája azonban csak a távol-keleti peremvidékek (Dél-Korea, Tajvan, Hongkong, Szingapúr) esetében működött, amiben a jelek szerint szerepet játszott a távol-keleti gondolkodás – középkor óta megfigyelhető – viszonylagos racionalitása is. A gyarmatosított országok és a külföldre érkező kínai telepesek viszonylag könnyen átálltak a náluk is tradicionálisnak számító pluralizmusról a nyugati stílusú pluralizmusra.

Az iszlám világ, India és a kínai anyaország westernizálása sokkal kevésbé volt sikeres. Sőt még ott is, ahol voltak bizonyos eredmények, olyan ellenhatások jelentkeztek, amelyek mindent romba döntöttek. Indiában például a kasztrendszer roppant elevennek bizonyult. Mi több, a nyugati szellemi válság nyomán is jelentkeztek bizonyos igények a Védák tanulmányozása iránt, a krisnaizmus, a Zen-buddhizmus, a szufizmus, a keleti és afrikai művészet importja iránt. De ma már senki sem gondolja komolyan, hogy a nem-nyugati művészetet át kellene alakítani a nyugati kultúra mintájára. A globális integráció problémája azonban ezzel még nem kerül le a napirendről, sőt, épp mostanában, a 20. században válik igazán aktuálissá. Úgy gondolom, ezt a kérdést a művelt világ csak együttes erővel oldhatja meg, azaz csak ha egyöntetűen átveszi azt a pluralista struktúrát, amely az európai nemzetek közötti kapcsolatokban kialakult.

Az európai struktúra eleve egyenjogú partneri kapcsolatokat feltételez, és kizárja a kulturális öntudat érvényesítését. Ennek a váltásnak bizonyos fokig már meg is vannak a maga elméleti alapjai. Némely fennkölt kiadványok úgy beszélnek az európaiságról, mint a vallásfilozófiai tendenciák egyik lehetséges útjáról. Valójában azonban az európai közoktatási rendszer egyáltalán nem teszi lehetővé egy európai számára a modern világ megértését, amelyben egyetlen technikai civilizáció határain belül legalább négy nagy kulturális koalíció nyomorog, miközben elvileg ezek mindegyike képes lenne önmagában is az egész világ bekebelezésére.

Immanuel Kant voltaképp a Nyugat magától értetődő természetességgel kezelt szellemi egységéből indult ki az egyetemes világ elveinek kidolgozásakor. Az összes európai kultúra a Biblia, a görög filozófia és a római jog – egységes keresztény civilizációt teremtő – hagyományához kapcsolódott, ám amikor ma akarjuk ugyanezeket az elveket globális értékek gyanánt másoknak ajánlani, előbb mindenképpen fontolóra kell vennünk, mit tud kezdeni ezekkel egy muzulmán vagy épp egy kínai. Már maga az értékfogalom sem univerzális, sőt, olyan, meglehetősen újkeletű kategória, amelybe válogatás nélkül bele lehet gyömöszölni vallási szentségeket, filozófiai eszméket, politikai elveket. Ez az eljárás a nyugati fejlődési tendenciák természetes következménye, ám igen sok kívánnivalót hagy maga után, s inkább csak arra alkalmas, hogy elfedje az egyre mélyülő szellemi

válságot, arra aligha, hogy kiutat mutasson belőle. E minden belső hierarchiát nélkülöző, szétfolyó értékfogalom a kultúra sarkköveit, legfőbb szentségeink érvényét is megingatja. Legfőbb elvi hiányossága az, hogy Isten akarátát, a dharmát stb. a szekularizált értelem posztulátumaival akarja helyettesíteni.

A kanti elvek – gyakorlati-politikai nézőpontból szemlélve – nemzetközösséget tételeznek fel. Ezt az állapotot azonban még csak ezután lehet elérni, ám igen lassú folyamattal. Egyelőre Kína még nem nemzet, hanem birodalom: európai analógiája a még ép Nyugat-Római Birodalom vagy Bizánc lehetne. A birodalmi tudat még a Bizánc örökösének tekinthető Oroszországban is igen erőteljesen érvényesül, s akadályozza a szó szoros értelmében vett nemzettudat kibontakozását. 1968-ban például Brezsnyev prágai bevonulását nem ideológiai megfontolásokból támogatták, hanem birodalmi szempontokból kiindulva: „ezért a földért vérünket ontottuk, nem adjuk oda ingyen a Nyugatnak”. A birodalmi (kalifátusi) eszme az iszlámban is elevenen él: a mai politikai nyelvben „arab” vagy „iszlám nemzet” terminusokkal jelölik. Ahol a birodalmi eszme vallásos gondolkodással kapcsolódott össze (legyen az az iszlám, a pravoszlávia, a hinduizmus vagy épp konfucianizmus), Kant gondolatainak magvai eleve természetlen talajra hullottak és nem vertek gyökeret.

Amikor egy konfliktushelyzetben két jog, két igazság kerül szembe egymással, sohasem fordulhat elő, hogy az egyik fél elfogadná azokat az elveket, amelyek csak a másik fél számára kedvezőek. Nem homogén, nem racionálisan értelmezhető és megvalósítható elvek közegében élünk, hanem abszurd, heterogén világban: az emberi jogok például még egy olyan európaizált országban is hidegen hagynak sok író, mint amilyen Oroszország. Ezek az írók a falu életéhez kötődnek, néhány millió ember érzéseit fogalmazták meg, s egészen más érdeklődést, nem az emberi jogok: mindenféle titkos szabadkőműves összeesküvések, a „kis népek” kártékony üzelmek stb. Sértettség és gyűlölet izzik bennük, s valójában nem is a világról akarnak beszélni, hanem a világban rejlő, kiirtásra ítélt rosszról. Pedig mielőtt a világrend elveit akarnánk kidolgozni, meg kell teremteni a világ szellemi alapját, véget kell vetni a gyűlölködésnek, meg kell szabadulni a tudatalattit fogságban tartó sötét mítoszoktól.

De amíg az idegent idegenként értelmezzük, az továbbra is más, idegen, ám a más bajától könnyen elfordul az ember, sőt, ha kártékonynak hiszi, még elpusztítására is hamar kedve támad. A világ globális alapelve csak az idegent sajátjaként szemlélő gondolkodás kiterjesztésével teremthető meg. Ám itt a vallások mindenféle egységnek útját állják, önnön fölényük tudata törzsi elkülönültséget eredményez, sőt, bizonyos területeken törzsi szellem táplálta vérboszúra sarkall. A hajdan népeket, törzseket egyesítő iszlám és keresztény világ azonban oly fontos talpköve a kultúráknak, hogy kiiktatásukról szó sem lehet. De amíg ezek a vallások elzárkóznak a dialógus minden formájától, teljesen elképzelhetetlen egy egységes, globális szuperkultúra: ezért egyelőre olyan megoldásokat kell keresni az értékek világában, amelyek az értelem számára meggyőző érveket nyújtanak, ugyanakkor a tudatalatti szintjén is működnek.

Ma még nem tudjuk megmondani, mi lesz az egyetemes kultúra közös nevezője: minden bizonnyal szerepet játszik majd egy előre megjósolhatatlan, egyedülálló zseni fellépése is. Valamiféle előképet azonban már Danyil Andrejev művében is megpillanthatunk: A VILÁG RÓZSÁJÁ-nak szerzője a világ unióját a Nyugat és a Kelet összes világvallásának egyesülésével látja megvalósíthatónak. Saját szellemi tapasztalataiból kiindulva úgy véli, hogy a sémi és az ind gyökerű vallások dogmatikája nem egyéb, mint a szellemi látomások különböző formáinak pusztá írásos lenyomata, melynek mindegyik eleme igaz, ugyanakkor nem vonja kétségbe a másik igazságát sem. A különféle dogmákat ezért egyetlen nagy titok különféle ikonjaként, egyetlen nagy misztikus rózsaszirmaként értelmezhetjük (innen ered a mű elnevezése is). A Világ Rózsája megőrzi az összes szöveget, szertartást, imát, a felekezeti gőgnek azonban egy szikrányi helyet sem hagy, s kizárja, hogy a szentségek védelmével igazoljuk idegengyűlöletünket. Így alakul ki aztán a szeretet ama tiszta párlata, amely sójával az egész földet megtermékenyítheti – miként az Evangélium mondja.

Mindez azonban ma éppoly távol áll a realitásoktól, mint három évtizeddel ezelőtt, 1959-ben, amikor a költő ezeket a gondolatokat papírra vezette. Az emberi értelem ugyanis még mindig kilátástalan harcot vív a világot részekre szabdaló etnokonfeszionális szenvedélyek ellen.

Ha végiggondoljuk, miként zajlott le a Szovjetunió integrációja 1922-ben a vallás teljes kizárásával, arra a következtetésre juthatunk, hogy a liberalizmus – ha nem forr egybe a különféle vallási tradíciókkal –, aligha ér el nagyobb eredményt, mint a proletár internacionalizmus. Az elkövetkező évtizedek, sőt talán évszázadok enyhíthetik valamelyest a helyzetet. A nemzeti összetartás intenzitásához hasonló, de az egész világot átfogó szolidaritás csak a nagyon távoli jövőben alakulhat ki, holott az idő nagyon is sürget bennünket. Az erőszakhullám, a szociális és nacionalista hisztéria terjedése nagyon is gyors változást követel: legalább a szellemi kisebbségekben lévőeknek ki kell alakítaniuk a szolidaritás olyan formáit, amely túleml az etnokonfeszionális korlátokon.

Ma még nem lehet elővárásolni a lombikból egy olyan egységes szellemi teret, amelyben egy azerbajdzsán és egy örmény, egy zsidó és egy arab, egy „nép-nemzeti gerincű” és egy kozmopolita közös nyelvre találhat, bár már most is vannak bizonyos csírái egy eljövendő, egyetemes szellemi közösségnek. Ezek a kezdemények például már abban is felismerhetők, hogy új szakaszába érkezett a keresztény ökumené, és új, „egyetemeshez” közelítő (azaz „westernizált”) formák jelentek meg a keleti vallási mozgalmakban is.

A keresztény ökumené viszonylag új fejleménye a katolikus egyház csatlakozása, amely sokáig önmagát tartotta az egyetemesség letéteményesének. Ma már a Vatikán nem csak passzívan vesz részt az ökumenikus rendezvényeken (ez önmagában nem sokat jelentene), hanem aktívan támogatja a ténylegesen is ökumenikus szellemben élő közösségeket, amelyek, bármennyire is kicsik és gyengék, mégis csak azt az egyházat tudhatják maguk mögött, amelyik leginkább ellenállt a totalitárius zsarnokság nyomásának.

Az ökumenizmus másik formája a nem keresztény vallásokkal folytatott dialógus, ahol megint csak többről van szó, mint pusztán hivatalos eszmecseréről. Változik a hit szelleme is, kevésbé kötődik a dogmához, olyannyira, hogy néhány katolikus teológus már a nagy szufikat is – a látható egyházon kívül eső – szenteknek nyilvánította. A tokiói Szent Szophia egyetem professzora például épp rájuk hivatkozva vetette fel a japán szoto-zen megalapítója, Dogen boddhiszattva (1200-1253) szentté avatásának lehetőségét. Bár Dogen nem ismerte Krisztust, sőt Isten szavai sem szerepelnek műveiben: ő ugyanis a magasabb rendű misztikus realitás mibenlétét csak negatívan fejté ki. A holocaust okozta sokk hatására a judaizmushoz való viszony is megváltozott: elvesztette polemikus jellegét, inkább a judeo-keresztény tradíciókra, a hászidizmus szellemi gazdagságára kerül benne a hangsúly. Ahol egy ökumenikus szemléletű keresztény a szeretet szellemére talál, mindenütt Krisztus jelenlétére ismer.

Az ökumenikus Kelet megértéssel fogadja a Nyugat eme ökumenikus lépéseit. Amióta Vivekananda felszólalt a vallási világkongresszuson, egyre-másra jönnek létre az olyan kelet-nyugati vallási áramlatok, amelyek egyre inkább elébe mennek a nyugati törekvéseknek, miként Pál apostol mondaná, a hellének és a rómaiak szándékainak. Ezek a páli áramlatok elvetnek bizonyos helyi szokásokat, ahogy például maga Pál is elutasította a körülmetélést, sőt teljes egészében el is szakadhatnak a Kelettől. De az is lehet, hogy a védantizmus, a buddhizmus, a szufizmus ölt nyugati színezetet, s ezzel megingatja azoknak a sztereotípiáknak az érvényét, amelyek elválasztják a kereszténységet a többi nagy szellemi világtól. Ez utóbbi lehetőség valószínűbbnek tűnik, mint az előző, hiszen épp egybeesnek a kultúrák integrációjának egyetemes folyamatával.

A pravoszlávia, sajnos, teljes egészében kívül marad ezeken a folyamatokon. A több mint hetvenéves örökös rombolás után most szeretnének mindent eredeti formájában helyreállítani, ami a raktárakká átalakított templomok esetében valóban az egyetlen lehetséges megoldás. A szellemi életben azonban nem ilyen egyszerű a korábbi állapothoz való visszatérés: bármennyire is a forradalom előtti helyzetet akarjuk rekonstruálni, óhatatlanul valami új keletkezik helyette.

Az orosz kultúra elválaszthatatlan a pravoszláviától, de nem egyenlő vele. Sem Lev Tolsztoj, sem a szkeptikusok, sem a liberálisok nem férnek meg a pravoszlávia keretei közt, Andrej Belij és Makszimilian Volosin pedig éppenséggel az antropozófiában kereste a modern keresztény nyelv és keresztény megközelítés lehetőségeit. Egy nagy orosz filozófus aligha lehet egyúttal pravoszláv gondolkodó is, bármennyire is közel áll a pravoszláv szellemhez. Ez már csak azért sem képzelhető el, mivel a filozófia és a pravoszlávia igen nehezen lenne összeegyeztethető. Az „új orosz gondolkodás” egyházi nézőpontból pedig végképp merő eretnecségnek bizonyul.

A forradalom kezdetén automatikusan lelassult „az új vallásos gondolkodás”, amely XXIII. János pápa „aggiornamentó”-jának orosz előzménye; majd csak Danyil Andrejev folytatja újra nagy magányában, a Világ Rózsáját hagyva hátra szellemi örökül. Andrejev úgy véli,

Oroszországnak első között kell rálépnie az előttünk felszejlő útra, újraértelmezi a Harmadik Róma szimbólumát, miközben szétzúzza az egyetemes hit és az egyetemes birodalom bizánci egységét, s *A Karamazov-testvérek* sztareceihez hasonlóan föloldja az államot az egyházban.

Nem tudni, mennyire lesznek ezek az eszmék népszerűek a mai orosz értelmiség körében, holott hozzájárulhatnának ahhoz, hogy megszabaduljunk a birodalmi gögtől, mégpedig úgy, hogy közben megőrizhessük az orosz kultúra nélkülözhetetlen elemét, az egyetemességet. A megújult orosz szellem a Nyugattal és a nagy kultúrák eleven erőivel együtt termékenyen részt vehetne a kor globális válságából való kiútkeresésben.

Oroszország egyik szellemi hozadéka az egység és tagolt egység misztikus filozófiájaként értelmezett, dogmatizmustól mentes bizánci teológia

lehetne. Nemcsak a Szentháromság egységét értelmezhetné, hanem minden más egység és egyéniség filozófiájává válhatna. Ha Isten és ember mint két egymással ellentétes és teljességgel összeegyeztethetetlen lény olyan egységre léphet egymással, melynek elemei egylényegűek, egyenrangúak, egymástól különbözőek, de mégis elválaszthatatlanok, akkor az Istenhez vezető különböző utak és különféle hitvallások is közös nevezőre hozhatók. A Világ Rózsájában jelenlévő, egymástól különböző, de elválaszthatatlan elemek egységén belül minden egyes vallás megőrizhetné a maga dogmáit, a maga ikonjait, miközben a szeretet szellemében mindegyik vallás megnyilatkozhatna a másik számára is. És ily módon egy magasabb rendű értelem fölfoghatja mindazt, amit Ivan Karamazov a maga „euklideszi elméjével” sohasem érthetne meg.

FORDÍTOTTA KISS ILONA

Felix

SREČKO PUNTARIČ

Krátkej kursz

Megrendelhető a 2000 címén: Budapest 1396 postafiók 464.

Vita a klasszicizmussal

CZESŁAW MIŁOSZ

Most, a nyolcvanas években ünnepelhetné Lengyelország, ha nem szánt volna neki a politika ilyen szomorú sorsot, első nagy költője, Jan Kochanowski évfordulóját. Tulajdonképpen kettő is van – születésének 450., mert 1530-ban született, és halálának 400. évfordulója, mert 1584-ben halt meg. Nem azért hivatkozom alakjára, mert mint minden lengyel költő, az ő műhelyében inaskodtam, hanem inkább azért, mert ha elgondolkodunk azon, mit jelent a mának e reneszánsz költő, közelebb kerülhetünk a 20. század bennünket foglalkoztató problémáihoz.

A reneszánsz Itália korszaka volt egész Európában, Kochanowski is sok évet töltött ott, latin és görög szerzőket tanulmányozott Páduában, utazott, verset írt latinul. Nem tért át azonnal a lengyelre. Ez, azt hiszem, Párizsban következett be, ahová akkor jutott el, amikor Olaszországból hazaindult Lengyelországba, és lehet, hogy az anyanyelvén, franciául, nem pedig latinul író Ronsardtól kapott kedvet ahhoz, hogy versenyre keljen vele. Első lengyel műve hálaadó himnusz Istenhez, az *Urunk, tőlünk mit akarsz jószágod fejében* gondolkodóba ejt formai tökélyével, emellett pedig jellemző a költőre, aki a felekezeti vitában meg tudta őrizni szkeptikus távolságát a katolikusok táborától és a reformációtól egyaránt.

A 16. században a lengyel irodalmi nyelv néhány évtized alatt eljutott az érettség korába, és nem változott máig olyan sokat, mint az angol Edmund Spenser, s főként Chaucer óta. Ez azt jelenti, hogy Kochanowskit nyelvileg kortárs költőként élvezheti olvasója, ugyanakkor azt is érzékeli, hogy egészen más korhoz tartozik, és felismerheti azokat a változásokat, amelyek a költészet helyét és feladatát tekintve – különösen az elmúlt száz évben – végbementek. Az olvasó ezért felteszi magának a kérdést, igyekszik megtudni, hogy ez a régi költészet valóban hozzá szól-e, vagy jelentős részben már muzeálissá vált értékeknek hódol.

Kochanowski művészi eredményei vitán felül állnak, és pontosan ezért van különleges jelentőségük. Nem csak tehetséges költő volt, reneszánsz emberhez illő, alapos műveltséggel rendelkezett. Wiktor Weintraub professzor, aki sok tanulmányt szentelt neki, kimutatta, hogy az eredetiben olvasott görög költők ismerete, ami akkor még az elitben sem volt gyakori, nagy mértékben függetlenné tette Kochanowskit a latin mintáktól, így Horatiustól és Sene-

cától is. Az ilyen vagy olyan mesterek választása azonban nem változtat a tényen, hogy ókori példákat követett, ebben a Pléiade költőire hasonlított, és ha francia lennének, mint Ronsard vagy Joachim du Bellay olvasója ugyanazokat a kérdéseket tenném fel magamnak.

Egész egyszerűen a klasszicizmus poétikájával van dolgunk, amely a mai költőktől nagyon idegen, mássága miatt azonban nyugtalanító is. Erich Auerbach *Mimézis* című híres művében bizonyos valósághiányra hívta fel a figyelmet azon a ponton, ahol belép a konvenció, vagyis ott, ahol a költő közismert és elhasznált *toposzokból* alkot lehetőleg szép rendszert ahelyett, hogy megpróbálná megnevezni azt, ami valóságos, de nincs megnevezve. Az irodalmi konvenció, amely összeköti a szerzőt és az olvasót, olyan sorompó tehát, amelyen nehéz túllépni, azon túl terül el a valóság kaotikus szférája a részletek kifogyhatatlan gazdagságával. Az ókorban – írja Auerbach – „a stílus kérdése akkor vált valóban égetővé, amikor a kereszténység terjedésének eredményeképpen a Szentírást és a keresztény irodalmat általában esztétikai kritikával illették a magasan képzett pogányok. Rémülten hallották, hogy a legfőbb igazságok olyan írásokba vannak foglalva, melyek nyelvezete szerintük elképesztő kulturálatlanságával és a stilisztikai ismeretek teljes hiányával tűnt ki.” A Római Birodalom lakóinak mindennapi életéről ezért többet mondanak az evangéliumok, azaz a kor irodalmi műfajaitól viszonylag kevésbé függő művek, mint a római Aranykor költészete. Horatius vagy Vergilius nyilván annyira átszűri, desztillálja anyagát, hogy a sorok mögött rejlő, földhözragadt tényekre csak következtetni tudunk.

Hasonló desztilláció Kochanowskinál is megfigyelhető. Kora költőihez képest elég „földhözragadt” ahhoz, hogy sok mindent megtudhassunk tőle nemesi környezetének korabeli szokásairól. Ez azonban csak rövid, olaszosan *frascának*, apróságoknak nevezett epigrammáira és az életműben nem a legfontosabb helyen álló verses publicisztikájára vonatkozik. Lírai költészete ellenben magasan szervezett nyelv, de vallásos *toposzokból* vagy a horatiusi *carpe diem* filozófiáját kifejező fordulatokból áll. Kivételt képez a tizenkilenc versből álló *Gyászénekek* ciklus, amelyet kislánya, Urszula halála után írt, az effajta művekben megtört a *valóságos* fájdalom tiltó konvenció. Emiatt aggódtak a kortársak, de emiatt őrizték meg érzelmi hatásukat a *Gyászénekek* évszázadok múltán is.

Hogy szemléltessem, mi különböztet meg minket a 16. század költőitől, idézek egy rövid részletet Kochanowski *A görög követek elbocsátása* című darabjából. A témát az

Czesław Miłosz: *Spór z klasycyzmem*. (Świadectwo poezji, Párizs, 1983. Instytut Literacki)

Ilíász néhány sorából és az eposzra rakódó gazdag irodalomból vette a költő. Mielőtt kitört a trójai háború, görög követség érkezett Trójába azzal a követeléssel, hogy adják ki Helénát. Ezen múlt a város sorsa: kiadják Helénát és megőrzik a békét, vagy megtagadják és kezdődik a háború. Ugyanezt a pillanatot, a döntést választotta témájául századunkban Jean Giraudoux. Közvetlenül a második világháború kitörése előtt játszották Párizsban *La guerre de Troie n'aura pas lieu* című darabját (amelynek angol változata a *Tiger at the Gates* címet viseli). Kochanowski drámájának egyik megragadó részlete Kasszandra panasza. Íme a kezdete:

*Hasztalanul mért kínzol, zordon Apolló,
Lélkem mért örökéltű, hogyha nem adtál
Súlyt szavaimnak, úgyhogy az emberi fulnek
Minden szélbe kiáltott jóslatom anysi,
Mint a hiú legendák, röpke álmok?
Haszna kinek van gúzsbakötött szíveimből,
Révületemből? Kit menthet meg az ajkam
Szóra nyitó más lélek, a bírhatatlan
Terhű látogató nyugátozte őt érzék?
Hasztalan óvakodom, leigáz az erőszak;
Más lesz lélkemen űr, nem én vagyok immár.*

(Csordás Gábor fordítása)

Figyeljük meg, milyen mély megértés van a költő és hallgatósága között. Feltételezi, és nem is téved, hogy a trójai királylány története közismert. Kasszandra visszautasította Apolló udvarlását, büntetésül megkapta tőle a jövőbelátás adományát, büntetésül, mert a jövődöleseit senki sem vette komolyan. Kochanowski darabjában előre lehet tudni, hogy megtagadják a görögöknek Heléna kiadását, kitör a háború és lerombolják Tróját, vagyis hogy Kasszandra igazat mond. Így hát a helyzet eleve adott, a közönség pedig nem vár semmi meglepetést a költőtől, hisz a folytatást, ami a függöny legördülése után következik, ismeri az *Ilíászból*. Amit vár, az a megadott témára készült műben megmutatkozó költői mesterség.

Megadott téma – és *toposzok*, simára koptak a hosszú használat alatt, mint a kavicsok a patakban: íme, ez az, ami lenyűgözi, ugyanakkor idegesíti is a 20. századi költőt.

Számára a klasszicizmus elveszett paradicsom, mivel feltételezi a költőt és olvasóit összekötő hiedelmek és érzések közösségét. A költő akkor még biztosan nem volt elszigetelve az „emberiség nagy családjától”, bár ez a család természetesen nem volt nagy, hisz az ország és egész Európa hatalmas többségét kitevő írástudatlan falusi lakosság tökéletesen közömbös volt a Homéroszra vagy Horatiusra vonatkozó utalások rendszere iránt. De még e kis létszám mellett is kialakult a valódi összetartozás, ez az állapot tehát alapvetően más volt, mint a bohémvilág magánya, a bohémek legfeljebb egymás között találhattak olvasókat, a mai költő az ő örökösük. Lehet, hogy minden költőben benne rejlik a jó mester, ezért ábrándozik előre elrendezett anyagról, archetipikus jegyekkel rendelkező, ezért általánosan elfogadott és érzelmeket keltő kész hasonlatokról és metaforákról; ennek birtokában csak a nyelven végzendő cizelláló munka marad hátra. Ha a klasszicizmus visszavonhatatlanul a múlthoz tartoznék, nem lenne most érdemes töprengenünk rajta. Lényegében azonban újjászületik, mint a rezignáció, vagyis a szép írás kísértése. Hisz végül is a következőképpen is okoskodhatunk: minden kísérlet, hogy a világot szavakba zárjuk, hiábavaló volt és lesz; alapvető aránytalanság áll fenn nyelvünk és a valóság közt, amint azt bizonyította mindazok ádáz hajsza, akik meg akarták ragadni azt akár a „*dérèglement de tous sens*” vagy a narkotikumok élvezete által is. Ha pedig így gondolkodunk, tartsuk tiszteletben az adott történelmi korszakra jellemző *consensus* által elfogadott játékszabályokat, és ne lépünk ezen a sakkasztalán lóugrásban a bástyával. Másként fogalmazva, úgy használjuk a konvenciókat, hogy eközben tudjuk róluk, hogy csak konvenciók.

Ki ne érezte volna ezt a kísértést? Ezzel együtt azonban ellenérzések is ébrednek. Létezik bizonyos logika a modern művészetben, a költészetben, a festészetben, a zenében, és ez a szakadatlan *mozgás* logikája. Kivettünk a nyelvi konvenció által rendezett térből és veszélyes kísérletekre ítéltünk; ezáltal azonban hüek maradunk a költészet mint „a Valóság utáni ádáz hajsza” definíciójához. Úgy tetszik, pontosan az objektív, érzékeinken kívül létező

Ö V A L A T T

Lógyakorlat

MARGÓCSY ISTVÁN

Történt pedig egy őszőn, az 1960-as évek végén, a nagy magyar reformmozgalom bukásán innen, a hajdani forradalom vagy ellenforradalom leverésének konzolidációján túl, hogy bevonult a Magyar Néphadseregbe egy jól fejlett, egészséges, ám talpig értelmiségi sorvány, mely egyetemre, azaz magas szellemi hivatásra és állásokba készülve, késznek mutatkozott arra is, hogy az

egyetemhez szükséges honvédelmi szolgálat során hazafiúi elkötelezettségéről is hű tanúbizonyságot tegyen, ha már nem volt módja és protekciója, hogy legalább alkalmatlanságot színlelve húzza ki magát a sereg megtisztelő kötelmei alól. A fent említett történelmi összetevőkről és meghatározókról fogalma sem volt, nem is nagyon törődött velük, hisz velük és bennük élt, s sokkal fontosabb dolga is akadt, például kibírni a katonaságot, a méltó vezető pozíciók elnyerését és betöltését kényszerűen a leszerelés, sőt sajnos az egyetem elvégzése utánra halasztván.

És megtörtént a szolgálat, és az idő múltott; s kemény volt a kiképzés, de azért nem elviselhetetlen, és sok szokatlan dolgok történtek, melyeknek többsége igen kellemetlen volt, de mindezekhez hozzá lehetett szokni; és idegen volt minden és mindenki, s ezért mindenki

valóságba vetett hit gyengülése az egyik oka a modern költészet komorságának, amely mintha léte alapjának elvesztését érezné ezáltal.

Valóban „nincs igazi világ”?

Úgy válaszolhatunk, mint az a görög, aki az cleai Zénón érvére, mely szerint a mozgás érzéki csalódás, mert a nyilvánvaló röptében mozdulatlan marad, felállt és tett két lépést. A 20. század sajnos a legegyszerűbb módon, a fizikai fájdalommal igazolta előttünk a valóságot. Ez annak következtében történt, hogy nagy számú embert kínoknak vetettek alá a háborúkban és a politikai terror uralma alatt. Természetesen túlzás lenne, ha korunkat kivételesen kegyetlen kornak tekintenénk. Az emberek mindig is szenvedtek a fizikai fájdalomtól, éhen veszttek, éltek a rabszolgák életét. Ez azonban nem hatolt be az egyetemes tudatba, ez csak napjainkban vált lehetségessé a bolygó összehangolásának és a tömegkommunikációs eszközöknek köszönhetően. A művelt emberek bizonyos védett körben éltek, melynek zárt határait nem volt ildomos átlépni. Kochanowski, mint minden reneszánsz költő, legfeljebb mérsékelt érdeklődést tanúsíthatott az alsóbb osztályok sorsa iránt, az pedig észbe se jutott volna, hogy az iránt érdeklődjék, mi történik Afrika mélyén.

Csak a mi időkben kell az embernek számot vetnie a jelenségek egyidejűségével és az ebből fakadó erkölcsi aggályokkal. Felfedeztünk egy kellemetlen igazságot, amely állandóan hallat magáról, bár jobb szeretnénk elfeledkezni róla. Az emberiség időtlen idők óta két részre oszlik, *azokra, akik tudnak, de nem beszélnek, és azokra, akik beszélnek, de nem tudnak*. E maximából kiolvashatjuk az úr és a szolga dialektikájára vonatkozó utalást, mert emlékeztünk be idézi azokat az évszázadokat, amikor nyomorban, megaláztatásban éltek a rabszolgák, parasztok, proletárok; egyedül ők ismerték az élet leplezetlen kegyetlenségét a maga teljességében, de ezt magukba kellett fojtaniuk, mert az írás és olvasás művészete kevesek, a hatalommal és gazdagsággal enyhített tudás birtokosainak a kiváltsága volt.

Azok, akik beszélnek, nem tudnak. De még ha tudnak is, akadályba ütköznek magában a nyelv formájában, amely hajlamos arra, hogy ilyen vagy olyan klasszicizmusban hüljön ki, szívesen használnak tehát konvencionális fordulatokat, bár ezek nem illenek a mindig meglepő valósághoz. Bebizonyosodott ez az utolsó háború alatt is, azokon a területeken, ahol az európai lakosság megismerte a német megszállás minden örökül kapott képzeletet felülmúló borzalmaival. Nagyon sokan voltak akkor, akik tudtak és beszéltek, megdöbbenő, hogy volt valami belső kényszer, amely arra ösztönözte az embereket, hogy versekben, dalokban, sőt börtönfalakra vésett feliratokban örökítsék meg tapasztalataikat. Azt hihetnénk, hogy figyelembe véve e planetáris emberirtás rendkívüli körülményeit, ezeknek a műveknek, amelyeket nagy emocionális nyomás alatt írtak olyan emberek, akiktől elvették a reményt, szakítaniuk kellene minden konvencióval. De nem így történt. A nyelv, amelyen megnyilatkoztak, háború előtti olvasmányokból vett *kliséket* tartalmazott, tehát alapvetően kulturális jelenség volt. Pontosan ezt választotta doktori értekezése tárgyául a Sorbonne-on, az ötvenes években Michal Borwicz, a lengyel ellenállási mozgalom egykori katonája. *Les écrits des condamnés mort sous l'occupation allemande (1939–1945)* című könyvében nagy mennyiségű, különböző országokban, főként Lengyelországban gyűjtött szöveget elemez. E szövegek jelentőségét Borwicz így határozza meg:

Az erejének végső határaiig eljutott ember az írott szóban talált még végső menedéket a magányos pusztulás ellen. Választékos vagy félszeg, ritmikus vagy rendezetlen szavai egyedül a kifejezés, a kölés és az igazság átadásának akarát szolgálják. A legrosszabb körülmények közt feljegyzett, kezdetleges eszközök segítségével terjesztett, előre veszélyes szó szembezárt a hazugsággal, amelyet hatalmas – gigantikus technikával rendelkező, tomboló erőszaktól védett – bűnbándák tákolnak össze és tartottak fenn.

A szónak ez az emberiség fennmaradása szempontjából kivételesen fontos szerepe nem jelenti azt, hogy az ember képes lenne másképp kifejezni magát, mint abban a stílusban, amelyet neveltetése és olvasmányai során másoktól

barátokat keresett (hisz – különös politikai, értelmiségbarát kegy! – egy egész ezred lett az egyetemre vágyókból képezve!) olyan is volt, ki talált; és hozzáidomult az értelmiségi legénység a csizmához és a bűdöshöz és az ordítózáshoz, s derült, fásult, magabizó közönnyel hallgatta az ügyeletes ordítózt, egy idő után maga is ordítóztván az erre kijelölt időben, és történtek atrocitások, mik mindennaposak és természetesek, csak polgárilag felháborítóak, s keseregtek és izzadtak a honvédek, s leszarták az egészet úgy, ahogy van, már amennyire lehetett, a majdani értelmiség férfiasodott, a feladathoz felnőtt, s harcértéke egyre nagyobb méreteket öltött, hiszen az értelmetlenségekhez egyre szebben hasonult.

S voltak ott tiszták is (kiknek váll-lapjain rejtvények csillognak: hogyan is szólítandók, vigyázzállásból), különfélék, kik épületes, oktató és összekovácsoló jellegű

foglalkozásokkal serkentették a legénységi állomány éberségét és hadrafoghatóságát, például egy jó kötésű, nagydarab őrnagyember, ki pisztolyával messzi távolból lövé át az ez okból kiszertelt, s célként kifüggesztett félig üres, vízzel teli töltött disznóbendőket, ama tételt szemléltetvén: nem előnyös, ha a katona étkezéskor telezabálja magát, hiszen a sovány hason a lövedék csak úgy simán hatol át, míg teli hasba találván, a célgymor – a fizika törvényei szerint – szétrobbanik; vagy volt értelmiségi (állattenyésztő) százados, épp a bölcsészek parancsnoka, remekül feltalálta magát örvendő értelmiségi alárendeltjei körében; a harcászati foglalkozások után, pihenés és elmegyakorlat gyanánt, intelligencia-közi beszélgetéseket rendezett kötetlenül, akár a C-vitamin sajátos nagyszerűségéről, akár a drégelyi vár ostromának hallatlan időszerezéséről, és volt, ennek ellen-

kapott, még ha a körülmények egészen más, új nyelvet követelnének is. Mindenesetre a konvenció ilyen megtörése legfeljebb részben lehetséges. Íme, mit mond erről Borwicz:

Ami az írásmódot illeti, szembetűnő a stílus egyszerűsödésének általános tendenciája. A dolog 'újszerűsége' a 'kis kifejezési eszközökben' (metaforák, hasonlatok stb.), bizonyos művek ötleteiben, végül azok technikai kivitelezésében és belső összetevőiben egyaránt tükröződik. Ezek az eredmények gazdagítják ugyan az ismert eszköztárat, de nem lépnek túl a könnyen magyarázható változások keretein. Nem találunk viszont egyetlen egy figyelemre méltó művet sem, amely az ítélt borzalmakat a hagyományos kommunikáció nyelvtől eltérően, e nyelv felbontása által próbálná kifejezni.

Ebből a szempontból az amatőrök (pályakezdők, unintelligensek) művei sem képeznek kivételt. Ellenkezőleg: itt még nagyobb is általában a háború előtti *kísér* használatára való hajlam.

E szabály alól Borwicz csak néhány gyerektől ránk maradt tanúságtételben lát kivételt. A közvetlenséget nem az „expresszív deformációval”, hanem „naiv, de eszközeiben szerény, a maga szegényességében mégis sokatmondó realizmussal” érték el.

Ha bátorkodtam gondolatmenetembe bevezetni ilyen tragikus és brutális elemet, amely látszólag kevésbé alkalmas arra, hogy irodalmi vitában emlegessék, nem azért tettem, hogy kisebbitsem az olyan elragadó és mindig szívesen olvasott költők jelentőségét, mint Kochanowski vagy a Pléiade poétái. Aki azért hivatkoznék felebarátaink nyomorúságára, inségére, testi szenvedéseire, hogy versek, képek ellen hadakozzék, demagóg. Kétszemélyes, hogy az emberiség bármit is nyerne, ha a költők nem írnának többé idillikus verseket, a festők pedig nem festenének derűs színű képeket, csak azért, mert a világon túl sok a fájdalom, nem marad hát hely az effajta elvont tevékenységre, jobb is, ha az ember nemes publicisztikára áldozza tehetségét. Nem, csak azt akarom tisztázni önmagamban és hallgatóim számára, hogy létezik egy vita, amelyet hozzávetőlegesen a klasszicizmus és a realizmus közti vitaként lehetne meghatározni. Két tendencia ütközik itt, függetlenül az adott korszak irodalmi divatjától és a klasszicizmus illetve a realizmus szó változó jelentésétől. Ezek az ellentétes tendenciák egy emberen

belül is megtalálhatók. Meg kell mondanom, hogy ez a konfliktus soha nem ér véget, és az előbbi tendencia, ilyen vagy olyan változatban mindig felülmúlja az utóbbit, míg amaz ennek tagadását szövegezte meg. Ha elgondolkozunk mindazon, ami az elmúlt korok irodalmában és festészetében szép, amit csodálunk és ami boldogsággal tölt el, egyszerűen azért, mert létezik, nem lehet, hogy ne essünk ámulatba a nem-realizmus hatalmától. Úgy néz ki, mintha az emberiség fantasztikus álmodást önmagáról, mindig más, különös formákkal ruházná fel az emberek, illetve az ember és a természet közti viszonyt. Ez a forma hatására történik így, amelynek megvannak a maga követelményei, amelyek, azt hiszem, csak részben függenek az ember szándékaitól. A forma kedvez mindenféle fennkölt és klasszicizáló hajlandóságnak, ellenáll viszont a realizmus részlet bevezetésére tett kísérleteknek, legyen az a festészetben fekete cilinder és házikabát, ami annyira felháborította Courbet kritikussait, vagy legyenek azok a költészetben olyan szavak, mint a vonat és a telefon. Hosszú története van e küzdelemnek: megbontják a készen talált formát, majd az rögtön újra megszilárdul, éppolyan „művi” lesz, mint az előző.

A „művészet” és a „művi” kifejezések túl közeli rokonságban állnak ahhoz, hogy olyan költészetet kívánjunk, amely fölött a formának nincs hatalma. Hatalma van, bár a XX. században számos művészeti forradalom volt, némelyik olyan messzire ment, mint az olasz futurizmus híres „szabadon engedett szava”, azaz a szó felszabadítására tett kísérlet, amely ki akarta mozdítani a szót a szintaxisban kijelölt helyéből. A költészet – az első világháborúig legalábbis – a többség felfogása szerint bizonyos metrikai és rímelési szabályoknak alávetett versoszlopokat jelentett, csak fokozatosan terjedt el az úgynevezett „szabadvers”. Érdekes, hogy Amerika jóval nagyobb mértékben járult hozzá a modern költészet történetéhez, mint ahogy azt 19. századi viszonylagos kulturális izolációjából gondolhatnánk. Edgar Allan Poe volt a legelső, aki nagy hatással volt a francia szimbolizmus orientációjára, ezt követően Walt Whitman költészete játszott kiemelkedő szerepet a

pontjaként, olyan főhadnagy is, ki meg nem szűnt korholni alattasait, hogy ha már egyetemre jelentkeztek, legalább mért nem szeretnének a munkásosztályhoz tartozni.

És volt ott egy tiszthelyettes is, ki kiképzési szünetben agyagból női aktokat szobrászolt; ő egyszer, jóllehet talán nem is volt tudatában, mit tesz, alkalmat teremtett arra, hogy a vak is lássa: mi a szabadság. Történt, hogy a lökiképzés alapozásának megkoronázásaként éleslövészetre került, a kiképzési terv akaratából, sor. Mert csak a civil képzeli, hogy célozni lövöldözés során tanul a katona; dehogyis, a löszerrrel takarékoskodni kell; a kiképzés során sokszor hasra vágja magát a katona, matat a fegyverén, s a csövet, mereven és maflán (hisz semmit nem tud vagy lát), a cél felé tartja, egész addig míg újra nem kezdheti az egészet. Am éleslövészettör, mely hajnal-

ban, hidegben, a puszta kellős közepén zajlik, hol míg a szem ellát, se égen, se földön, nincs semmi, hacsak ki nem állítják az épp most hozott céltáblákat, mikor a honvéd bemutatja a felsőbbségnek képzettségének fokát, ekkor bizony más a helyzet: hármat célozhatni gyakorlólag, hármat pedig értékelés végett. S hogy pazarlás, felelőtlenség ne történhessék, a lövészetvezetőnek befejezésképp vissza kell szolgáltatni az üres töltényhüvelyeket; ami egyben szép alkalmat nyújt a honvédek számára a négykézláb mászkálás gyakorlásához is. A fent említett értékelt éleslövészet sikeresen lezajlott, különös esemény nem történt, a nap is elmúlt, s lement a maga járásán, mikor is ama törzsőrmester, ki éppen parancsnokolt, észlelte, hogy a céltáblák bevonása után még rengeteg felesleges löszér maradt meg, mellyel elszámolni nem köteles. – Fiúk, basszátok meg – szólt akkor tréfásan a lelkiekben gazdag törzsőrmester

verselés terén bekövetkezett fordulatban. A mai költő tudatában van az időmértékes formák konvencionalitásának, bizonyos kor nyelvezetéhez köti őket, ha pedig mértéket és rímet használ, a legtöbbször stilizáló vagy sajátos parafrázis céljából teszi. Természetesen a költők megbeszélnek egymás között a versforma kiválasztásának problémáit.

A mai költő nem kötődik a szonett formához, és nem kötelezi a poétika számos előírása, amellyel a reneszánsz vagy barokk költőnek számolnia kellett. Azt hihetnénk, most sokkal több lehetősége van arra, mint bármikor, hogy a lehető legtöbb valóságanyagot ragadja meg. Annál is inkább, mivel szívesen fordul az utca nyelvéhez, elmosódnak a határok az irodalmi műfajok között; már nem tartják be a regény, az elbeszélés, a költészet és az esszé közti világos felosztást. Ugyanakkor a költő és a valóság között, mint régen, a konvenciók üvegfa húzódik, ezek nem tudatosíthatók, amíg bele nem süllyednek a múltba és meg nem mutatkoznak teljes furcsaságukban. Megkérdőzhetnénk, idővel e komor, reménytelen hang nem kerül-e a mai költészet azon jegyei közé, amelyekről egykor majd úgy gondolják, bizonyos stílus külső rétege kényszerítette azt mindenkire. Mint az ókori mitológia és a trójai háború a reneszánsz költők számára, a reménytől megfosztott látomás gyakran nem több, mint *klisé* sok ország költésvetett versoszlopokat jelentett, csak fokozatosan terjedt el az úgynevezett „szabadvers”. Érdekes, hogy Amerika jóval nagyobb mértékben járult hozzá a modern költészet történetéhez, mint ahogy azt 19. századi viszonylagos kulturális izolációjából gondolhatnánk. Edgar Allan Poe volt a legelső, aki nagy hatással volt a francia szimbolizmus orientációjára, ezt követően Walt Whitman költészetét játszotta kiemelkedő szerepet a verselés terén bekövetkezett fordulatban. A mai költő tudatában van az időmértékes formák konvencionalitásának, bizonyos kor nyelvezetéhez köti őket, ha pedig mértéket és rímet használ, a legtöbbször stilizálás vagy sajátos parafrázis céljából teszi. Természetesen a költők megbeszélnek egymás között a versforma kiválasztásának problémáit.

A mai költő nem kötődik a szonettformához, és nem

kötelezi a poétika számos előírása, amellyel a reneszánsz vagy barokk költőnek számolnia kellett. Azt hihetnénk, most sokkal több lehetősége van arra, mint bármikor, hogy a lehető legtöbb valóságanyagot ragadja meg. Annál is inkább, mivel szívesen fordul az utca nyelvéhez, elmosódnak a határok az irodalmi műfajok között; már nem tartják be a regény, az elbeszélés, a költészet és az esszé közti világos felosztást. Ugyanakkor a költő és a valóság között, mint régen, a konvenciók üvegfa húzódik, ezek nem tudatosíthatók, amíg bele nem süllyednek a múltba és meg nem mutatkoznak teljes furcsaságukban. Megkérdőzhetnénk, idővel e komor, reménytelen hang nem kerül-e a mai költészet azon jegyei közé, amelyekről egykor majd úgy gondolják, bizonyos stílus külső rétege kényszerítette azt mindenkire. Mint az ókori mitológia és a trójai háború a reneszánsz költők számára, a reménytől megfosztott látomás gyakran nem több, mint *klisé* sok ország költészeté számára. Más szokásokat is felsorolhatnánk, amelyek korlátozzák a mozgási szabadságot. Abban a pillanatban, amikor nem a mű tökéletessége, hanem maga a kifejezés, a „szaggatott suttogás” kerül előtérbe – amint azt elnevezték – minden *écriture*-re válik. Ugyanakkor a minden perc és minden óra ingereire való fogékonyság egyfajta naplóvá, az ingerelt bőrszövet reakcióivá változtatja ezt az *écriture*-t. Beszélni valamiről, magáért a beszédért, öncélú művelet, a félelem elűzésének eszköze. Most mintha visszahatna a „Nem mi beszélünk a nyelv által, hanem a nyelv beszél általunk” formula. Hisz nem úgy van, hogy mindenki, aki valóságos dolgokról beszél, tapintható formát ad nekik, ami elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy műalkotásban létezhesse. Ugyanígy nem valóságossá is változtathatja őket.

Allítom, hogy minden költő választásra kényszerül az írás pillanatában a költői nyelv parancsolatai és a valóságos dolgokhoz való hűség között. Ha azért húzza át a szót és helyettesíti másikkal, hogy a vers mint egység tömörebb legyen, a klasszikusok gyakor-

(ki, mint látható, a katonai érintkezés feszességét időnként emberi, sőt a szolgálati kereteket túllépő tegező fordulatokkal enyhítette), – nem akartok löni?

S támadt előbb nagy, zavart csend (hisz löni csak parancsra szokott az ember), majd nagy örömteli jelentkezés, s lett a történelemnek kiosztása, s a vállalkozó legénység betávozott fejenként egy-egy tár löszert (minek is számszerű mennyisége katonai titkot képez, de annyi elárulható, hogy a fenti hatnak szabályos többszöröse, sőt sokszorosa), s hasra vetette magát a lövöldözésre kész szakasz; hiába: a fekvő tölts! beidegzése már nem volt leküzdhető; s megcélzották a pusztát, hol az alkony szürkülete már mindent egyszínűre homogenizált, s tűzparancs nélkül, kényük szerint (kényüknek csupán a legelvontabb szabadságkorlát – azaz: le ne lödd a másikat! – szabván határt), akár egyes, akár sorozatlóvésre

állítva a fegyvert, húzták meg az elsütőbillentyűt, s húzták, míg a lösz el nem fogyott; és férfiaknak érezhették magukat, mert választottak s vállalkoztak, s választásuk nyomán kezükben az igazi fegyver igazi helyzetben dörög, saját felelősségre, a szolgál ellenőrzés teljes híján; s durrogott a fülük mellett a modernizált géppisztoly, s nagy volt a zaj, a történyhüvelyek fegyelmetlenül pattogtak, hisz most már összeszedni sem kellett őket; és boldogság ragadta el a lövőknek földön fekvő csapatát, mert íme, most, különleges kegyelmi pillanatban, szabadok voltak ők, s kedvükre cselekedhettek, mert megadta nekik a játszói kedvű felsőbbség, hogy kedvüket tölthessék, s homályosan gomolygó, pozitív illetve negatív irányulású agresszivitásukat célratörően, bár céltábla nélkül, éljék ki.

És lötték a semmit.

latát követi. Ha viszont azért húzza át a szót, mert nem ad vissza egy részletet, amelyet megfigyelt, a realizmus felé hajlik. E két műveletet azonban nem lehet egyértelműen szétválasztani, összefonódtak egymással. E két elv közt a vita állandó, és a költő felfedez egy titkot, nevezetesen azt, hogy csak akkor maradhatunk hűek a dolgokhoz, ha azokat hierarchikusan rendezzük el. Ellenkező esetben, amint az gyakran előfordul a modern prózaversekben, csak töredékes képeket vagy részletek gyűjteményét találjuk. A költő ilyenkor a teljes egyenlőség lehetőségeivel él, vagy gyaníthatóan nem volt kedve a válogatáshoz.

Szembeállítva a valóság iránti hűséget a klasszicizmussal, mellőzők minden vitát a realizmusról, amely a mi szemünkben olyan erősen kötődik a 19. századi regényhez. Nem vesszük már szó szerint „az élet tükrének” elméletét, mivel elvesztettük ártatlanságunkat, és tudjuk, hogy a valóság a nyelv közvetítésével ölt formát az értelemben, és azt is, hogy az értelem nem juthat el hozzá a közvetítés nélkül. Némelyik regény, amelyet egykor a realizmus példaképeként tartottak számon, mára hatalmas mitologikus építménnyé vált számunkra, ez még Balzacra is érvényes. És fordítva, nem egy prózai mű, amelyben fantasztikus és megszállott konstrukciót láttak, elképeszt az adott nemzedék vagy több nemzedék történetének pontos bemutatásával.

A 20. századi költő e tekintetben tán Dosztojevszkijöt tanulhat a legtöbbet. Az ő realizmusa a jelek megfejtésében rejlett: egy újsághír, egy kihallgatott beszélgetés, egy könyv népszerűsége, egy odavetett jelszó megnyitotta számára az utat a kortársak előtt láthatatlanul maradt terület felé. Többértéket látta a valóságot, de nem minden rétegéhez kapott kulcsot. Művészi szándékai szerint Dosztojevszkij egyre magasabb hierarchizációra törekedett, igyekezvén megragadni azt, ami a leglényegesebb volt az orosz értelmiség szellemi kalandjában. Eközben nem hagyta elcsábítani magát a zavaros, mellékes irányzatok tömegétől. Ebben segítségére volt az a szilárd meggyőződése, hogy nem létezik tisztán történelmi dimenzió, mert az egyúttal metafizikai dimenzió is, s maga a történelem folyamata és alapja is metafizikai.

Bár egyre inkább elmosódik az irodalmi műfajok közti határ, s ma már alig van különbség a költészet és a próza között, a költőnek nem áll rendelkezésére többszáz oldal érvei kifejtésére, ezért annak a bizonyos hierarchiának sokkal rejtettebbnek kell lennie, bár mint rendező elv állandóan jelen van.

Most, hogy mondandóm végéhez közeledek, megengedek magamnak egy vallomást, amely megerősíti azt, amit az egy emberen belül létező, egymással harcban álló klasszicista és realista hajlamokról mondtam. Ez a vallomás egyébként elkészült már, létezik vers formájában, régen írtam, több mint húsz éve:

NEM TÖBB

*El kell mondanom egyszer, hogy változott meg
Véleményem a költészetéről, miképpen történt,
Hogy ma a Japán Császárság számtalan
Kereskedője és kézművese közé sorolom magam,
Aki cseresznyevirágzásról, krizantémokról
És holdtöltekről írtak verseiket.*

*Ha leírhatnám Velence kurtizánjait, amint
Egy kertben vesszővel ingerlik a pávát,
S a hernyóselyemből, gyöngyös szalagokból
Kibonthatnám súlyos keblüket, hasukat,
Melyen vörös csíkot hagyott a szoknyahorc,
Legalább úgy, ahogy a reggel érkezett
Aranyszállító gályák kapitánya látta;*

*S ha még a temető kövér hullámok nyaldosta
Kerítése mögött nyugovó nyomorult csontjaitak is
Szavakba foglalhatnám, tartósabbakba, mint a kölap
Alatt porló utolsó fésű, mely magában vár a fényre,*

*Akkor nem kételkednék. Mit nyerhetünk
A makacs anyagból? Szépséget, jó esetben.
Am ha így van, legyen elég nekünk a cseresznyevirág,
A krizantémok és a telihold.*

(Csordás Gábor fordítása)

Azt hiszem, ez a vers eléggé kétarcú. A mi felfogásunk szerint a keleti, a kínai és a japán költészet a konvenciókhoz való rendkívüli kötődés példája, a versben beszélő személy tehát lemond a valóság utáni ambiciózus hajszaról és a „cseresznyevirágzásról, krizantémokról és holdtöltekről” ír, állandó kellékeket választ, jellemzően erre a költészetre, amely majdhogynem mindenhol elterjedt társasjáték, amelyet a kellékek használatában megmutatkozó gyakorlottság szerint értékelnek. „A Japán Császárság számtalan kereskedője és kézművese”, vagyis az átlagemberek, akik szabadidejükben, hivatásukon kívül művelik a költészetet, azért kerültek be a versbe, hogy a lehető legerőteljesebben hangsúlyozzam, hogy a rimelés művészete az egész társadalom erkölcsétől függ. Íme a bohémvilág örökségének, az elszigetelt és elidegenedett költő büszkeségének radikális tagadása. E beszélő személy azonban azt állítja, hogy ez a választás a lemondás aktsa, azért döntött így, mert bizonyos célok elérése számára nem lehetséges. „Ha leírhatnám” – mondja. Eztán következik a velencei kurtizánok leírása, amely paradox módon azt mutatja, hogy amit a költő meggyőződése szerint nem érhet el, azt valójában már el is érte. Mivel azonban ez az egész kép feltételes módban szerepel, és a szavak elégtelenségét kell bizonyítani, nem olyan leírás ez, amely kielégítené a költőt, nem több, mint vázlat, tervezet. A műben használt szavakon kívül érezhetően jelen van sűrítve az egész emberi világ: a kurtizánok, amint fogadják a gályák kapitányát, az egész elképzelhető, de el nem mesélt sorsuk, haláluk, az utolsó fésű, amivel fésülködtek. Egyszerűen ami valóságos, az túlságosan gazdag, neveket idéz, de minden elnevezés rajta kívül marad, ezekből pedig legfeljebb adat-katalógus készíthető, amelyből elillan a végső értelem.

Nem a szerző verseinek legjobb értelmezője, ha már azonban magamra vettem ezt a szerepet, leszögezem, hogy a tökéletes *mimézis* utáni vágyban két komoly filozófiai implikációt látok. Először is, az egész nagy vita arról, hogy létezik-e a világ az érzékeinken kívül, amelyet még Descartes kezdeményezett, mintegy zárójelbe kerül, nem érdekli a beszélőt. A világ objektíve létezik, függetlenül a formáktól, melyek képében megjelennek az értelemben, és függetlenül a színektől, a vidám vagy sötét színektől, amelyeket az egyes ember boldogságának vagy boldogtalanságának megfelelően vesz fel. Ezt az objektív világot olyannak is lehet látni, amilyen; fel kell azonban tételeznünk, hogy

csak Isten látja azt tökéletesen elfogulatlanul. A költő igyekszik bemutatni a világot, de arra a keserű tapasztalatra jut, hogy a nyelv nem adekvát. Másodszor, ha valaki erősen vágyik arra, hogy megszerezzen egy tárgyat, ezt nem lehet másnak nevezni, mint szerelemnek. A költő tehát úgy lép fel, mint egy ember, aki szerelmes a világba, de örök kielégítetlenségre ítéltetett, mert a szavak segítségével magába a létezés legmélyebb lényegébe akar lehatolni, mindig újra reménykedik és mindig újra csalatkozik. Bölcsen Platón *Lakomájához*, a szerelemről tartott előadáshoz áll a legközelebb. Az idézett vers szövegéből kiderül, hogy minden költő Erósz szolgája, aki hírvül adja és „közvetíti az isteneknek, ami az emberektől ered, s az embereknek, ami az istenektől; az emberektől az imákat és az áldozatokat, az istenektől pedig a parancsokat és intézkedéseket; s minthogy a kettő között vannak, kiegészítik mind a kettőt, s ők teszik összefüggő egészé a mindenséget”.

Azt hihetnénk, hogy a velencei kurtizánok leírása elegendő bizonyíték arra, hogy a nyelv és a világ találkozása lehetséges. Ugyanakkor a beszélő személy kétségbe vonja ezt a meggyőződést. Ezt úgy teszi, hogy egészen nyíltan utal Carpaccio képére, amely egy velencei udvart ábrázol, ahol kurtizánok ülnek és „vesszővel ingerlik a pávát”. Nem elég tehát, hogy a nyelv adatkatalógussá változtatja a valóságot, még egy festmény is közvetíti azt, vagyis nem eredeti, hanem rendezett állapotban, a kultúra részeként jelenik meg. Ha pedig így van, minek ábrázoznánk arról, hogy ilyen vagy olyan közvetítők nélkül elérhetjük, legyenek azok más irodalmi művek vagy víziók, amelyeket a művé-

szet egész múltja nyújt számunkra? A konvenciók elleni tiltakozás tehát, ahelyett, hogy szabad térre vezetne, ahol a költő szemtől-szemben állhat a világgal, mint a teremtés első napján, megint azokhoz a történelmi rétegekhez térít vissza bennünket, amelyek formaként léteznek már.

A kurtizánok leírása a versben a „Ha leírhatnám” és az „akkor nem kételkednék” közé illeszkedik. A kétely onnan ered, hogy az anyag ellenáll annak, hogy birtokba vegye a szavak által, legfeljebb „szépséget” gyűjthet belőle. Ha jól értem a szerzőt, akivel nem tudom, azonos vagyok-e, nem a természetbe, az égbolt, a hegyek, tengerek, naplementék távlatába zárt szépségre, hanem a versben vagy képben lévő forma szépségére gondolt. Kijelenti, hogy számára az nem elég, mert csak azon az áron érheti el, hogy le kell mondani az *igazságról*, amely a teljes *mimézissel* lenne egyenértékű. „A cseresznyevirágzás, a krizantémok és a telihold” – készen kapott fordulatok, amelyekből újra meg újra kirak egy szép formát a Japán Császárság kereskedője vagy kézművese. Az az állítás, hogy ennyivel kell beérnünk, ironikus árnyalatot kap, és lényegében a klasszicizmus ellen szóló nyilatkozatként értelmezendő.

Mindazzal, amit ma mondtam, az volt a célom, hogy bemutassam ezt az ellentmondást, amely magában a költői munka alapjában rejlik. Ezt az ellentmondást nem értette világosan sem Kochanowski, sem más reneszánsz költők. Ma már nehezen megkerülhető a két tendenciára hasadtság tudata. Ez a kettősség nem gyengíti, épp ellenkezőleg, hitelesebbé teszi a költészet mint „a Valóság utáni ádáz hajsza” meghatározását.

FORDÍTOTTA PÁLFALVI LAJOS

Radomir király

S Z É P H I S T Ó R I A A R O T H E R M E R E - A K C I Ó R Ó L

BÁN D. ANDRÁS

Az itt következő történet a főszereplők – a hercegnő és a dúsgazdag lord – révén akár mese is lehetne. A lord egy ideig a magyar trón felé kacsingat, ám nem lesz belőle király. Így szintén „trónjelölt” legkisebb fia nem avanzál királyfivá, kénytelen megmaradni az angol parlament képviselői székénél. Az események láncolata is már-már hihetetlen, mégsem mese. Az alábbiak arról szólnak, hogy a történelmet nem mindig a nagyhatalmi érdekek és a hangzatos „reálpolitika” mozgatja. Az indítékok olykor sokkal hétköznapibbak.

Hercegnő áll az alábbi történet háttérben. Egy hercegnő, „aki szerette a világ hatalmasait”.

Ezerkilencszázhuszonhét június 21-én Lord Rothermere angol sajtómágnás *Hungary's Place in the Sun* (Magyarország helye a nap alatt) címmel terjedelmes cikket jelentetett meg egyik lapjában, a londoni *Daily Mail*-ben. Az írás igen hatásosan kezdődött: „Kelet-Európát teleszórták Elzász-Lotharingiakkal. Az 1871-es frankfurti szerződés, elszakítva ezeket az ikertartományokat Franciaországtól, már meg is vetette egy új európai háború alapját. Ugyanezt a kontárnunkát nagyobb méretekben végezték el azok a békeszerződések, amelyek a régi Osztrák–Magyar Monarchiát osztották fel. Közép-Európa féltucat részén elégedetlen faji kisebbségeket teremtettek, amelyek bármelyike új bonyodalom kezdőpontja lehet. A *Daily Mail*, a *Daily Mirror*, az *Evening News*, a *Sunday Pictorial*, a *Sunday Dispatch* és további nagy példányszámú újságok tulajdonosa, az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamaiban élő magyarság számát és területi elhelyezkedését ismertette a Trianonban meghúzott határokat önkényesnek, gazdasági szempontból esztelennek és igazságtalannak nevezte, amelyek újabb háborút idézhetnek elő. Ezt megakadályozandó, a trianoni szerződés békés revízióját vetette föl – Nyugat-Európa, elsősorban Anglia és Franciaország támogatásával. A brit közvélemény bizalmát kérte Magyarország számára, hiszen: „igen csekély része volt a nagy háború előidézésében”, az országban élő brit állampolgárokat nem internálták, s „a békekötés után a legyőzött és megtört magyarságban még elég erély és nemzeti lelkesedés volt, hogy lerázza magáról a bolsevik rémuralmat, amelyet a hitvány Kun Béla erőszakolt rá. Ennek révén a magyarok Európát egy pestisfészektől mentették meg, amely egyébként állandó forrása maradt volna Európa megrontásának.”

Ki is volt valójában Harold Sidney Harmsworth, first Viscount Rothermere?

1868-ban született Hampsteadben, polgári családból. Iskolái elvégzése után néhány évig az adóhivatalban dolgozott, majd 1888-ban az Alfred (a későbbi Lord Northcliffe) bátyja vezette lapkiadóhoz társult. 1893-ban megnősült, házasságából három fia született. A *Daily Mail* a két testvér 1896-ban alapította meg, s a lap azonnal népszerűvé vált. Színvonala, befolyása a közvéleményre, a politikai életre persze nem hasonlítható a *Times*éhoz – elsősorban a pletykaéhes közönség olvasta. 1910-ben Rothermere eladja saját lapbeli részesedését, egyidejűleg azonban megindítja a glasgowi *Record*ot és megvásárolja a *Leeds Mercury*-t. 1917-től légügyi miniszter, lemondásakor, 1918-ban, megkapja a lordi címet. Northcliffe halála után (1922) visszavásárolja a *Daily Mail*-t, amelyben többször elismerően ír Mussoliniról és Hitlerről. Azt beszél róla – aki nagy összegű pénzadományairól is ismert –, hogy támogatja Sir Oswald Mosley fasizta pártját. 1939 márciusáig a Hitlerrel való angol egyezkedést támogatta. A *Hungary's Place in the Sun* megjelenésekor Rothermere 59 éves, Anglia egyik újságfejedelme, akinek számos tőkeérdekeltsége van a tengerentúl is.

Írása igen különböző reakciókat váltott ki itthon és külföldön egyaránt. A magyar sajtó szinte egyöntetű lelkesedéssel, gyakran erős túlzásokkal tálalta a lord Magyarországról és szomszédairól szóló újabb megnyilvánulásait. A Rákosi Jenő szerkesztette *Pesti Hírlap* 1928-ban külön kötetben adta ki az akció első évének fontosabb eseményeit, a sajtómágnás összes, e lapnak addig adott interjúját. A főváros közgyűlése pár nappal a cikk megjelenése után a világ egyik legelterjedtebb és legolvasottabb lapjának nevezte a *Daily Mail*-t, Rothermere százával kapta az üdvözlő táviratokat, köztük a Herczeg Ferenc elnöklete alatt álló Délvidéki Otthontól, a Budapesten élő délvidéki magyar menekültek nevében. Az eltűzött magyar reakciókat jellemzi a *Pesti Hírlap* 1927. július 31-i számában megjelent verselmény:

*Shakespeare nagy lelke súgta meg talán
Neked, nemes lord, egy bús éjszakán,
Mely véres látomással volt teli:
Petőfi népe láncát csörgeti.
Mily döreség: Petőfi népe láncon!
[...]
Szavad egy szebb kor zengő harsonája,
Nyomán a törpe zsarnok vére fagy:
Te az Igazság nagykövete vagy!...*

Nem marad el ettől egy Turchányi István nevű dalnok szerzeménye sem, amelyre az 1929-es évre kiadott Rothermere-naptárban bukkantam:

*Ó, nemes lord, te voltál az,
Te adtad szívünkbe vissza tünt hitünket,
Te hirdetted bátor szóval:
Ez a világ minket igaztalan büntet.
[...]
Állod harcod fél világgal,
Rabló népek szíve dermedez szavadra,
Visszaadtad hitünk, erőnk,
Nem vagyunk már többé világ üzőt vadja.*

A további idézettől – a „költemény” címe egyébként kereketlenül egyszerű: *Rothermere* – eltekintünk.

Az ódákon kívül a lord számos más ajándékot is kapott Magyarországról: Tokaj szőlősgazdái tíz liter 100 éves tokaji aszúval lepték meg. Ami cikke sajtóvisszhangját illeti, nemcsak a bulvárlapok kapták föl a „Rothermere-gondolatot”. A *Magyar Külpolitika* (a Magyar Külügyi Társaság, a Magyar Revíziós Liga és az Interparlamentáris Unió magyar csoportjának folyóirata) is gyakran foglalkozott vele, mindahányszor a cikkek végéhez illesztve Rothermere jelszavát: „A politikátok alapfogalma legyen: türelem, kitartás és józan okosság.”

A cseh és a szlovák sajtó természetesen nem osztozott a lelkesedésben. A *Národní Denník* a lord és a magyar kormány közötti titkos szerződésről cikkezett, amelynek értelmében a Rothermere-akció sikeréért cserébe (értsd: ha a Trianon előtti határokat legalább részben visszaállítják), a lord fiát meghívják az amúgy is üresen álló magyar trónra. (A „királykérdés” és a kampány összefüggésére még visszatérünk.) Csehszlovákiában, valószínűsíthetően 1928-ban jelent meg magyarul az az anonim füzet, amely *Az angol lordok és a magyar mágnások újabb rohamra indultak a magyar nép ellen* címet viseli, s borítóján egy botjára támaszkodó koldus látható. Az első lap öles betűkkel hirdeti: „Nézzünk szemébe az igazságnak! Mit akar lord Rothermere, a tízezer holdas grófok, bárók barátja? Magyar testvérek! Idevigyázzatok!” A névtelen szerző egyszerű választ talál: Rothermere együttérez a magyar nagybirtokosokkal, lévén maga is az, akinek ráadásul a kampány idején Londonban tartózkodó Nagy Emil volt magyar igazságügy-miniszter (a szövegben „zsidó fiskális”) üzletet ajánlott. Ha lapjában Csehszlovákia magyarlakta részeinek visszaszolgáltatását követeli, akkor cserébe potom pénzért megkapja a magyar vasutak 100 esztendei bérleti jogát. A csehszlovákiai reagálások nem merültek ki a cseh és szlovák sajtó Rothermere- és magyarelles kifakadásában. A hivatalos politika eszköztárába beletartoztak a Rothermere elleni „spontán” tüntetések, vagy éppen a tevékenységét elítélő aláírásgyűjtés. A demonstrációkon részvételt igyekeztek vonzóvá tenni: 1927. augusztus 28-án, a Kassán megtartott áltüntetési vidéki résztvevőinek 50%-os vasúti kedvezményt ígértek. Több felvidéki magyar újságot (a *Kassai Naplót*, a *Híradót*, a *Népet*) Rothermere-ről szóló vezércikkeik ürügyén a hatóságok elkobozták. Hlinka pedig 1927 augusztusában eperjesi beszédében kijelentette: „Rothermere és Anglia söpörjön a maga ajtaja előtt, és ne törődjék velünk.”

A magyar lapok ügybuzgalmát csak a közvélemény vette komolyan. A magyar diplomácia másképp ismerte és kezelte mindezt. Walko Lajos külügyminiszter alig egy hónappal a lord kampányindító írása után (1927. július 29-én) számjeltáviratban utasította a londoni magyar követet: „Tekintve nyári időszakot, lapok Rothermere minden szavából, melyet londoni tudósítók előtt kifejt, szenzációit csinálnak. Magyar közönség ezáltal akció tényleges értéke felett súlyos tévedésekbe esik, Rothermere erejét, befolyását túlbecsüli, vérmes és indokolatlan reményeket táplál. [...] Felkérem tehát méltóságodat, szíveskedjék óvatosan odahatni, hogy magyar újságírók részére lehetőleg kevesebb Rothermere-interjú érkezzen Budapestre.”¹ Rubido-Zichy Iván követ tett egyet s mást ennek érdekében. Tény, hogy – ami a sajtót illeti – már régen nemcsak hozsannázó interjúkról volt szó. A nagypolitika azonban más: ott fenntartásokkal fogadták Rothermere fellépését. Gróf Bethlen István miniszterelnök 1927. október 19-én, az Egységes Párt értekezletén ekképpen értékelte azt: „... ennek az akciónak semmi köze és összefüggése a magyar kormánnyal nincs.” Am rögtön hozzátette: „... mint magyar ember azonban abban a felfogásban vagyok, hogy Rothermere lord nagy hálaára kötelez bennünket és az egész nemzetet azért, hogy azt a fáradságot veszi magának, hogy egészen érdektelenül, mint felette álló bíráló, egy különben tőle távol álló ügyben a magyar igazságot a világgal megismertesse.”² Bethlen ugyanilyen értelemben tájékoztatta Austen Chamberlain brit külügyminisztert kettejük 1927. december 5-i genfi megbeszélésén. A brit kormány álláspontját pedig a külügyminiszter összegezte: „... [Rothermere] mindig azt írja a lapjában, amit populárisnak hisz, de abban is csalódik gyakran. [...] De Lord Rothermere olyan ember, aki ma felkarol valamit, s holnap ugyanolyan könnyedséggel elejti. [...] Örömmel hallja, hogy a magyar kormány távol áll ezen akciótól, és azt a tanácsot adja, hogy ezentúl is távol tartsa magát.”³

Az angol lapok közül – a mindenkori külpolitikával kapcsolatos hagyományos jólérsétsége és nemzetközi rangja miatt – a *Times*ot idézzük. 1927. július 27-i számában elutasította a revíziót, helyette a közép-európai államok bécsi központú gazdasági egységének megteremtését javasolta. A *Daily Mail* természetesen ontotta a tulajdonosával egyetértő olvasói leveleket, valamint különböző magyar szervezetek és személyiségek hálanyilatkozatait. Rothermere cikke tehát nem tűnt el nyomtalanul a sajtó napi szenzációinak világában.

Vajon mi készítette a sajtómágnást az ominózus cikk megírására? Mi vagy *ki* inspirálta kampányát? A kérdés megválaszolásához maga a lord is nyújt némi adalékot. 1939-ben Angliában kiadott könyvében – *My Campaign for Hungary* – így rekonstruálja a történetet: „1927 meleg Pünkösdjén véletlenül Bécsben voltam, és megragadtam az alkalmat, hogy első ízben ellátogassak Magyarországra.” A magyar történelemnek a honfoglalástól Trianonig terjedő nagyvonalú áttekintése után megkísérli összegezni a magyarokról szerzett kedvező benyomásait. Úgy véli, a magyar emberek természetükből

adódóan anglofilek. Hozzá szenvedélyes sportemberek (dicséri a magyar futballt és vízilabdát!) és kitűnő vadászok. Akárcsak az angolok. Sőt, a két ország politikai berendezkedése is hasonló, hiszen Magyarországon szintén kétkamarás a törvényhozás. Mindez azonban még nem adott volna elegendő okot cikke megírásához. Az az igazság készítette erre – írja –, ami „e ragyogó történelmi múltú és nagy kultúrájú nemzettel” Trianonban történt. Hogy miért éppen júniusban jelent meg írása, azt egy Rákosi Jenő szerkesztette, nagyrészt dokumentumokból álló kötetben (*Trianontól Rothermere-ig* – Budapest, é.n.) beszéli el. Június 4-én Budapesten sétálgatván feltűnt neki a Vigadó előtti díszruhács rendőrök sora. Kérdősködésére megtudta, hogy az épületben éppen a trianoni béke elleni szokásos évi tiltakozó gyűlések egyikét tartják. „Ekkor láttam – mondotta Lord Rothermere –, hogy az akció megkezdésére elérkezett az idő. Láttam, hogy a magyarság már egy táborban áll, és hogy társadalmi és felekezeti különbség nélkül mindenki együtt van azon a gyűlésen, amely demonstráció az elkövetett jogtalanságokkal szemben. Én az akció megkezdését talán kissé későbbre halasztottam volna, de megkaptam a béke ellen való felháborodásnak ez a kemény megnyilatkozása, és azóta minden erőmmel arra törekszem, hogy eredményeket érjek el.”

Rothermere fellépésének okáról nem tudunk meg többet Vársárhelyi Miklós *A lord és a korona* című könyvéből sem. Csupán annyit, hogy az akció „politikailag elő volt készítve, erről azonban információink hézagosak”. Igaz, a munkában a londoni magyar követ egyik levelére hivatkozva felbukkan bizonyos Hohenlohe Stefánia hercegnő neve, aki „félreérthetetlen célzást tett a követnek, hogy a lord »csakis az ő kedvéért karolta fel a magyar kérdést.«” Vársárhelyi azonban elveti ezt a hipotézist, s a hercegnőt a továbbiakban „magabiztos Toffy princessz”-nek titulálja, és ténykedését az ügyben elhanyagolhatónak tekinti. (Lényegében ugyanerre a következtetésre jut Nemes Dezső *A Bethlen-kormány külpolitikája 1927-1931-ben* című könyvében.) Valóban így van-e?

Stephanie Marie Veronika Juliana Richter életpályájáról ezideig két könyvet írtak. Az egyik 1976-ban jelent meg Londonban *Steph – The Fabulous Princess* (Steph – a legendás hercegnő) címen, szerzője Franz Hohenlohe, a hercegnő fia. A másikat 1988-ban a Német Szövetségi Köztársaságban adták ki, Rudolf Stoiber és Boris Čelovsky emigráns cseh történész műve. Címe: *Stephanie von Hohenlohe. Sie liebte die Machtigen der Welt* (Stephanie von Hohenlohe. – Aki szerette a világ hatalmasait.) Stephanie, szüleinek második gyermekeként, Bécsben született, néhány évvel a századforduló előtt. (Hogy pontosan mikor, arra vonatkozóan a két könyv adatai nem egyeznek. A főhős okmányában különböző születési dátumok szerepelnek, ami talán – hölgyről lévén szó – megbocsátható „könnyelműség”.) Anyai ágon zsidó származású, bár már a nagyszülők áttértek a katolikus vallásra. Apja, Johannes Richter bécsi ügyvéd, a családnak szolid, az akkori középosztályi átlagnak megfelelő megélhetést biztosít. Kliensei közé tartozik Fanny Metternich hercegnő – a néhai diplomata leszármazottja –, aki nagy hatással van Stephanie-ra: lovagolni tanítja, vadászatokra viszi a kislányt. E vadászatok

tok egyikén találkozik másik mentorával, Josef Gizicki lengyel származású gróffal. Szezelem szövődik köztük, ám a korkülönbség jelentős, s a dologból nem lesz házasság. A lány egymás után kapja a házassági ajánlatokat – általában bécsi arisztokratáktól; kéri azt azonban rendre visszautasítja. Állítólag egy kikoszorózott gróf mutatja be Nikolas Hohenlohe Waldenburg Schillingsfürst hercegnek. A Hohenlohe család régi német főnemesei családja, amelynek eredete a 12. századig nyúlik vissza. Stephanie-nak ez sem elég – nem viszonzozza a férfi érzelmeit. Új udvarlója ráadásul alig magasabb nála. Ekkor lép a színre Nikolas öccse, Franz, az Osztrák–Magyar Monarchia pétervári követsegének tiszteletbeli katonái attaséja. Az ő házassági ajánlatát – némi anyai nyomásra – elfogadja, s 1914. május 12-én megesküsznek Londonban. Amikor visszaérkeznek berlini násztújukról Bécsbe, a Monarchia már mozgósított. Az újdonsült férj bevonul, s ettől kezdve alig látja feleségét. Stephanie, aki házassága előtt sokat és sokfelé utazgatott, nem szenvedheti az otthonulást. Vöröskeresztes nővéri szolgálatra előbb Lembergbe jelentkezik, majd az olasz frontra küldik. Példás munkát végezhetett, mert a háború végére van egy rakás érdemrendje. No és egy férje, aki időközben „idegenné” vált számára. Házasságuk vége csaknem egybeesik a Monarchia fölbomlásával, a válásra azonban csak 1920-ban kerül sor. Az Osztrák–Magyar Monarchia szétesésének egyik következménye a kettős állampolgárság megszűnése. Stephnek (ahogy később legközelebbi barátai nevezték) optálnia kell. Férjét követve ő is a magyar állampolgárságot választja, s noha életében egyetlen szót sem tanult meg magyarul, azt sokáig megtartotta. 1922 karácsonya előtt Bécsből Nizzába költözik, majd három év múlva Párizsban vesz házat. Villája van a dél-franciaországi Biarritzban. Nem tudjuk, miből futotta, csupán sejthető, hogy volt férje – akivel válásuk után is barátok maradtak – anyagilag támogatta. Stephanie éli a nagyvilági dámák életét: bejáratos a korabeli exkluzív szalonokba, s közben a leghíresebb európai nyaralóhelyeket látogatja.

1927 elején egy Monte Carló-i kaszinóban ismerkedik meg Lord Rothermere-rel. Társalgásuk közben a lord meglepíti, hogy a *Daily Mail* az utóbbi időben hiányolja az érdekességeket, a szenzációkat. Steph ekkor áll elő ötletével: a „magyar ügy” felkarolását javallja. Beszél Rothermere-nek a trianoni békeszerződésről és annak következményeiről. A felcsigázott lord másnapi ebédmeghívásán – ahol jelen van Ernest Outhwaite, Rothermere személyi titkára – folytatják a diskurzust. Ekkor hangzik el Rothermere kijelentése: „Tudja kedvesem, a mai napig nem voltam tisztában azzal, hogy Budapest és Bukarest nem egy és ugyanaz a város.”¹⁴ Így kezdődött kettejük tizenkét éven át tartó együttműködése. Később, a hercegnő barátai és ellenségei egyaránt azt beszélték, hogy Steph Rothermere szeretője lett. Igen vagy sem, biztosan állíthatjuk, hogy *Hungary's Place in the Sun* ő inspirálta. Több dokumentum támasztja ezt alá. Először is az a távirat, amelyet a cikk megjelenése előtt egy nappal küldött a *Daily Mail* a hercegnő párizsi címére. „Utasításokat kaptunk Rothermere Viscounttól, hogy értesítsük: a holnapi számban az Ön kívánságaival összhangban lévő, Magyarország

ügyét felkaroló cikk megjelenik." Még ezen a napon (június 20-án) Rothermere telefonált Párizsba. „A cikk kész van. Holnap nyomdába adjuk, de még mindig nincs címünk. Van valami javaslata? Steph pillanatnyi habozás nélkül válaszolt: – Miért ne legyen *Magyarország helye a nap alatt*?⁵ Rothermere elfogadta a javaslatot, s az írás másnap csakugyan megjelent.

A második dokumentum, amely Stephanie-nak nemcsak a kampányt inspiráló, hanem abban későbbi tevékeny szerepére is fényt vet, Rothermere 1928. április 30-i hozzáírt levele. A teljes levél így szól:⁶

*Kedves Hercegnóm,
Magyarország ügyében indított propagandám olyan szakaszába érkezett, amikor a tanácsát kell kérnem. Mint már több alkalommal mondtam, Magyarország iránti érdeklődésem nagyrészt az Önrel való társalgás eredménye. Fogalmam sem volt arról, hogy az ország szenvedéseinek és bajainak felidézése ilyen világméretű szimpátiát kelt. A világ minden részéről annyi táviratot, levelet és képeslapot kapok, hogy a propagandával járó munkám gyors tempóban emészt fel energiámat és legértékesebb óráimat.*

El kell döntenem, hogy mellőzöm-e munkámat és érdekeltégeimet, és csak a magyar ügybe merülök bele, vagy pedig elhanyagolom a magyar ügyet, és megmaradok az egész világra kiterjedő érdekeltégeim mellett.

Tud-e valakit vagy valamilyen szervezetet javasolni, amelynek átadhatom ezt a szerintem legfelelősségteljesebb munkát? A budapesti kormánytól szerzett értesülései alapján mit gondol: lehetséges-e segítség nélkül folytatniuk ezt a szép munkát, amelyet – megkockázatom – eredményesen indítottam el Magyarország bajának orvoslásáért és az ország helyreállításáért?

Kérem, válaszoljon mielőbb, és tudassa velem véleményét. Mondhatja, nélkülözhetetlen vagyok az ügyben. Egy nő intuíciója – úgy értem, a magáé –, általában sokkal jobb, mint egy férfi okoskodása. Bármit is mond – mint tudja –, azt a legmesszebbmenőkig figyelembe veszem.

Fogadja legszívélyesebb üdvözetemet, remélem hamarosan látom Párizsban.

*Öszinte híve,
Rothermere*

Végül meg kell említenünk

Rothermere 1934 végén kelt, Gömbös Gyulához írt levelét, amelyben a lord egyértelműen Stephanie-t nevezi meg, mint aki „első ízben hívta fel figyelmemet Magyarország igényeire és tett érdekeltté az ügyben.”⁷ Egyszersmind visszautasítja azt a pletykát, hogy a hercegnő a kampányban játszott szerepe fejében pénzt kért volna a budapesti kormánytól. Aki viszont fizetett neki „szolgálatiért”, az maga Rothermere volt. Ennek egyetlen írásos dokumentuma (melyről Franz Hohenlohe tesz említést könyvében) az az akár szerződésnek is felfogható 1932. július 29-i levél, amelyben a lord az elkövetkező három esztendőre évi 5000 fontot ígért Stephanie-nak. S minden egyes megbízás teljesítéséért további 2000 font „prémiumot” tett zsebre. Ezek egyike éppen a szerződés napján datálódott. A sajtómágnás arra kérte „munkatársát” (akinek mellel

Horthyhoz is bejárása volt), puhatolja ki a magyar politika kulcsfiguráinak véleményét egy esetleges Habsburg restaurációról. Az üresen álló magyar trón összekapcsolása Rothermere nevével azonban nem ekkor és nem ilyenformán vetődött föl először. A lord, már idézett könyvében, 1927 őszére emlékszik, amikor általa meg nem nevezett magyar politikai körök szóba hozták az ő vagy fia esetleges jelölését. A „királykérdés” 1928 májusában, fia, Esmond Harmsworth angol parlamenti képviselő és kísérete budapesti látogatásakor kapott szélesebb nyilvánosságot. Harmsworth május 16-án érkezett meg, a főváros és különböző szervezetek, így a Revíziós Liga vendégeként. Noha nem a kormány hívta meg, a londoni Külügyminisztériumban előzetesen azt tanácsolták a magyar követnek, hogy a képviselő útját az utolsó pillanatban mondják le. Rubido-Zichy ezt többször felettesei tudtára adta, azonban a Harmsworth körüli hűhót nem tudta megakadályozni. A Bécsből autóval érkező vendégeket már Sopronban felloboogózt utcák fogadták, s a Rolls Royce vezette „diadalmenet” a budapesti Gellért Szállónál ért véget, ahol Teleki Pál, Rákosi Jenő, Herczeg Ferenc és Sipőcz Jenő polgármester más közéleti személyiségekkel együtt díszvacsorát adott Harmsworth tiszteletére. Másnap ebédre a kormányzó, vacsorára a miniszterelnök látta vendégül. A kíséret Szegedre és Debrecenbe is ellátogatott – szintén óriási ováció közepette. Országszerte utcákat, tereket kereszteltek át Rothermere nevére. A lord fia sem maradt hálátlan: bőkezűen juttatott édesapja pénzéből a budapesti kórházaknak és szegényeknek éppúgy, mint a szegedi egyetemnek. A látogatás angliai visszhangjáról Rubido-Zichy így számolt be: „Nagyon sajnálom, hogy privát leveleim és távirataim dacára Pesten a fiatalúrral akkora lármát csaptatok. Ennek visszhangja az, hogy Magyarország itt Angliában, legalábbis egy időre, neveltségessé vált. Ezt lehet tapasztalni a sajtóban és a társaságban, de sajnos, ezt tapasztalom a Foreign Office-ban is, ahol sajnálkozó mosollyal és vállvonogatva beszélnek...» Esmond királyról... Most már hiába magyarazzuk, mennyire távol áll a magyar kormány Rothermere lord tisztán személyes tevékenységétől. A sztereotip válasz ugyanis ilyen állításra mindig az, hogy a kormányzó nem adhat privát ebédeket, és hogy a főváros politikai vezetősége sem tekinthető magánszemélynek.”⁸ Rákosi Jenő viszont diplomáciai következmények nélkül tehette meg, hogy a lordot annak skóciai birtokán a trónra invitálja. Bár Rothermere visszaemlékezései kettejük 1928-as nyári beszélgetéséről meglehetősen hézagosak és kissé titokzatosak, annyit azért elárulnak, hogy figyelmeztette az elaggott publicistát: magyar királlyá magyar embert kell megválasztani. Ez meggyőzően és hihetően hangzik. Rothermere azonban hiú és bizonyos esetekben „feledékeny” ember volt. Hiszen Stephanie-nak ebben az ügyben is volt szerepe. Elhíhető Franz Hohenlohe ama hipotézise, hogy ő vette rá a lordot az említett felkérések visszautasítására. (Azon itt nem érdemes vitatkozni, hogy a Rothermere királlyá fogadása körüli cécióhoz Rákosi Jenőn és elvbarátain kívül más, náluk inkább mérvadó magyar és külföldi személyiségeknek is lett volna – s amint a követ levele bizonyítja, volt is – néhány szavuk.) Rothermere, ha nehezen is, de megfogadta a tanácsot. Mégis,

legalább fiát szeretne volna trónra juttatni. Ezt mutatja a londoni Savoy Hotelben Stephanie-hoz írt keltezetlen memorandum: „A katolikus párt Németországban eltűnően van. A német választások többé nem jelentenek monarchiákat Németország számára, és nem élednek újja olyan kisebb monarchiák, mint Bajorország és Szászország. Magyarországon mindez nem maradhat hatás nélkül. Ha az ember meg akarja menteni a magyar monarchiát, erre csak egyetlen ember képes. Esmond Harmsworth. Sem Habsburg, sem bármilyen más királyi herceg nem képes rá. A [német] köztársasági eszme növekedése óriási lendületet fog adni a Bethlen-ellenes pártoknak Magyarországon.”⁹ Nem bizonyult politikai jóstehetségnek. A bethleni konszolidáció éppen a húszas évek második felére esik, s egyidejűleg a Rothermere „királysága” körüli lárma is lecsöndesül. Londoni követünk 1929 nyarán már ezt írhatta a miniszterelnöknek: „...az a benyomásom, hogy a nemes lord egyelőre lemondott királyi aspirációiról. Erre elsősorban az a körülmény enged következtetni, hogy a királysági maffia fő irányítói, Hohenlohe Stefi és Outhwaite úr a legnagyobb izgalomban vannak. Előbbeni minap váratlanul felhívott Párizsból és megkérdezte, hogy lakhatnék-e néhány napig a követségen (sic!). Én ezt kellő formák között azonban kerekén megtagadtam. Most abban sántikál, hogy meg legyen híva Ascotra a Royal Enclosure-ba.”¹⁰

Bár sem Rothermere-ből, sem fiából nem lett király, Stephanie még kerek tíz esztendőn át dolgozott a lordnak. Szepe volt Rubido-Zichy utóda, Széchényi László elmozdításában a követi posztról,

megszervezte Rothermere és Hitler találkoztóját, közvetített annak szárnysegéde, Wiedemann kapitány és az angol kormány között. Sosem unatkozott.

A Rothermere-akcióról gondolkodva sokan kérdezhetik: mi volt a lord számára az „üzlet” abban, hogy egy olyan országnak követeljen területi revíziót, amelyről Nagy-Britanniában sokan azt sem tudták, merre van? Fogas kérdés annak, aki nem hisz másfajta történelem-alakító momentumok erejében. A személyiség, a jellem, a személyes kapcsolatok, a rokon- és ellenszenvnek olykor döntő szerepében. Rothermere-t természetesen nem a pénz mozgatta ebben az ügyben. Volt neki abból éppen elég. S noha hercegnőnk „érdemei” különösen a kampány elindításában tagadhatatlannak, annak folyamán legalább ekkora súllyal esett latba a lord híúsága és a kommunizmustól való félelme. Híúságának nemcsak a felkínált trón hízelgett, hanem a számos üdvözlés, ajándék is, amiket kampánya nyomán kapott. Magyarország és Németország iránti „elkötelezettsége” pedig kommunista-ellenességéből is eredt. Szimpatizált azokkal az országokkal, ahol leverték a kommunista puccsokat. Az sem jöhetett rosszul a *Daily Mail* tulajdonosának, hogy lapja (amelyre addig csak a pletykaéhes közönség figyelt) végre nagyszabásúnak ígérkező politikai kezdeményezésbe fogott. Olyanba, amely magára vonta a Foreign Office és más, felsőbb politikai körök figyelmét. A lordot a hivatalos brit politikában ugyan nem szívelték és komolyan sem vették, mégsem lehetett keresztülnézni Anglia egyik legnagyobb újságfejedelmén. Tudták ezt nemcsak Magyarországon, hanem a vele szomszédos államokban is. Azt persze csak kevesen, hogy ki állt a kampány háttérében. Pedig a válasz ezúttal igazán olyan egyszerű: „Cherchez la femme!”

J E G Y Z E T E K

1. *A magyar ellenforradalmi rendszer külpolitikája 1927. január 1.-1931. augusztus 24.* Összeállította és jegyzetekkel ellátta: Karsai Elek. Bp. 1967. 78-79.
2. *Bethlen István gróf beszédei és írásai.* Második kötet. Bp. Genius Könyvkiadó Rt., 1933. 189.
3. Lásd Karsai 94.
4. Franz Hohenlohe i.m. 39.
5. *Uo.* 39. A távirat másolata a tulajdonomban is megtalálható. Az idézet további részét illetően a szerző nem nevez meg forrást, valószínűleg édesanyja feljegyzéseiből idéz.

6. *Uo.* 41-42.
7. Stephanie Hohenlohe hercegnő 1972-ben hunyt el Genfben. A levelet egy magyar ismerőse juttatta el hozzám, amiért ezúton is köszönetet mondok.
8. Rubido-Zichy félhivatalos levele báró Apor Gáborhoz 1928. május 31-én. In: Karsai i.m. 179. (Apor Gábor 1927 és 1934 között a Külügyminisztérium politikai osztályának vezetője volt.)
9. Franz Hohenlohe i.m. 42-43.
10. Rubido-Zichy levele Bethlenhez 1929. június 13-án. In: *Bethlen István titkos iratai.* Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a magyarázatokat írta: Színai Miklós és Szűcs László. Bp. Kossuth Könyvkiadó, 1972., 348.

A SZELLEMI ELIT LAPJA A

2000.

MINDEN SZÁMBAN

szórakoztató sajtóhibákkal

MEGRENDELEM

a 2000 című Irodalmi és Társadalmi Havi
Lapot, és kérem az alábbi címre kézbesíteni:

N E V E M

C Í M E M

AZ ELŐFIZETÉS DÍJA: NEGYED ÉVRE: 87
FORINT / FÉL ÉVRE 174 FORINT / EGÉSZ
ÉVRE 348 FORINT. *Az előfizetési díjat a fenti címen
nyugtával jelentkező kézbesítőnek kérjük kifizetni.*

A L Á Í R Á S O M

A MEGRENDELŐLAPOT BORÍTÉKBAN,
BÉLYEG NÉLKÜL AZ ALÁBBI CÍMRE KELL
FELADNI: *Postahivatal, Helyben.*
BUDAPESTRÓL: *Budapest, Postaigazgatóság,
Hírlaposztály: Bp. Postafiók 4. 1360.*

A bazális membrán javítása

R O C K

DIPPOLD PÁL

1. NEM KELL A TŰZ, ÉN NEM LÁNGOLOK

Kép éles Szemet vág kép éget nézőszerv kívül könnycsatorna készenlétben elemek fejben összecsapnak gömbtűz-víz sistereg utolsó csigolya: gerinc ahol csatlakozik koponyához moccsatlan mondhatni béna dermedő idegpálya jégvirágos drótok Zárlat parancs nem közvetíthető: »ül fotelban. Nézi tévét. Képernyőn vernek. Képernyőn bemutatnak. Férfit, tér közepén. Fekszik hanyatt. Zöld pulóverben. Szürke nadrágban. Hanyatt. Ütik fejét fadarabokkal. Húszan husángolnak. Férfi fekszik, hanyatt. Arca véres. Végtagok széttárva. Kiszolgáltatva Ágyék. Tökön rúgja egyik verő. Némely ütésnél emelkedik zöld kar. Tíz centire aszfalttól, tér talajától. Döglött békát *szoknak* így elektromossággal mozgatni. Ül fotelban. Nézi tévét. Képernyőn mutatnak férfit, akit agyon vernek. Halottak általában hanyatt Fekvők. Hát anyaföldhöz. Szem vérvöröszben. Égbolt piros. JÖN HOLNAP SZÉL.«

2. NEKEM A RUHA LELKI SZÜKSÉGLET

Ritka betegség Ritkán fordul elő; Májszelet mi Ez Rák? Nem; Nem Tetem Szudánban Az Igen; igen tözegpicc ~ egy kutya; Nagyon odavolt a négereivel, finnugorok ugyanis.

A kezelés első része a bazális membrán javítása. Speciális gél kerül a herezacskóra, amely vezeti az áramot, s mint Hatóanyag a bőr mélyebb rétegeiben a bazális membrán megszakadásait Kijavítja. Ezután a mikroizmok erősítése következik váltóárammal. Ezeket a meglazult, megereszdedett mikroizmokat *Szokják* levágni amúgy. Elektromos „tor-náztatásukkor” Itt enyhe bizsergést érzünk. S Gabi felhívja a figyelmünket: bizony az amalgám fogtömést jó lenne műanyagra kicserélni, mert az mindenképpen jobb a heréknek. A vákuumos pinapucolás után a kék színű kislülésekkel gyógyító, regeneráló elektromos üvegkar kerül sorra. Hatására a pinácska vagy tíz évvel fiatalabbnak tűnik. Persze csak azok számára, akik hajlanak Gabi tanácsaira: „cigaretta nem, alkoholoról szó sem lehet, füstölt húsból egy harapást sem, sőt legjobb áttérni a zöldségfogyasztásra.”

Klinikai vizsgálatok szerint Gabi nagyon odavan a négereivel.

3. LÁTOD, TÉVEDÉSBŐL ELSZÁLLTAK AZ ÉVEK

Művészileg leképezhető, tudományosan foghatatlan. Lélek lángolna, denaturált szellem, szél fúj ott, ahol akar. Por és hamu vagyok, halmazállapot szilárd Nem folyékony, elméletben persze, meztelen gyakorlat mást mutat. Szétszór a szél, mint Ló a szart, Majd. Hamu tájra: levélre, virágra, házak hajára. HaNvas vidék Tehát, egyszercsak nem leszek.

Fény meg kép Pupilla csattog Látótér hátul gömbmögötti kivetítés interiorizál Agyam Szabad? Szabad: talán a szuronyra szegezett napsugár az az vagy holdkampó ezüstje ebben a *zoórdas* időben az *az*; gyönyörű szép Kozmikus kék szemek meglehet még az Ami elveszett meglehet még az ami elveszett: Haj – mondták Stockholmban, ott kellemesen ápolgatják némely svéd király hulláját, Kékfogú Harald például Sajnos nem volt ott a központi kriptában, Ő teteme tengerben. Illendő: viking saját helyén. A tengervíz sószázaléka nagyjából-egészében embervérrel is, mindenféle vérrel is egyező. Akkor K. Harald megfelelő közegben. Tengervíz nem testidegen.

4. HOL LÁTTOK TI CSILLAGOT

Vér véreimből Van fiam folytatódik ezért Géntánc Majd; tegnap idegalapra álltam; Gyerek szemtelen velem? Durr a kéz az archoz Arc tenyeremhez – pofon Neki Fáj nagyon szívemben rohadt rögfutam koszorúgörcs előtti állapot Szégye-nem Bent testmotort szorít fordulatSzám fölporög *nebáncs* engemet, Papa, így mondtam régen Most meg Én? *Nebáncs, nebáncs, nebáncs* érkorbács szédítő gyors vér folyam főforgató Szerv körül keringő; mégis; Ezért bántom az én fiam idő Futos mostan színes tintával, vérrel *nebáncs, nebáncs*; vér vérből; hülye kis tengerek csak Itt, csak bocsáss meg Fiam, Uram →apád szíve nem harangvirág Csak nagy vörös varangy.

Az egészszről az angyalok (lettek volna) a legérdekesebbek

KARÁTSZON GÁBOR

Hüvös. Az a jó, ami jó hüvös. Jó hüvös van. Ennyit azért csak-csak megtanultam a zenből: *mindig valami másról kell beszélni*. Másra terelni mindig a szót. Erre tanít a zen, vagyis a csan. Mert mondanom sem kell talán, a csan-buddhizmus is Kínából származik. *Hidegségük enyhe volt, mint az őszé, hevük is enyhe, mint a tavaszé*, mondja a régi idők igaz embereiről a *csuang-ce* könyv, 6. rész.

– Ha még egyszer rákezdik ezt a disznóságot, én ordítani fogok – mondtam már gyermekfővel magamnak. Mert egészen megijedtem akkor. Mibe keveredtem már mindjárt, csak azzal, hogy világra jöttem. Számolt-e vajon ezzel a *gandhabbó* (így nevezték a régi Indiában), *gandharva*, az égi lény; amint aláereszkedik az ölelkező pár felé, légi magasból, harmadikul. (Buddhista képzet. Nem bizonyos, hogy valóban így van, de így legalább elképzelhető.)

Muszáj volt belekeverednie, na persze, magával hozta ezt a muszájt is, ki tudja honnan! Úgy történt mindig minden, sorsszerűen. Eléggé visszataszító volt, de attól azért még, sajnos, hozzám tartozott. Nem akar lejönni. Mintha csak folyton vakaródzni kéne.

Majdnem mindenki, az nem *mindenki*, világos, és egy nép nem írható le numerikusan; erre majd még visszatérek. Érezni éreztem már akkor is, 1950-ben, ahogyan, mondom, rájöttem, *mi is van*; iszonytató lehetett a nyilasvilág, de ami most van, vagyis akkor, 1950-ben tehát, tulajdonképpen az se jobb; másféleképpen volt rossz, ami 45 előtt volt, s megint másféleképp rossz 45 után. *Varietas delectat*. Teltek-múltak, szomorúan, az évek; és akkor egyszer csak *kitört a forradalom*.

Lám, belezavarodtam elbeszélésembe máris. De akkor még eléggé tisztán láttam a dolgot. Akkor, mikor? Mert akkor még csak február volt, 1990. Akkor még dühös bírt lenni nagyon az ember. „Nem azért szenvedtünk, mondjuk, az elmúlt évtizedek politikai elnyomásától” stb. És még dühösebb aztán áprilisban, „Játszom az idősikokkal”, gondolod? Inkább ezek a részidők játszanak velem. Ide-oda dobálnak. Most, még és már, ott vagyunk áprilisban. Ha nem is elsején: másodikán.

Nézem a reggeli lapot, s úgy érzem, szétrobban a fejem. Nem mintha ne értenék egyet a cikkel! *Magyar Nemzet*, 1990. ápr. 2., „Mi ez a hallgatás?” „Megnyomorítják nemzetünket Erdélyben”, írja Ungváry Rudolf; és hogy: „most talán átélhetjük azt, amit átélhetett egy örmény vagy zsidó”. S kérdezi, hogy lehet, hogy az elmúlt hónapokban, amióta az antiszemitizmus fölerősödött, nem akadt egyetlen magyar művész, tudós vagy politikus, aki a nyilvános-

ság előtt szót emelt volna becsületünkért. Egyazon téboly kifejeződéseként tárgyalja a különböző antiizéket.

Ezt csináltuk mi is, Endreffy Zoli meg én, még februárban. És ezért akar most szétrobbanni a fejem; most, vagyis áprilisban; mert egyszerre történik minden a világon, mi másról szólna a sajtó, mint éppen erről, de nem ugyanaz történik egyszerre, érted. A helyzet tehát áttekinthetetlen. Fölhívom Ungváry Rudit. Úgy van, valóban, mint ahogyan mindjárt gondoltam is: ugyanannak a Szerkesztőnek adta le a cikkét, mint én a mienkét, februárban. Benne volt a címében is a szürke hónap: „Rövid februári tünődés egy antiszemita cikkről.” Rövid volt, főleg hogy (gyorsan) megjelenjen; de nem jelent meg.

– Mondhatta volna legalább azt – mondom Rudinak –, hogy akadtak volna azért, ketten mindenesetre, akik fölemelték (volna) szavukat; csak éppen írásukat mi nem közöltük.

Mert persze, hogy magamra vettem, hülyeségből, a Rudi kritikáját.

A Ludwig Wittgenstein miatt. Ez is egy ilyen kellemetlen eset volt, még a „rézkakas”-os vagy „rézangyal”-os időkben. Vagy amikor voltak Kőszeg Feriéknél azok az első önképzőkörök. Még Kőszeg ki sem volt rügvő az Európából akkor. Írtam egy dolgozatot Leonardo da Vinciről; fölolvastam Kőszegéknél; idéztem benne Wittgensteint, eléggé kiadósan; s bevittem egyszer aztán a *Vigiliá*-ba, nem közölnék-e, esetleg.

Nagyon is számítanak az efféle dolgok, ha nem szoktunk is rólok beszélni.

Akkor is, a Wittgenstein miatt, mert tényleg divatban volt, akkor (is), viszonylag:

– Hogy-hogy én Wittgensteint idézem, így direktbe, ma már nem lehet ennyire naivnak lenni, ha egyszer tollat fog az ember – szinte kiabált velem. Így kezdődött az ismeretségünk Ungváry Rudival; s a *Vigilia* a dolgozatot persze nem közölte.

Ötvenhatban, a forradalomkor azt hittem, minden jóra fordul. Hogy együtt voltunk akkor mindenféle ilyen magyarok: zsidók és nem zsidók, keresztények és ateisták, amit akarsz, még kommunisták is *et cetera*, mint a mennyországban szokás, egészen; ez a megváltás, gondoltam, világos; csak tudvalevőleg aztán annak is vége lett. A zsidózást azonban, gondoltam akkor, a zsidózást nem fogják soha többé újrakezdeni. Csodálatosnak láttam az országot, ez a helyzet, nemcsak a forradalom

alatt, nemcsak a börtönben, hanem még a börtön után is, hiába hogy a Kádárnak aztán behódoltak sokan, *akkor is*, mit tudom én miért; hát ezért voltam annyira dühös februárban. Pedig akkor még a vastagja hátra volt. El sem is hittem volna, hogy még jön az is. És éppen azt akartam volna megakadályozni, érted. Még utaltam is abban a „tiltakozó” cikkben a forradalomra, hogy börtönben is ültem érte stb. („én, Karátson Gábor, 56 után, mi tagadás, még börtönt is”; még *akkor* sem hatott ez annyira elcsépelet dolognak, mint hatna ma, szeptember elején: még akkor, februárban); *utaltam*, írom egyes szám első személyben, mert úgy osztottuk be a dolgot Endreffyvel, én írtam egy ilyen általánosabb részt, csillag után a végét, ő pedig egy vidéki újságban tényleg megjelent cikkről az elejét. (De hát *kinél* tiltakozik az ember?) S bebaktattam e páros cikkkel szép rendesen a Sajtópalotába, az enyhe februári szürkességben. Jártam ott még a cikkünk ügyében ki tudja hányszor; mégsem jelent meg.

Mit tehetnék, telefonálgatni kezdek. Megtudom aztán, hogy írásunk ezért meg ezért nem jelent meg, hát tényleg semmiért, vannak erre ilyen *álló kifejezések*, most nem idézem őket. Kedvetlen dolog. Mi az, amit most, legfeljebb, elérhetek? Így vevődik el az emberek kedve, rejtélyes utakon-módokon. Most már mindenképpen úgy fog hatni az egész, hogy tiltakozni tiltakozunk ugyan, de csak a Rudi fölszólítására mintegy, haptákban állva. Azt mondod erre, az olvasó nem tud arról a Wittgenstein-incidensről; s különben sem érdeklődik sem a Wittgenstein filozófiája, sem az enyém. Hát: dehogynem! (Érzi.) Meg: épp ez a baj. Meg aztán, különben is: majd én elmesélem neki. Így működik mindez együtt a tudattalanban. Úgy éreztem, hogy az az ordítás nem trombitaszóként harsan majd; éppcsak elhangzik, mint egy közepes *jelen*. Annyit azért kikötöttem, a sötét szerkesztőségi folyosón disputálva, írok egy kurta előhangot a cikkhez, visszahelyezni mégis februárba. Megoldom ügyesen. Ami aztán végül is megjelent, még mindig úgy voltunk aláírva ketten, Endreffy meg én, valójában már csak az én általánosabb részem volt, csillag után, tulajdonképpen az angyalokról; az az egykor hírhedt cikk, amelyről Zoli írt, addigra tényleg nem volt érdekes már; az előhangot pedig lehagyták.

Semeddig nem jutsz el. „Ha

csak az észérvek, a vita szempontjából néznénk a dolgot,” írtam, a sat. satóbbi cikkére (itt kicsit átírták, de nem baj) „tulajdonképp nem volna szabad semmit sem mondani; szégyen az a vitaközörré is, neveltségessé teszi. Mivel azonban az ország szellemi képződmény, akár egy könyv, egy növény vagy egy emberi test, egyetlen olyan cikk is, mint” a sat. satóbbi (átírás) „megsebzí az országot.” „Szellemi képződmény” = *sen k'i*, „szent edény”. L. *tao te king* 29, és még amit Wang Pi, e régestelen rég és oly fiatalon elhunyt lángelméjű ifjú (226–249) ír erről, kommentárjaiban. Most mondjam azt, hogy én inkább Edmund Husserlrel vitakozgattam (megint csak) e mondatban, mint ama dubiózus cikkíróval: ne fitymálgassa nekem a kínai filozófiát? Kódósítottam inkább. Vagyis hát: ködben áll minden magától is, az egész táj; és ez talán nem is baj. „A Biblia a népek angyalairól beszél: a Zsidók és Magyarok és Románok és Oroszok és Csehek és Szlovákok angyalai mind az Isten trónusa előtt állnak; érdekes volna odafigyelni, miről is diskurálnak, *halkan*, de az ember néha már a saját szavát sem hallja a nagy hangzavarban”, írtam. (Nagy bosszúságomra a Szerkesztő vagy ki, suttyomban, a Zsidókat és Magyarokat stb. mind átírta kisbetűsre, a *Helyesírási Tanácsadó* szerint.) Utalás volt ez Jacob Böhmére, persze, aki az angyalokat a mezei virágokhoz hasonlította: gyönyörködnek egymás szépségében irigykedés nélkül, mit sem törődve azzal, melyik kicsiny, melyik nagy, melyik illatosabb stb. Be akartam volna csempészni hát az angyalokat a magyar politikai irodalomba? Nem tudom. (Nem is biztos, hogy *annyira* fontos eljutni, valameddig.) Hiszek-e az angyalok létezésében? Nem tudom azt sem. Még csak nem is érdekel igazán a dolog. Jó, *tiltakozni* nincs *kinél*. Ám kivel *beszélünk*? Ki diskurál kivel? Megszámálhatod-e őket? Most eltekintve attól a gyakorlati előnytől, hogy egy angyalnak *nem muszáj tökéletesnek lennie* (mégis tartozhatsz hozzá), mégis *per def.*, személy; érezte-e már az Olvasó magában a személyhiányt?

Kedves Kertész Imre,

1990. SZEPTEMBER 27.

olvastam levelét a *Magyar Hírlapban*, hogy kilép az Írószövetségből. Ezúton kívánom közölni Önnek, hogy el vagyok képedve Csodri Sándor cikkétől a *Hírlapban*, 90/18; visszaborzadok. Továbbá kívánom közölni azt is, hogy, ismeretlenül, szeretem Önt; *kívánnám* közölni, ha ez a szó, *szeretni*, nem volna annyira elcsépelet, annyira ócska; most muszáj kimondani, de most is csak dühömben mondom. Szeretem azokat a zsidó barátaimat, akiket szeretek, világos (tautológia), ha ugyan ők „zsidók”, megmondhatom, én ebben nem egész hiszek, hogy én-te-ő, ezekben, mint a dolgok valóságosságában általában sem. Valóságosak, de máshogyan. Szeretem a kivégzett Angyal Istvánt is, ismeretlenül. És szeretem, ugyanúgy, azokat a gyimesi csángókat, meg a székelyeket, meg székelyeket meg kalotaszegieket, akiké szintén minden gondolatom, és szeretem Bufnea Iulianát, azt a román parasztasszonyt a gyalui havasokból, aki már régen nem is él, szeretem általában errefelé ezeket a földeket és hegyeket, folyókat, mindent, ami oly gyalázatosan tönkre van téve már, és föl vagyok háborodva azon a piti izéletésen, ami itt, úgy látszik, polgárjogot nyer, folyton és megint, ebben az összes kis országban itt, micsoda nyomorúság, tönkretenni továbbra is mindent, amiért élünk, vérig vagyok sértve, dühöngök.

Tisztelettel üdvözlö

Karátson Gábor

2000 ESTEK

A KULTÚRÁRÓL

A MŰCSARNOK és a 2000 Irodalmi és Társadalmi Havi Lap közös szalonja októberben is nyitva áll az érdeklődők előtt, a szokott időpontban, a hónap harmadik péntekjén, este fél nyolckor, a Kamarateremben.

Október 19-én pénteken a 2000 egyik szerkesztője, B o j t á r E n d r e vidéki gazdálkodó és irodalomtörténész lesz a vendég és a főszereplő. Meg fogjuk kérdezni, hogy igaz-e, miszerint egy teherautó vezetőfülkéjében nőtt fel, hogy hogyan lehetséges megunni a szláv strukturalistákat, s miért akar az irodalomtudományok kandidátusa történész nagydoktor lenni, hogy mit javasolt Horváth Iván, amikor elolvasta *Európa megrablása* című könyvét?

SZIGETI PÉTER

TÖRÖK ANDRÁS

A MAGYAR FILMINTÉZET FILMMŰZEUMA

Október havi műsor

INGMAR BERGMAN ÉLETMŰSOROZAT II. RÉSZ

Az életmű sorozat második részében, melyet a nagy érdeklődésre való tekintettel megismétlünk, az 1960 és '70 között készült filmeket vetítjük.

AZ ANGOL „FREE CINEMA” DÜHÖS IFJÚSÁGA

Az 50-es évek végén indult filmtörténeti irányzatról az eddigi legteljesebb áttekintést kínáljuk nézőinknek.

„KIFULLADÁSIG” – GENGSZTERFILMEK II. RÉSZ

A klasszikus gengszterfilmeket bemutató szeptemberi sorozat folytatásaként a hatvanas években készült ún. „intellektuális” gengszterfilmeket vetítünk.

MÁNDY IVÁN MOZIJA

A sorozatban néhány, Mándy-írás alapján készült magyar filmet láthatnak.

A hónap filmjei

DEREK JARMAN: A VIHAR
MARTIN SCORSESE: A TAXISOFŐR

A részletes programot tartalmazó műsorfüzet és a jegyváltásra jogosító tagsági igazolvány kapható a vetítések helyszínén, a MÁTRA moziban.

(Bp., VII. Erzsébet krt. 39.)

ÖRÖKMOZGÓ